

Μικρά Τεκμήρια

για το '21

Χρήστος Αναστασίου Άρης Γαβριελάτος Θανάσης Γάλλος
Νίκος Γιαννόπουλος Ανδρομάχη Θεοδοροπούλου Κατερίνα Κοφφινά
Νίκος Μαθιουδάκης Αγγελική Ντούρου

Ηλίας Πανταζής Αντώνης Πολυδώρου Αλέξανδρος Σακελλαρίου
Μαρία Σαμπατακάκη Κωνσταντίνα Σιούντρη Ηλίας Στουραίτης
Ιωάννης Κ. Φίλανδρος Τάσος Φίντζος-Βαβλής

Η ιδέα για έναν συλλογικό τόμο κειμένων σχετικών με την Επανάσταση του 1821 ήρθε λίγες ημέρες πριν «ανατείλει» το 2021.

Μιλώντας για την αθηNEA, στην αρχική, πρωτόλεια ιδέα προστέθηκε ο ενθουσιασμός της Μαριάννας Σκυλακάκη και η φρέσκια εικαστική προσέγγιση του Κωστή Φιλιππάκη και, με τη βοήθεια και των συνεργατών μας, το πλάνο άρχισε να παίρνει σάρκα και οστά.

Θεωρήσαμε υποχρέωσή μας να αναδείξουμε διαφορετικές και άγνωστες πτυχές της εποχής εκείνης. Δεν περιμέναμε, όμως, ποτέ ότι τα κείμενα που θα διαβάσετε θα είχαν τέτοιο πλουραλισμό θεμάτων, πλούτο πληροφοριών και θέσεις μακριά από τα τετριμμένα.

Το μοναχικό, ψηφιακό τους ταξίδι έχει ξεκινήσει εδώ και μήνες, με την ανταπόκριση να είναι θερμή. Ήρθε η ώρα, πλέον, να συγκεντρωθούν στον τόμο που κρατάτε στα χέρια σας.

Συνοδοιπόροι στην προσπάθεια αυτή είναι οι ιστορισταί και η Ελληνοαμερικανική Ένωση, και χορηγός η Eurolife FFH. Τους ευχαριστούμε όλους θερμά, όπως και τους/τις συγγραφείς-επιστήμονες που συμμετέχουν με τα γραπτά τους.

Άρης Γαβριελάτος
Διευθυντής Περιεχομένου, αθηNEA

Μπορεί η Ιστορία, εν προκειμένω αυτή της Επανάστασης, να αφορά και να ενδιαφέρει σήμερα; Σε αυτό το ερώτημα κλήθηκαν ουσιαστικά να απαντήσουν οι συγγραφείς του τόμου, επιλέγοντας τεκμήρια και θέματα που απασχόλησαν τους ίδιους ως ερευνητές. Συνιστώντας μια νεότερη επιστημονική γενιά προσέγγισαν το 1821 χωρίς διδακτισμό, με τρόπο εύληπτο, μέσα από ιστορίες που αναδεικνύουν σημαντικότερες αλλά υποφωτισμένες πτυχές του.

Οι historistai συμμετείχαν και στήριξαν την e-έκδοση των «Μικρών Τεκμηρίων για το '21», πιστεύοντας πάντοτε ότι η Ιστορία χρειάζεται αισθητική στη δημόσια εκφορά της, κέφι στην παραγωγή της, συνεργασίες και συνέργειες που βοηθούν στην προσέγγιση της από ένα ευρύτερο κοινό.

Ευχαριστούμε θερμά τους ερευνητές που ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα, την αθηNEA για την πρόσκληση-πρόταση και επιμέλεια του εγχειρήματος, ιδιαιτέρως την Εκδότρια και Αρχισυντάκτρια της Μαριάννα Σκυλακάκη και τον Διευθυντή Περιεχομένου της Άρη Γαβριελάτο, την Ελληνοαμερικανική Ένωση και τη Διευθύντρια Πολιτιστικών της, Λίλα Μανιώτη για τη στήριξη.

Μαρία Σαμπатаκάκη
Ιστορικός, Ιδρύτρια Δίκτυο Παραγωγής Δημόσιας Ιστορίας historistai

Η Ελληνοαμερικανική Ένωση συμμετέχει στην έκδοση «Μικρά Τεκμήρια για το '21» σε σύμπραξη με την αθηNEA και τους historistai. Η έκδοση του βιβλίου εντάσσεται στο πλαίσιο δράσεων του “History+ Lab”, του Εργαστηρίου Εφαρμοσμένης Δημόσιας Ιστορίας του οργανισμού μας.

Στα «Μικρά Τεκμήρια για το '21» ερευνάται η πρόσληψη της Επανάστασης από τους συγχρόνους της μέσα από ενδιαφέρουσες τοποθετήσεις ερευνητών, μερικοί από τους οποίους συνιστούν νέα επιστημονική γενιά. Γλυπτά, έγγραφα, αντικείμενα, νομίσματα και έργα τέχνης γίνονται αφορμή για να φωτιστούν, με διαφορετικό από τον συνηθισμένο τρόπο, πτυχές μιας εποχής που παρότι έχει ερευνηθεί και αναλυθεί πολλαπλώς ιστορικά, προσφέρεται για περαιτέρω επεξεργασία.

Η συμμετοχή της Ελληνοαμερικανικής Ένωσης στην έκδοση αυτή και η διοργάνωση των παραλλήλων εκδηλώσεων που την συνοδεύουν, έχει ως σκοπό την αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για το ιδρυτικό γεγονός του νέου ελληνικού κράτους. Από αυτή την άποψη η έκδοση αφορά τόσο εκείνους που γνωρίζουν όσο και εκείνους που δεν γνωρίζουν Ιστορία.

Λεωνίδας Φοίβος Κόσκος
Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου, Ελληνοαμερικανική Ένωση

Επιμέλεια Έκδοσης

Μαρία Σαμπатаκάκη, Ιστορικός, Ιδρύτρια, Δίκτυο Παραγωγής Δημόσιας Ιστορίας historistai
Άρης Γαβριελάτος, Κοινωνιολόγος, Διευθυντής Περιεχομένου, αθηNEA

Ταυτότητα Έκδοσης

Εκδότρια: Μαριάννα Σκυλακάκη
Υπεύθυνος Έκδοσης: Άρης Γαβριελάτος
Art Director: Κωστής Φιλιππάκης
Συγγραφείς: Χρήστος Αναστασίου, Άρης Γαβριελάτος, Θανάσης Γάλλος, Νίκος Γιαννόπουλος, Ανδρομάχη Θεοδωροπούλου, Κατερίνα Κοφφινά, Νίκος Μαθιουδάκης, Αγγελική Ντούρου, Ηλίας Πανταζής, Αντώνης Πολυδώρου, Αλέξανδρος Σακελλαρίου, Μαρία Σαμπатаκάκη, Κωνσταντίνα Σιούντρη, Ηλίας Στουραΐτης, Ιωάννης Κ. Φίλανδρος, Τάσος Φίντζος-Βαβλής
Διόρθωση Κειμένων: Κυβέλη Χατζηζήση, Δέσποινα Ράμμου

© 2021 αθηNEA

Περιεχόμενα

**Η Γυναίκα και το Έθνος:
Η Ευανθία Καϊρη
Ανάμεσα στον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό
και τον Αμερικανικό Προτεσταντισμό**

ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΣ ΣΑΜΠΑΤΑΚΑΚΗ

6

**Το Μνημείο του Λόρδου Βύρωνα
και οι Φιλέλληνες
της Ελληνικής Επανάστασης**

ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΣΤΟΥΡΑΪΤΗ

9

**Επαναστατικές Γεωγραφίες
Ανάμεσα στον Άθω και τις Άνδεις**

ΤΟΥ ΤΑΣΟΥ ΦΙΝΤΖΟΥ-ΒΑΒΛΗ

12

**Ο Αφορισμός της Επανάστασης
και η Εθελοδουλία**

ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

15

**Η «Σφαγή της Χίου»
του Ευγένιου Ντελακρουά**

ΤΗΣ ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΝΤΟΥΡΟΥ

18

**Ερμούπολη, το Λιμάνι
της Ελληνικής Επανάστασης**

ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑΣ ΣΙΟΥΝΤΡΗ

21

Η Καρδιά του Υψηλάντη

ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΠΑΝΤΑΖΗ

24

**Η Σημαία στην Επανάσταση,
οι Συμβολισμοί της και η Καθιέρωσή της.
Το Παράδειγμα του Ανδρέα Λόντου**

ΤΟΥ ΑΝΤΩΝΗ ΠΟΥΛΥΔΡΟΥ

27

**Η Σημαία του Γεωργίου Σισίνη
και οι Επαναστατικοί Συμβολισμοί
στα Λάβαρα του 1821**

ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

30

**Η Λογοτεχνία του «Φανταστικού»
και το 1821: ο «Τελευταίος Άνθρωπος» (1826)
της Μαίρης Σέλεϊ**

ΤΟΥ ΘΑΝΑΣΗ ΓΑΛΛΟΥ

33

**Η «Πυραμίδα» της Αράχωβας,
το Μακάβριο Τρόπαιο του Καραϊσκάκη**

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

36

**Από την Καρύταινα
στο Χαρτονόμισμα:
Θεόδωρος Κολοκοτρώνης**

ΤΗΣ ΑΝΔΡΟΜΑΧΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

39

**Τέχνη και Μάρκετινγκ
στην Ελληνική Επανάσταση**

ΤΗΣ ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ ΚΟΦΦΙΝΑ

42

**Στέλνοντας Προκηρύξεις στην Ευρώπη το 1821:
«Το Γλυκύτατον Όνομα της Ελευθερίας»**

ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΥ

45

**Καπετάν Καζαντζάκης:
Μια (αντι-)ηρωική Αντίστιξη
στην Αναζήτηση της Ελευθερίας**

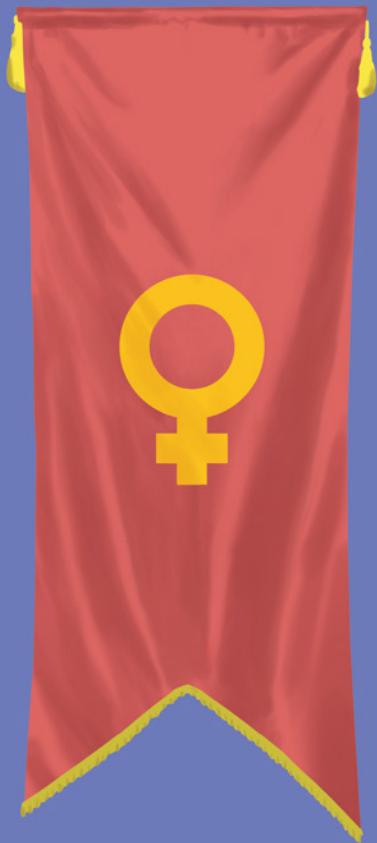
ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ

48

**Η Αθήνα Λίγο Πριν
την Επανάσταση**

ΤΟΥ ΑΡΗ ΓΑΒΡΙΕΛΑΤΟΥ

51

Η Γυναίκα και το Έθνος: Η Ευανθία Καΐρη Ανάμεσα στον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και τον Αμερικανικό Προτεσταντισμό

ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΣ ΣΑΜΠΑΤΑΚΑΚΗ

Η ενεργή συμμετοχή των γυναικών στην Επανάσταση τις ενέταξε από πολύ νωρίς στο εθνικό αφήγημα. Θρυλικές ηγέτιδες, όπως η Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα και η Μαντώ Μαυρογένους, δίνουν μέρος ή και ολόκληρη την περιουσία τους στον αγώνα. Σουλιώτισσες και Μανιάτισσες αναδεικνύονται σε συνώνυμα της θυσίας, αλλά και της μαχητικότητας.

Ο γυναικείος πληθυσμός συντρέχει, τροφοδοτεί και πληρώνει βαρύ φόρο αίματος καθώς, ως άμαχος, υφίσταται τα αντίποινα.

Η Συσπείρωση των Ελληνίδων

Τον Απρίλιο του 1825 τυπώνεται στην Ύδρα και κυκλοφορεί μία «Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας Φιλελληνίδας. Συντεθείσα παρά τινός των σπουδαιοτέρων Ελληνίδων».

«Είδομεν όλαι σχεδόν ημείς μητέρας αποθησκούσας εις τας αγκάλας των θυγατέρων των, θυγατέρας παραδιδούσας τας ψυχάς των πλησίον εις τους θνήσκοντας γονείς των, νήπια θηλάζοντα ακόμη τας νεκράς μητέρας των. Η γύμνωσις, η πείνα, το ψύχος, και ο εξ αυτών θάνατος, είναι τα μικρότερα και ελαφρότερα κακά [...] εχάσαμεν πολλαί αδελφούς και αδελφάς· εμείναμεν άλλαι ορφαναί και χωρίς καμμίαν καταφυγήν [...].

Ναι, ω φιλελληνίδες, εκείνα τα δεινά είναι τωόντι μεγάλα, είναι τρομερά· αλλά, με την ελευθερίαν της Πατρίδος μας, η απαραδειγμάτιστος γενναιότης με την οποίαν πολλαί από τας ομογενείς μας απεφάσισαν καλύτερα να ριφθώσιν εις τας αβύσσους, να παραδοθώσιν εις τας φλόγας, να γίνωσι βρώμα των θηρίων, παλαίους με την πείναν εις τας ερήμους και εις τα σπήλαια, παρά να υποφέρωσι πάλιν την απάνθρωπον των Τούρκων δουλείαν».

Η Πρώτη Πολιτική Δράση των Γυναικών

Είναι η πρώτη και η μόνη φορά κατά τη διάρκεια της Επανάστασης που οι γυναίκες δρουν ως πολιτικά όντα. Παρά το γεγονός ότι στην ιστοριογραφία καταγράφεται ως μια έκκληση για βοήθεια (και φυσικά είναι τέτοια), η επιστολή, που φέρει τριάντα μία υπογραφές, συνιστά ένα εξαιρετικό δείγμα πρώιμης διεκδίκησης συμμετοχής στα κοινά (έστω κι αν αυτό γίνεται ασυνείδητα).

Οι συντάκτριες συγκροτούν «σώμα» προκειμένου το κείμενό τους να αποκτήσει βαρύτητα και απευθύνονται εξίσου σε «σώμα» φιλελληνίδων που θεωρούν πολιτικά ενεργό και ικανό να επηρεάσει υπέρ του ελληνικού ζητήματος:

«Δεν ηξεύρομεν πώς η ιστορία θέλει περιγράψει την ακατανόητον ταύτην της Ευρώπης απάθειαν [...].

*Η Ευανθία Καΐρη θα
παραμείνει ως το τέλος
σημείο αναφοράς και αρωγός
των γυναικών που επιθυμούν
να υπερβούν τα όρια που
θέτουν οι κοινωνικές
συνθήκες του καιρού τους.*

Αλλά ποίαν παραμυθίαν ελάβομεν εις τας θλίψεις μας, ποίαν άνεσιν εις τα δεινά μας, όταν εμάθομεν, ότι ευρίσκονται και γυναίκες, αίτινες και εδάκρυσαν εις τας δυστυχίας μας, και εχάρησαν εις τας ευτυχίας μας, και επαρακίνησαν πολλούς εις την αγάπην του έθνους μας, και συνέτρεξαν εις την σωτηρίαν του!».

Ευανθία Καΐρη

Εμπνεύστρια της επιστολής ήταν η Ευανθία Καΐρη, συγγραφέας και λόγια της εποχής, η δράση της οποίας ταυτίστηκε, εν πολλοίς, με αυτήν του φιλοσόφου, θεολόγου και επαναστάτη αδελφού της, Θεόφιλου. Παρότι το έργο της την κατέταξε στις θεμελιώτριες του ελληνικού θεάτρου, η Καΐρη άφησε πίσω της γραπτά που αναδεικνύουν ανεξερρήνητες, σε μεγάλο βαθμό, πτυχές της Επανάστασης.

Διαθέτοντας εξαιρετικό εκπαιδευτικό υπόβαθρο, ασχολήθηκε σοβαρά από πολύ νωρίς με τη μόρφωση των γυναικών. Το 1820, με προτροπή του Αδαμάντιου Κοραή, με τον οποίο διατηρούσε αλληλογραφία, η Ευανθία Καΐρη μεταφράζει από τα γαλλικά το «Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου» του Ι. Ν. Βουλίου (Jean-Nicolas Bouilly).

Στον πρόλογό της αναφέρει ότι «το γένος μας ευτύχησε να γεννήση όχι μόνον μεγάλους άνδρας, αλλά και νεάνιδας, και γυναίκας, (θαυμαστάς εις την αρετήν, ενδόξους εις την παιδείαν, γυναίκας,) αίτινες, εάν ήσαν πλούσιαι, ηξεύρουσαι, ότι ο πλούτος μόνον διά της σοφίας και αρετής γίνεται τωόντι επωφελής, δίκαιος, δόξης μεγάλης πρόξενος [...] εάν δε ήσαν πτωχαί, γινώσκουσαι, ότι “Σοφία μόνον των κτημάτων αθάνατον” διά της εαυτών επιμελείας εκέρδησαν τον άφθαρτον της σοφίας πλούτον, και εστέφθησαν με τον αμάραντον της ευκλείας στέφανον».

Στο ίδιο πάντα πλαίσιο, η Ευανθία Καΐρη θα μεταφράσει επίσης από τα γαλλικά το «Περί ανατροφής των νεανίδων» του Φρανσουά Φενελόν (François Fénelon).

Παρά το γεγονός ότι η ζωή της ακολουθεί και στιγματίζεται από τα παθήματα του βίου του αδελφού της, η Ευανθία Καΐρη θα παραμείνει ως το τέλος σημείο αναφοράς και αρωγός των γυναικών που επιθυμούν να υπερβούν τα όρια που θέτουν οι κοινωνικές συνθήκες του καιρού τους.

«Σεβαστή Ευανθία», την αποκαλεί νέα γυναίκα από την Κέα και την παρακαλεί «θερμώς να αξιώσετε και εμέ της αμέσου διδασκαλίας σας. Ναι, σεβαστή των Ελληνίδων ευεργέτις· απ' ου τόσα άλλα κοράσια ευτύχησαν να μορφώσουν τον νουν και την καρδίαν των υπό την άμεσον διδασκαλίαν σας, μη στερήσητε ταύτης μόνον εμέ [...]· εγώ το δυστυχές μένω εις Κέαν εν τω μέσω σκότους της αμαθείας και των πλέον ολεθρίων διά τα κοράσια παραδειγμάτων».

Το Φιλελληνικό Παιδαγωγείο

Η Ευανθία Καΐρη, με τις μικρές της δυνάμεις, θα μεριμνήσει για την τύχη και την ανατροφή πολλών κοριτσιών. Από τη Σύρο, όπου διαμένει από το 1824 έως το 1839, θα καταφέρει να κινήσει το ενδιαφέρον των Αμερικανών προτεσταντών μισσιονάριων που, το 1827, θα ιδρύσουν το «Φιλελληνικό Παιδαγωγείο» στο νησί.

Έναν χρόνο αργότερα, στο σχολείο φοιτούν 250 μαθητές, εκ των οποίων 80 «κοράσια», ενώ, το 1829, ο αριθμός τους διπλασιάζεται (στους 520 μαθητές αναλογούν 170 κορίτσια). Ο προοδευτισμός των μισσιονάριων συναντά τις διαφωτιστικές ιδέες της Καΐρη.

Είναι αρκετοί οι Αμερικανοί παιδαγωγοί που σε επιστολές ή ημερολόγια αναφέρονται στην εμφάνιση, στους τρόπους και στη μόρφωσή της, εκθειάζοντας παράλληλα την ευρύτητα της σκέψης της.

Οι χαρακτηρισθείσες απόψεις του Θεόφιλου Καΐρη ως αιρετικές από την ελλαδική Ορθόδοξη Εκκλησία, η καταδίκη του και η φυλάκισή του στο λοιμοκαθαρτήριο της Σύρου, όπου και θα αφήσει την τελευταία του πνοή, έχουν επιπτώσεις και στο έργο της Ευανθίας. Υποχρεώνεται να εγκαταλείψει το νησί και να επιστρέψει στη γενέτειρά της, την Άνδρο, όπου θα παραμείνει μέχρι τον θάνατό της στα μέσα της δεκαετίας του 1860.

Η Μαρία Σαμπατακάκη είναι ιστορικός και εργάζεται ως σύμβουλος σε θέματα δημόσιας ιστορίας μέσω του Δικτύου Παραγωγής Δημόσιας Ιστορίας ιστορισταί που έχει ιδρύσει. Είναι επικεφαλής αρχειονόμος στην Εταιρεία Ακινήτων Δημοσίου ΑΕ και επιστημονική συνεργάτιδα της Ελληνοαμερικανικής Ένωσης.

Το Μνημείο του Λόρδου Βύρωνα και οι Φιλέλληνες της Ελληνικής Επανάστασης

ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΣΤΟΥΡΑΪΤΗ

Μία βόλτα στο κέντρο της Αθήνας θα σε φέρει σε επαφή με ένα μνημείο στο Ζάππειο που είναι αφιερωμένο στον φιλέλληνα Λόρδο Βύρωνα (Lord Byron). Τοποθετήθηκε εκεί το 1896 με αφορμή τον εορτασμό των 100 χρόνων από τη γέννησή του και δημιούργησε ποικίλες αντιδράσεις. Η μορφή του γλυπτού (η αποτύπωση της Ελλάδας στο σύμπλεγμα του μνημείου), η επιλογή ξένου γλύπτη αντί Έλληνα, αλλά και το γεγονός ότι επιλέχθηκε Γάλλος αντί Άγγλος γλύπτης πυροδότησε ποικίλες συζητήσεις.

Η Επικρατούσα Άποψη για τον Φιλελληνισμό

Στα τέλη του 19ου αιώνα, στη δημόσια σφαίρα επικρατούσε ακόμα η ανταγωνιστική διάθεση των Μεγάλων Δυνάμεων στην πολιτική και όχι μόνο σκηνή (Κουλούρη, 2020: 174). Το μνημείο του Βύρωνα στάθηκε η αφορμή για να τεθούν στη δημόσια συζήτηση διάφορα θέματα και να εκφραστούν διαφορετικές νοοτροπίες. Αυτές οι διαφορετικές προσλαμβάνουσες σε ό,τι αφορά το μνημείο στέκονται η αφορμή για να συζητηθούν θέματα όπως πώς επαναπροσδιορίζεται η αντίληψή μας για τους φιλέλληνες τον 21ο αιώνα, πώς η ιστορική έρευνα αναδεικνύει νέες πτυχές της και πώς η πολυπρισματικότητα δεδομένων φωτίζει ένα ιστορικό ζήτημα.

Ο Λόρδος Βύρων μετουσιώνει το φιλελληνικό κίνημα στο πρόσωπό του. Τα λόγια του λίγο πριν πεθάνει στο Μεσολόγγι λειτουργούν ως μετωνυμία για το κίνημα που διαμόρφωσε την αγάπη απέναντι στον Έλληνα και τη διάσωση της ελληνικής αρχαιότητας: «Έδωσα στην Ελλάδα τον χρόνο μου, την περιουσία μου, τη υγεία μου. Τώρα της δίνω και τη ζωή μου. Τι παραπάνω μπορούσα να κάνω;» (Γκάμπα, 2006).

Αυτές οι λέξεις αποτυπώνουν την εικόνα που έχουμε σχηματίσει για τους φιλέλληνες, δηλαδή τους ξένους υπήκοους που έδειξαν την υλική, ηθική και στρατιωτική τους αλληλεγγύη στους επαναστατημένους Έλληνες. Αυτή είναι μία στερεοτυπική εικόνα που έχουμε σχηματίσει για τους φιλέλληνες ή, όπως την ονομάζει ο Στιούαρτ Χολ (Stuart Hall) (1980), για τις διαδικασίες πρόσληψης των κοινωνιών, μία «κυρίαρχη-ηγεμονική» αφήγηση που το μήνυμά της έχει γίνει αποδεκτό από την κοινωνία.

Οι Φιλοδοξίες των Φιλελλήνων

Ο Λόρδος Βύρων, όμως, μετέφερε σε σημειώματά του και τη διχαστική διάθεση των Ελλήνων και τις φήμες που κυκλοφορούσαν για τους ξένους υπηκόους: «Γίνεται λόγος για προδοσία και υπάρχουν ανάμεσά τους όλων των ειδών οι φατρίες, ζηλοφθονία για τους ξένους και δίψα για χρήμα και μόνο χρήμα, αρνούνται κάθε βελτίωση στην τακτική και λέγεται ότι δεν φέρονται πολύ καλά στους ξένους αξιωματικούς κ.λπ. που είναι στην υπηρεσία τους» (Μπάυρον, 1996, 146).

Εκτός από τη συγκεκριμένη αναφορά του Λόρδου Βύρωνα, παρατηρούνται και μορφές φιλελλήνων που δεν έχουν τη στερεοτυπική εικόνα, αλλά στοχεύουν σε προσωπικές φιλοδοξίες ή επίτευξη συμφερόντων.

Η μαρτυρία του λοχαγού της Ελληνικής Επανάστασης Κάρπου Παπαδόπουλου αναφέρει ότι αρκετοί από τους φιλέλληνες μπορεί να είχαν φιλελεύθερα αισθήματα και να έδειχναν ιδιαίτερο ζήλο για να υπηρετήσουν στην περιοχή που επαναστάτησε, αλλά ο σκοπός τους ήταν ιδιοτελής, αποβλέποντας να λάβουν ανώτερους βαθμούς στο στρατό.

Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν κατατρεγμένοι από τις κυβερνήσεις τους και κατέφευγαν στην επαναστατημένη Ελλάδα με το πρόσχημα του φιλελληνισμού (Παπαδόπουλος, 2005).

Από την άλλη πλευρά, ο φιλέλληνας γιατρός και συνταγματάρχης Γιόχαν Ντάνιελ Έλστερ (Johann-Daniel Elster) καταγράφει κάποιες σκέψεις στο ημερολόγιό του για την ύπουλη μερικές φορές συμπεριφορά των Ελλήνων κατά τη διάρκεια της Επανάστασης: «Έκανα γενικά στην Ελλάδα την παρατήρηση ότι ο Έλληνας δεν υπέφερε καμιά αυστηρή μεταχείριση και έσκυβε αμέσως κάτω από τον ζυγό, πράγμα που μπορεί να προέρχεται από τη φοβερή σκλαβιά που έπρεπε να ζει κάτω από τους τυράννους» (Elster, 2010: 127).

Ο Λόρδος Βύρων μετουσιώνει το φιλελληνικό κίνημα στο πρόσωπό του. Τα λόγια του λίγο πριν πεθάνει στο Μεσολόγγι λειτουργούν ως μετωνυμία για το κίνημα που διαμόρφωσε την αγάπη απέναντι στον Έλληνα και τη διάσωση της ελληνικής αρχαιότητας.

Οι Αλλόθρησκοι Φιλέλληνες

Δεν μπορούμε να μη συμπεριλάβουμε στην πολυπρισματική μας θεώρηση τους φιλέλληνες που δεν ήταν χριστιανοί και συνέδραμαν στον αγώνα των Ελλήνων: «Οι Μωαμεθανοί Φιλέλληνες όχι μόνο εγκατέλειψαν τις ανέσεις τους για να πολεμήσουν στο πλευρό των Ελλήνων, αλλά αποδέχτηκαν τη φυλετική διαφορά για χάρη της ελευθερίας.

Για τον ίδιο λόγο αδιαφόρησαν επίσης για τη θρησκευτική διαφορά τους με τους εξεγερμένους και ενδεχομένως την εχθρότητα με την οποία εκείνοι θα τους αντιμετώπιζαν» (Μιχάλαγα, 2017: 305-6). Η συνεισφορά τους κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντική, αφού, όπως σημειώνει και η Μιχάλαγα, έπρεπε να ξεπεράσουν κοινωνικά στερεότυπα και προκαταλήψεις για να συνδράμουν στην Ελληνική Επανάσταση. Στην κατηγορία των λιγότερο συζητήσιμων θεμάτων σχετικά με τους φιλέλληνες βρίσκονται οι μελαμψοί και οι γυναίκες.

Η συμμετοχή του Αμερικανού ναύτη από τη Βαλτιμόρη, Τζέιμς Γουίλιαμς (James Williams), ο οποίος απεικονίζεται σε έργο του Χρήστου Παλλαντζά (Christos Pallantzias) με τίτλο «The unusual Philhellene, an Afro-American sailor from Baltimore», είναι χαρακτηριστική ως συνεισφορά μελαμψού στον αγώνα των Ελλήνων (Thomai, 2010: 143).

Πέρα από τις ανδρικές μορφές που συνήθως παρουσιάζονται στο φιλελληνικό κίνημα, δεν πρέπει να παραβλέψουμε και τις γυναίκες, που είχαν ουσιαστικό ρόλο σε κάθε τομέα της Ελληνικής Επανάστασης: φροντίδα ορφανών παιδιών, ενεργοποίηση δικτύων Ευρώπης υπέρ των Ελλήνων, συγκέντρωση των αναγκαίων εφοδίων για τον αγώνα κ.ά.

Το μνημείο του Βύρωνα αποτέλεσε την αφορμή όχι για να θυμηθούμε τις αντιπαραθέσεις κατά τη δημιουργία του ή για να επανέλθουμε στη σύγκρουση των Μεγάλων Δυνάμεων, αλλά για να επισημάνουμε πόσο σημαντική είναι η πολύπλευρη παρουσίαση του φιλελληνικού κινήματος.

Η πολυπρισματική αντίληψη ενός ιστορικού θέματος δεν υποβαθμίζει τη σημασία και την αξία του, αλλά τοποθετεί τους ανθρώπους μιας κοινωνίας του 21ου αιώνα σε μία κριτική θεώρηση του ιστορικού παρελθόντος και συνάμα ικανούς να διαχειριστούν το μέλλον τους αξιολογώντας πολλαπλά δεδομένα.

Ο Ηλίας Στουραίτης είναι δρ Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα στρέφονται γύρω από την ψηφιακή ιστορία, την ιστορική κουλτούρα και την ιστορική εκπαίδευση.

Επαναστατικές Γεωγραφίες Ανάμεσα στον Άθω και τις Άνδεις

ΤΟΥ ΤΑΣΟΥ ΦΙΝΤΖΟΥ-ΒΑΒΛΗ

Η Αϊτή είναι μία χώρα της Καραϊβικής που μοιράζεται το νησί Ισπανιόλα με τη Δομινικανή Δημοκρατία, χώρα στην οποία κάθε χρόνο επώνυμοι και μη Έλληνες και Ελληνίδες ταξιδεύουν για να πάρουν μέρος στο τηλεοπτικό παιχνίδι *Survivor*.

Περίπου διακόσια χρόνια νωρίτερα, κατά το μακρινό 1822, εκατό Αϊτινοί έκαναν την αντίθετη διαδρομή. Ξεκίνησαν, δηλαδή, από τις τροπικές παραλίες της Ισπανιόλας για να έρθουν στην εσχάτη της Μεσογείου και να συνδράμουν στρατιωτικά και οικονομικά την Επανάσταση ως εθελοντές του πρώτου κράτους που αναγνώρισε επίσημα το ελληνικό.

Τι Ζητούσαν Εκατό Αϊτινοί στην Ελλάδα;

Το ερώτημα που ανακύπτει είναι προφανές. Τι δέχεται αυτή η κίνηση για τον διεθνή αντίκτυπο της Ελληνικής Επανάστασης και για τη διεθνή κατάσταση εκείνη την εποχή; Με λίγα λόγια, τι ζητούσαν εκατό Αϊτινοί στην Ελλάδα;

Ίσως την ίδια έκπληξη με τον σημερινό αναγνώστη να ένιωσε και ο Αδαμάντιος Κοραής όταν, τον Ιανουάριο του 1822, στο Παρίσι όπου βρισκόταν και προσπαθούσε να ευαισθητοποιήσει την κοινή γνώμη για την ελληνική υπόθεση, έλαβε μια επιστολή με τίτλο «Ελευθερία... Ισότης», υπογεγραμμένη από τον πρόεδρο «του «Χαϊτίου», Ιωάννη Πέτρο Βογέρ ή αλλιώς Ζαν Πιερ Μπουαγιέ (Jean-Pierre Boyer).

Η επιστολή σώζεται σε ελληνική μετάφραση στο *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως* του Ιωάννου Φιλήμονος. Είναι η απάντηση στις επιστολές που έστειλαν οι επαναστάτες για να γνωστοποιήσουν διεθνώς τον αγώνα τους.

Σε αυτήν ο Μπουαγιέ αναφέρει συνοπτικά τα εξής: αφενός δηλώνει την υποστήριξή του στον δίκαιο αγώνα των Ελλήνων («Μιά τόσο ωραία και τόσο νόμιμος υπόθεση»), μιλώντας για τις κοινές εμπειρίες των δύο λαών, οι οποίοι «έκλινον τὸν αὐχένα ὑπὸ ζυγὸν ἐπονείδιστον καὶ διὰ τῶν ἀλύσεων αὐτῶν συνέτριψαν τὴν κεφαλὴν τῆς τυραννίας». Αφετέρου διανθίζει την υποστήριξή του με αναφορές στο κλασικό παρελθόν και δη στη μάχη του Μαραθώνα: «Εἶθε παρόμοιοι τοῖς προγόνους αὐτῶν ἀποδεικνύμενοι καὶ ὑπὸ τῶν διαταγῶν τοῦ Μιλτιάδου διευθυνόμενοι, δυνηθῶσιν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ νέου Μαραθῶνος τὸν θρίαμβον τῆς ἱερᾶς ὑποθέσεως [...]».

Τέλος, δηλώνει την επιθυμία του να ενισχύσει τον αγώνα στρατιωτικά και οικονομικά, αλλά και την αδυναμία του να το πράξει άμεσα λόγω των κακών οικονομικών και της αστάθειας που επικρατούσε στο νησί.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι σύγχρονοι ιστορικοί δεν έχουν καταλήξει αν εστάλησαν τελικά εθελοντές από την Αϊτή. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι δεν ξεκίνησαν ποτέ, ενώ άλλοι λένε ότι ξεκίνησαν μεν, αλλά ναυάγησαν ή αιχμαλωτίστηκαν από πειρατές. Εν τέλει, λίγη σημασία έχει, καθώς ο μύθος διατηρήθηκε.

σαν ποτέ, ενώ άλλοι λένε ότι ξεκίνησαν μεν, αλλά ναυάγησαν ή αιχμαλωτίστηκαν από πειρατές. Εν τέλει, λίγη σημασία έχει, καθώς ο μύθος διατηρήθηκε.

Ο Φιλελληνισμός της Αϊτής

Τι είναι αυτό που κάνει μια χώρα όπως η Αϊτή, όχι απλώς να εκφράσει την αλληλεγγύη της στον ελληνικό αγώνα, αλλά να γίνει το πρώτο κράτος που αναγνώρισε ως ανεξάρτητη την Ελλάδα; Μια πρώτη απάντηση είναι ο φιλελληνισμός. Είναι έκδηλο από τις αναφορές στον Μαραθώνα –και στη Σαλαμίνα– ότι ο συντάκτης του γράμματος είχε γνώση του κλασικού παρελθόντος.

Άλλωστε, η αναφορά στην κλασική αρχαιότητα υπήρξε μέρος της διπλωματικής ισχύος της Ελλάδας σε όλες τις φάσεις της διαδρομής της. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, μετά την κατάληψη της Καλαμάτας την 23η Μαρτίου 1821, συνέταξε επιστολή «πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς» υπογράφοντας ως αρχιστράτηγος των σπαρτιατικών στρατευμάτων και της Μεσσηνιακής Συγκλήτου· σε αυτή «Δικαίῳ τῷ λόγῳ ἡ μήτηρ μας Ἑλλάς, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ ὑμεῖς ἐφωτίσθητε [...]», ζητούσε τη συνδρομή των ευρωπαϊκών κρατών.

Επομένως, ο φιλελληνισμός ήταν κινητήρια δύναμη για τους εθελοντές. Δεν είναι όμως βέβαιο ότι αυτό και μόνο αρκεί για να κατανοήσει κανείς γιατί νεαροί ριζοσπάστες διέσχιζαν την Ευρώπη και τη Λατινική Αμερική για να συμμετάσχουν στην Ελληνική Επανάσταση.

*Οι σύγχρονοι ιστορικοί
δεν έχουν καταλήξει
αν εστάλησαν τελικά
εθελοντές από την Αϊτή.*

Οι Επανάστασεις

Για να απαντήσει κανείς σε αυτό το ερώτημα θα πρέπει να λάβει υπόψη τη διεθνή συγκυρία, αλλά και την ιστορία της Αϊτής. Ο σημαντικός ιστορικός Έρικ Χόμπσμπωουμ (Eric Hobsbawm) στο βιβλίο του «Η Εποχή των Επανάστασεων 1789-1848» ασχολείται διεξοδικά με τη βιομηχανική και τη Γαλλική Επανάσταση, ως διαδικασίες που άλλαξαν ριζικά τον κόσμο.

Η βιομηχανική επανάσταση, από τη μία, άλλαξε εκ βάθρων την καθημερινή ζωή και τους ρυθμούς της, η Γαλλική Επανάσταση, από την άλλη, δημιούργησε νέα ιδεολογικά ρεύματα, τα οποία επηρέασαν ολόκληρο τον κόσμο, θέτοντας στο κέντρο την ισότητα και την ελευθερία ως οικουμενικές αξίες.

Το ιδεολογικό αυτό φορτίο και οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι που ακολούθησαν στράτευσαν χιλιάδες ανθρώπους στην Ευρώπη, οι οποίοι επιζητούσαν το τέλος του παλαιού καθεστώτος. Οι ροές αυτές ιδεών και ανθρώπων δεν περιορίστηκαν μόνο στην Ευρώπη, αλλά διέπλευσαν τον Ατλαντικό και επεκτάθηκαν στις αποικίες των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών στη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική.

Ο Toussaint Louverture και ο Ιακωβινισμός

Η Αϊτή αποτέλεσε σημαντική, από οικονομική άποψη, γαλλική αποικία, λόγω της παραγωγής ζάχαρης και καφέ. Σταδιακά το νησί μετατράπηκε σε μια μεγάλη φυτεία, στην οποία σκλάβοι, ντόπιοι και από την Αφρική, μέσω του μαύρου δουλεμπορίου του Ατλαντικού, εργάζονταν αδιάκοπα υπό την εποπτεία των επίσης δούλων προϊσταμένων τους.

Το 1791, επηρεασμένοι από τις ιδέες του ιακωβινισμού και της Γαλλικής Επανάστασης, οι μαύροι σκλάβοι εξεγέρθηκαν. Στην ηγεσία του κινήματος τέθηκε ένας πρώην επιστάτης, ο Τουσέν Λουβερτίρ (Toussaint Louverture), ο οποίος έμεινε γνωστός ως στρατιωτικός αρχηγός της επανάστασης και πιστώθηκε την κατάργηση της δουλείας και των φυλετικών διακρίσεων, που θεσμοθέτησε το επαναστατικό καθεστώς.

Ο ίδιος αιχμαλωτίστηκε και πέθανε στη Γαλλία, ωστόσο οι απελεύθεροι κατάφεραν να αντιμετωπίσουν τα γαλλικά στρατεύματα που αποβιβάστηκαν στο νησί, και την Πρωτοχρονιά του 1804 ίδρυσαν το πρώτο ανεξάρτητο κράτος απελεύθερων.

Αυτή τη συναρπαστική ιστορία αφηγήθηκε, το 1938, ο ιστορικός Σίριλ Λάιονελ Ρόμπερτ Τζέιμς (Cyril Lionel Robert James) στο βιβλίο του «Οι Μαύροι

Ιακωβίνοι». Μπορεί ο ιακωβινισμός να μην επικράτησε, τελικά, στην ελληνική περίπτωση, είχε όμως σημαντικούς εκπροσώπους, όπως ο Ρήγας Φεραίος, ο οποίος στη «Χάρτα» του οραματίστηκε μια βαλκανική ομοσπονδία χωρίς να διακρίνει τους πολίτες με εθνοτικά και θρησκευτικά κριτήρια.

Επιπλέον, στην Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου τέθηκε το ζήτημα του πολίτη με μόνη προϋπόθεση τη συμμετοχή στην Επανάσταση, συμπεριλαμβάνοντας τόσο τους χριστιανούς ντόπιους όσο και τους «έξωθεν έλθόντες», όλους αυτούς δηλαδή που ήρθαν ως εθελοντές από άλλα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της Ευρώπης και του υπόλοιπου κόσμου.

Χιλιάδες άνθρωποι γύρισαν τον κόσμο πολεμώντας για τις οικουμενικές αξίες της ισότητας και της ελευθερίας, όπως ο λόρδος Κόχραν (Lord Thomas Cochrane), Βρετανός ριζοσπάστης, ο οποίος μετά τη συμβολή του στην απελευθέρωση της Λατινικής Αμερικής στο πλευρό του Σεντ Σιμόν (Henri de Saint Simon) έδρασε και στην Ελλάδα. Η πιο γλαφυρή ίσως περιγραφή των επαναστατικών διάδρομων των οικουμενικών αυτών ιδεών αποτυπώνεται στο ποίημα του του Λόρδου Βύρωνα «Η εποχή του Ορείχαλκου»:

«Πάνω στις κορφές του Άθω και στις Άνδεις κυματίζει / λάβαρο που είναι το ίδιο και δύο κόσμους χαιρετίζει».

Ο Τάσος Φίντζος-Βαβλής είναι υποψήφιος διδάκτορας Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα είναι η κοινωνική και πολιτισμική ιστορία της νεότητας και του παιχνιδιού στη Μεταπολίτευση. Στο παρελθόν έχει συνεργαστεί με τα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, το Στρατιωτικό Μουσείο Κομοτηνής και το Πολεμικό Μουσείο.

Ο Αφορισμός της Επανάστασης και η Εθελοδοουλία

ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Ο ρόλος της Ορθόδοξης Εκκλησίας, ιδίως του ανώτερου κλήρου, κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας και κατά την Επανάσταση του 1821 θεωρείται, συχνά τουλάχιστον, αμφιλεγόμενος, αν όχι κατ’ εξοχήν αρνητικός.

Στο παρόν κείμενο υποστηρίζεται ότι το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως εξακολουθούσε να απαιτεί την υποταγή στον σουλτάνο μέχρι και επτά χρόνια μετά την Επανάσταση, αναπαράγοντας μια εθελόδουλη στάση, και ότι ουδέποτε υπήρξε άρση του αφορισμού της Επανάστασης.

Το αφήγημα που έχει κατασκευαστεί ως προς τον αφορισμό της Επανάστασης από τον πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ θεμελιώνεται σε τέσσερις εξηγήσεις: πρώτον, στο πολιτικό πλαίσιο, δηλαδή στην υποταγή του στον σουλτάνο, συνεπώς στη μη ισχύ του, δεύτερον, στην επιθυμία να προστατευθεί το γένος, τρίτον στο ύφος του αφορισμού, δηλαδή ότι το κείμενο δεν ακολούθησε την πεπατημένη των αφοριστικών κειμένων, και, τέταρτον, στο ότι ο αφορισμός ακυρώθηκε στα υπόγεια του Πατριαρχείου.

Θα μπορούσε κανείς να δεχτεί καλόπιστα τις δύο πρώτες εξηγήσεις για όλους τους αφορισμούς μέχρι το 1821. Τι συμβαίνει, όμως, με τις εγκυκλίους που απειλούν τους επαναστατημένους Έλληνες μετά την Επανάσταση;

Ο Αφορισμός της Επανάστασης

Ο πατριάρχης Ευγένιος Β΄, διάδοχος του Γρηγορίου Ε΄, τον Αύγουστο του 1821 αποστέλλει προς τους ορθόδοξους χριστιανούς καταδικαστική εγκύκλιο των επαναστατικών ιδεών και προτρεπτική σε δουλική υποταγή στον σουλτάνο με φράσεις όπως «προλάβετε και κλίνετε τον αυχένα» και «όθεν ανανήψατε προς Θεού!».

Σε αυτήν, αφού υπογραμμίζει το πόσο καλά ζούσαν οι Έλληνες στην Τουρκοκρατία με «άνεσιν της θρησκείας ημών», σε σημείο που να οφείλουν ευγνωμοσύνη στον σουλτάνο, υποστηρίζει ότι:

«Πολλοί εκ τους έθνους των Ρωμαίων παραμελήσαντες της χρεωστούμένης ευγνωμοσύνης, αγνωμονήσαντες των τοιούτων ευεργεσιών και εν ταυτώ αθετήσαντες και καταπατήσαντες τα θρησκευτικά διδάγματα, τα υπαγορεύοντα την εντελή ευπείθειαν και υποταγήν εις το θεοσυντήρητον αυτό βασίλειον κράτος, εις τοιαύτην εξετραηλίσθησαν ματαιότητα και απόνοιαν, ώστε ετόλμησαν να αναλάβωσι το σχήμα της ανταρσίας εναντίον της κοινής αυτής ευεργέτιδος ημών και τροφού αηττήτου βασιλείας».

Η Θεόσταλη Εξουσία του Σουλτάνου

Σε επόμενη εγκύκλιο του Ευγένιου, τον Ιανουάριο του 1822, προς τους κατοίκους της Πελοποννήσου,

της Κρήτης και του Αιγαίου Πελάγους, το περιεχόμενο δεν μεταβάλλεται ιδιαίτερα και περιέχει αναφορές στη θεόσταλη εξουσία του σουλτάνου, στα προνόμια που είχε προσφέρει στους Έλληνες, φτάνοντας στο σημείο να κατηγορεί τους επαναστατημένους:

«Εις όλον το ήσυχο γένος, επροξενήσατε μελαγχολίαν και λύπην ανείκαστον, εις δε τον εαυτόν σας αγωνίζεσθε να εφελκύσητε αθεράπευτα δεινά, δυστυχίας επί δυστυχίας, παρούσας και μελούσας, και να ενδύσητε τας αθώας γυναίκας και τα τέκνα σας μέλανα και μαύρα φορέματα [...]».

Εφόσον υποταχθούν, η μεγαλοψυχία του σουλτάνου θεωρείται βέβαιη, ενώ καθίσταται σαφές ότι σε αντίθετη περίπτωση θα υπάρξει και θεική τιμωρία: «εάν δε ο μοι γένοιτο, απορραπίσητε τους πατρικούς μας λόγους [...] η αμαρτία υμών επί τον τράχηλον υμών έστω».

Το Πατριαρχείο κατέβαλε κάθε προσπάθεια να εκπαιδεύσει τους επαναστατημένους Έλληνες στο να καταπίνουν το δηλητήριο της δουλείας και να τους μάθει να μην το βρίσκουν πικρό.

Αίτημα για Υποταγή στους Οθωμανούς

Η τρίτη περίπτωση είναι ακόμα πιο ιδιαίτερη καθώς, εν έτει 1828, επτά χρόνια μετά την Επανάσταση, ο πατριάρχης Αγαθάγγελος αποστέλλει εγκύκλιο στον Καποδίστρια ζητώντας την επιστροφή των Ελλήνων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την πλήρη υποταγή τους.

Πρόκειται για κείμενο που ακολουθεί τη γραμμή της εθелоδουλίας των εγκυκλίων του Ευγένιου, αναφέροντας ότι αφενός ο σουλτάνος θα δείξει μεγάλη ευσπλαχνία σε εκείνους που θα επιστρέψουν υπό την εξουσία του και δεν θα τους ζητήσει πίσω τους φόρους των επτά ετών που προηγήθηκαν. Αφετέρου, «η πρόνοια της Εκκλησίας θέλει να μιμηθεί κατά τούτο του ευαγγελικού ποιμένος το παράδειγμα και να ζητήσει το απολωλός και να το εισαγάγη εις την πολιτικήν και πνευματικήν ποίμνην, από την οποίαν απεμακρύνθη, ώστε ν’ αναπαυθή εις αυτήν, υπό την σκιάν της βασιλικής ευσπλαγχνίας και την πρόνοιαν της βασιλείας», αφού προηγηθεί μετάνοια.

Η Επίσημη Εκκλησία Αφορίζει το Δίκαιο της Επανάστασης

Στις τρεις παραπάνω εγκυκλίους γίνεται, με έμμεσο τρόπο, αναφορά και στον αφορισμό της Επανάστασης, ο οποίος σε καμία εξ αυτών δεν αφήνεται έστω να εννοηθεί ότι έχει αρθεί. Είναι αξιοσημείωτο, δε, ότι ο Ευγένιος στην επίσημη ιστοσελίδα του Πατριαρχείου χαρακτηρίζεται ως ένας εκ των εμπίστων του Γρηγορίου, και άρα θα έπρεπε να γνωρίζει την υποτιθέμενη μυστική άρση του.

Στην εγκύκλιο του 1821, όμως, αναφέρει ότι είχαν εκδοθεί αφοριστικά γράμματα, τα οποία οι επαναστατημένοι αγνόησαν, αλλά προσθέτει ότι, εφόσον επιστρέψουν υπό σουλτανική εξουσία, η Εκκλησία «θέλει εξευμενισθή και θέλει αξιώσει συγχωρήσεως και αφέσεως τους ημαρτηκότας και τα βάρη των φρικωδεστάτων αυτής αρών επισπασαμένους».

Στη δε εγκύκλιο του 1822 αναφέρεται ότι, εάν δεν υποταχθούν, τότε «θέλετε ιδή την οργήν του Θεού επερχομένην επί τας κεφαλάς σας [...] θέλετε καταδικασθή [...] ψυχικώς εις κόλασιν αιωνίαν ως αποστάται της εκκλησίας».

Στην εγκύκλιο του Αγαθάγγελου, τέλος, σημειώνεται ρητά ότι μόνο για εκείνους που μετανόησαν και επέστρεψαν στη σουλτανική εξουσία η Εκκλησία «ευθύς τους ήνοιξε τας μητρικάς αγκάλας της και τους έλυσεν από τον δεσμόν του αφορισμού», διατύπωση που δεν αφήνει πολλά περιθώρια παρερμηνειών.

Τα περί μυστικής άρσης του αφορισμού, συνεπώς, δεν επιβεβαιώνονται. Η βασική πηγή, εξάλλου, που αναφέρει την εν λόγω υποτιθέμενη άρση στις τρεις

τα ξημερώματα της Μεγάλης Δευτέρας του 1821 ξεκινάει ως εξής: «Κρίνομεν οικείον προς τούτοις ν’ αναφέρομεν ενταύθα παράδοσίν τινά περί εκκλησιαστικής αναιρέσεως, ήτοι του λυτηρίου του αφορισμού, ην ησπάσθην η ευσεβής φιλογένεια των εν Κωνσταντινουπόλει ομογενών». Πρόκειται, δηλαδή, για μια προφορική παράδοση χωρίς κανένα επιπλέον αποδεικτικό στοιχείο.

Μελετώντας κανείς τις πηγές, μπορεί να συμπεράνει ότι, αν και πολλοί κληρικοί συμμετείχαν ενεργά στην Επανάσταση, η θεσμική εκδοχή της Εκκλησίας ως γραφειοκρατικού μηχανισμού που υπερασπίζεται την εξουσία, τα προνόμια και τα συμφέροντά της, εξακολουθούσε να παροτρύνει και να απειλεί τους ελεύθερους Έλληνες, ακόμα και επτά χρόνια μετά το 1821, προκειμένου να επιστρέψουν υπό οθωμανική κυριαρχία.

Παραφράζοντας μια γνωστή πραγματεία, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το Πατριαρχείο κατέβαλε κάθε προσπάθεια να εκπαιδεύσει τους επαναστατημένους Έλληνες στο να καταπίνουν το δηλητήριο της δουλείας και να τους μάθει να μην το βρίσκουν πικρό.

Ο Αλέξανδρος Σακελλαρίου είναι δρ Κοινωνιολογίας της Θρησκείας, Ερευνητής Παντείου Πανεπιστημίου και Διδάσκων στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Η «Σφαγή της Χίου» του Ευγένιου Ντελακρουά

ΤΗΣ ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΝΤΟΥΡΟΥ

Ήταν 30 Μαρτίου 1822 όταν ο τουρκικός στόλος, με ναύαρχο τον Καρά Αλή, έφτασε στο νησί της Χίου με σκοπό να καταπνίξει την απόπειρα επανάστασης που είχε προηγηθεί λίγες ημέρες νωρίτερα.

Η αντίδραση του σουλτάνου απέναντι στους επαναστάτες, οι οποίοι απολάμβαναν ειδικά προνόμια στα προεπαναστατικά χρόνια, υπήρξε άμεση και σκληρή. Διέταξε την παραδειγματική τιμωρία των υπόδουλων, η οποία προέβλεπε τη θανάτωση βρεφών έως 3 ετών, τη θανάτωση όλου του αρσενικού πληθυσμού άνω των 12 ετών, τη θανάτωση των γυναικών άνω των 40 ετών και την αιχμαλωσία και πώληση των υπολοίπων ως σκλάβων.

Η Φρικιαστική Καταστροφή

Τραγικός ο απολογισμός που συνόδευσε το μένος του σουλτάνου: δεκάδες χιλιάδες Έλληνες κάτοικοι του νησιού χλευάστηκαν και σφαγιάστηκαν με φρικιαστικό τρόπο, γυναίκες ατιμώθηκαν, χωριά κάηκαν ολοσχερώς.

Στις 7 Ιουνίου, οπότε εξαπολύθηκε η τελευταία επίθεση των Τούρκων στα Μαστιχοχώρια, ολοκληρώθηκε η καταστροφή του νησιού. Η Χίος έμοιαζε «με ένα απέραντο ερημωμένο σφαγείο», ενώ η θάλασσα αποτέλεσε τον υγρό τάφο πολλών θυμάτων που προσπάθησαν να ξεφύγουν από τους διώκτες τους.

Οι μαρτυρίες που έχουν διασωθεί από εκείνους που επέζησαν της καταστροφής είναι συνταρακτικές. Το γεγονός της σφαγής στη Χίο, όταν έγινε γνωστό μέσα από γαλλικές, γερμανικές και αγγλικές εφημερίδες, συγκλόνισε την παγκόσμια κοινή γνώμη.

Οι Χιώτες ήταν γνωστοί στην Ευρώπη πλοιοκτήτες, έμποροι και διανοούμενοι. Η ανελέητη σφαγή επιφανών χριστιανών αστών από μουσουλμάνους συντάραξε τους Ευρωπαίους, με αποτέλεσμα να προκληθεί τεράστια συμπάθεια προς την Ελλάδα. «Η Χίος έγινε το υπόδειγμα της τραγωδίας της καταστολής. Για τους ξένους όλους έγινε ένας σταθμός».

Ο Καμβάς του Ντελακρουά

Στη Γαλλία, ο Ευγένιος Ντελακρουά (Eugène Delacroix) (1798-1863) εμπνεύστηκε από την τραγικότητα της καταστροφής και αντέδρασε άμεσα, αποδίδοντας το ιστορικό γεγονός με έναν μνημειώδη πίνακα που εκτέθηκε στο Salon του Παρισιού το 1824.

Ο καμβάς του Ντελακρουά, κατά τη διάρκεια της έκθεσης, τραβούσε σταθερά την προσοχή του πλήθους. Στο έργο αυτό, οι Γάλλοι ταυτίστηκαν με τους Έλληνες στον αγώνα τους για ανεξαρτησία.

Ο Ντελακρουά πρόσφερε στο κοινό ένα κομμάτι σύγχρονης ιστορίας, ταυτόχρονα με ζωγραφική και-

νοτομία. Το αποτέλεσμα; Ο πίνακας που απεικονίζει τις σφαγές στη Χίο αποτέλεσε ορόσημο στη ζωγραφική τέχνη και ταυτόχρονα παρακίνησε και ενίσχυσε σημαντικά το φιλελληνικό ρεύμα στην Ευρώπη.

Η «Σκηνή από τις Σφαγές στη Χίο» (γαλλ.: «Scène des massacres de Scio», αγγλ.: «Massacre at Chios») ολοκληρώθηκε έπειτα από πολλές μελέτες και προσχέδια και αποτέλεσε μεγάλη επιτυχία για τον Ντελακρουά, καθώς βραβεύτηκε με χρυσό μετάλλιο στο Salon του 1824 και αγοράστηκε από το γαλλικό κράτος.

Ο πίνακας που απεικονίζει τις σφαγές στη Χίο αποτέλεσε ορόσημο στη ζωγραφική τέχνη και ταυτόχρονα παρακίνησε και ενίσχυσε σημαντικά το φιλελληνικό ρεύμα στην Ευρώπη.

Πρόκειται για μία πολυεπίπεδη, μπαρόκ σύνθεση, η οποία επιβάλλεται κυρίως από ένα σύμπλεγμα ανθρώπων που προτάσσεται σε χώρο δυναμικό. Ειδικότερα, η σύνθεση βασίζεται σε δύο τρίγωνα (δεξιά-αριστερά) και σε μία ανεστραμμένη πυραμίδα που μας μεταφέρει στο βάθος.

Με τον τρόπο αυτό τονίζεται η ατμόσφαιρα της καταστροφής, του πόνου και του αδιεξόδου. Στο πρώτο επίπεδο, ξεκινώντας από αριστερά, βλέπουμε μία τετραμελή οικογένεια σε απόγνωση και δίπλα ένα μισόγυμνο ανδρόγυνο παραδομένο στον θάνατο.

Δεξιότερα, μία ηλικιωμένη γυναίκα με αριστοκρατική φυσιογνωμία παρακολουθεί τα γεγονότα ανήμπορη να αντιδράσει, ενώ στα πόδια της μία νεαρή μητέρα, πιθανότατα νεκρή, έχει στο στήθος το μωρό της που πασχίζει να θηλάσει.

Στο δεύτερο επίπεδο, στα αριστερά, στη σκιά βρίσκονται δύο Τούρκοι φρουροί κρατώντας σπαθιά και πιστόλια, στο μέσον βλέπουμε ένα σφιχταγκαλιασμένο ζευγάρι να θρηνεί και στα δεξιά έναν έφιππο Τούρκο να σέρνει δεμένες δύο νέες, μισόγυμνες Ελληνίδες που οδηγούνται στην ατίμωση και τη σκλαβιά, προσθέτοντας δράμα στη σκηνή.

Με τη διάταξη αυτή, στο πρώτο πλάνο παρατηρούμε τα προσωπικά δράματα μέσα από στατικά επει-

σόδια, στο τρίτο επίπεδο βλέπουμε τις ομαδικές σφαγές σε εξέλιξη και τέλος, στο βάθος, ο καπνός από τις φλόγες μάς μεταφέρει την ολοκληρωτική καταστροφή του νησιού, την τραγική μοίρα της Χίου.

Η γενική αίσθηση της καταστροφής και του θανάτου, η ατμόσφαιρα της απελπισίας, αποδίδεται από τον καλλιτέχνη με ψυχρά γκρίζα και λευκά χρώματα, καφέ αποχρώσεις και λίγα ζεστά κόκκινα και ρόδινα.

Τα γεμάτα θλίψη βλέμματα, τα σφραγισμένα χείλη, η απόγνωση των θυμάτων, τα απογυμνωμένα άκρα, τα ματωμένα ρούχα, οι αποχρώσεις, οι χρωματικές αντιθέσεις και ο φωτισμός επιβάλλουν τη μελαγχολία, τον φόβο, την τραγική διάθεση, τη θεατρικότητα του σκηνικού.

Το ανώνυμο πλήθος, και όχι κάποιος ήρωας συγκεκριμένος, αντιμετωπίζει τη μοίρα του. Το δραματικό περιεχόμενο του έργου τονίζεται από την απομόνωση κάθε προσώπου και κάθε ομάδας και ολοκληρώνεται από την ατμόσφαιρα του συνόλου.

Ο Γάλλος Ζωγράφος

Ο Ευγένιος Ντελακρουά θεωρείται ο σπουδαιότερος εκφραστής του γαλλικού ρομαντισμού και μία από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες της γαλλικής τέχνης του 19ου αιώνα. Ιδιαίτερα τον αγγίζουν τα σύγχρονα γεγονότα της εποχής του, τα οποία ένιωθε πως μπορούσαν να αποδοθούν λυρικά στον καμβά ως έκφραση οξυμένων συναισθημάτων.

Στο έργο του παρουσιάζει τη δυναμική σύγχρονη ιστορική πραγματικότητα με τρόπο που σοκάρει και ταρακουνάει το κοινό. Αποδίδει τα θέματά του με χαρακτηριστική αίσθηση θλίψης στις στιγμές του θανάτου, της συντριβής και της οδύνης.

Αγωνίζεται να πλησιάσει την εσωτερική αλήθεια του θέματος που απεικονίζει, αποβλέπει να δώσει μία άλλη διάσταση της ανθρώπινης ψυχής. Ενδιαφέρεται να αποδώσει την «εσωτερική συγκίνηση» και την «έξαρση του πάθους».

Έχει μία «καθαρά προσωπική αίσθηση του χρώματος, ένα χρωματικό πάθος». Η δεξιοτεχνική χρήση των χρωματικών αξιών, τόσο για την περιγραφή όσο και για την έκφραση του θέματος, εξελίσσει τη ζωγραφική του πρώτου μισού του 19ου αιώνα και αποτελεί σημαντικό βήμα για την εξέλιξη που θα ακολουθήσει στη γαλλική ζωγραφική.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της καλλιτεχνικής προσέγγισης του ζωγράφου αποτελεί η σφαγή της Χίου, όπου τα σύγχρονα γεγονότα μεταφέρονται σε άμεσο χρονικό διάστημα σ' έναν τεράστιο καμβά, σαν ένα είδος υποκειμενικής δημοσιογραφικής ανταπόκρισης, που στόχο έχει την ευαισθητοποίηση του κοινού που είναι τόσο κοντά και συνάμα τόσο μακριά από τον τόπο της ανθρωπιστικής καταστροφής.

Η Αγγελική Ντούρου MRICS είναι πιστοποιημένη Εκτιμήτρια Έργων Τέχνης του Υπ. Οικονομικών και Σύμβουλος Τέχνης. Έχει σπουδάσει Συντήρηση Αρχαιοτήτων & Έργων Τέχνης και κατέχει μεταπτυχιακό δίπλωμα MSc Ιστορίας της Τέχνης από το Πανεπιστήμιο Εδιμβούργου.

Ερμούπολη, το Λιμάνι της Ελληνικής Επανάστασης

ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑΣ ΣΙΟΥΝΤΡΗ

Η Ερμούπολη, η πρωτεύουσα της Σύρου, δημιουργήθηκε εκ του μηδενός μέσα από τις φλόγες της Επανάστασης του 1821. Η ίδρυσή της ως γεγονός, αλλά και η μετέπειτα ακμάζουσα πορεία της, αποτέλεσε καίριο σταθμό για τη νεότερη ελληνική ιστορία.

Η μετοίκηση των προσφύγων στο ασφαλές λιμάνι-καταφύγιο της νήσου της Σύρας, μετά την καταστροφή της Χίου και των Ψαρών, καθώς και κατοίκων άλλων περιοχών, από τη Θράκη έως την Κρήτη, που είχαν υποστεί βαρύ πλήγμα από τους Οθωμανούς, όπως οι Σμυρναίοι και οι Κυδωνιείς, έθεσε τη βάση για την πρώτη ουσιαστικά κοινωνία αστών του ελλαδικού χώρου.

Οι πρόσφυγες, αν και διωγμένοι από τον τόπο τους και τις εστίες τους, βαριά «τραυματισμένοι» από την αγριότητα των σφαγών, ήταν έμποροι, ναυτικοί, μορφωμένοι, με διασυνδέσεις στο εξωτερικό, με πείρα στην οργάνωση και στη διοίκηση και καλοί επιχειρηματίες, με εκτεταμένο εμπορικό δίκτυο στην Ευρώπη.

Η ήδη υφιστάμενη ελευθερία ναυσιπλοΐας και η απαλλαγή φορολογίας των καθολικών Ανω-Συριανών, λόγω της γαλλικής προστασίας και της ευνοϊκής ρωσοτουρκικής συνθήκης του 1774, συνέλεσαν ουσιαστικά στην οικοδόμηση μιας νέας νησιωτικής πόλης, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα της εποχής.

Η Γέφυρα της Ανατολής και της Δύσης

Η Ερμούπολη, που φέρει το όνομα του «κερδώου αλλά και του λόγιου» θεού Ερμή (το όνομα προτάθηκε από τον Χιώτη Λουκά Ράλλη το 1826), κατέστη εξ αρχής ο «δεξιός οφθαλμός της Ελλάδας» και η «γέφυρα της Ανατολής και της Δύσης».

Το λιμάνι της Σύρας έγινε σε ελάχιστα χρόνια το σημαντικότερο ναυτικό κέντρο της αγωνιζόμενης Ελλάδας. Ανέπτυξε μεγάλη εμπορική κίνηση και, παράλληλα, εξασφάλιζε τον επισιτισμό και τον οπλικό ανεφοδιασμό των αγωνιστών της ελληνικής ανεξαρτησίας, καθώς και πληροφορίες για τις κινήσεις των Τούρκων.

Επιπλέον, μόλις σε πέντε χρόνια μετά το 1822, τα ελάχιστα προϋφιστάμενα κτίσματα των εμπόρων Φραγκοσυριανών στο παραλιακό μέτωπο έδωσαν τη θέση τους σε μια ακμάζουσα, σύγχρονη για την εποχή, ευρωπαϊκή πόλη, με αξιόλογα κτίρια, δρόμους, πλατείες, υποδομές και τα πρώτα ιδρύματα και σχολεία.

Η Ιστορία της Πόλης

Η δημοσιευμένη γκραβούρα του 1829 της Expédition de Morée (Εκστρατεία του Μοριά) του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος, στον τόμο της έκδοσης της

Εμπορικής Τραπέζης της Ελλάδος «Ερμούπολη» των Ιωάννη Τραυλού και Αγγελικής Κόκκου, μας επιβεβαιώνει οπτικά τα στοιχεία που καταγράφουν ιστορικοί και λόγιοι της εποχής.

Η πόλη, όχι μόνο είχε αρχίσει να αναπτύσσεται κατά μήκος του παράλιου μετώπου, υπό τη σκιά του μεσαιωνικού καθολικού οικισμού του λόφου της Άνω Σύρου και του ναού του Σαν Τζώρτζη, αλλά η πύκνωση και το πλήθος των караβιών ήταν τόσο έντονη, που ουσιαστικά κυριαρχούσε στην εικόνα. Χαρακτηριστικά, σύμφωνα με την απογραφή που δημοσίευσε ο Τιμολέων Αμπελάς στην «Ιστορία της Σύρου» (1874), αναφέρεται ότι η Ερμούπολη το 1828 είχε 13.805 κατοίκους και 4.167 οικοδομές.

Η πόλη των προσφύγων, που είχε αρχίσει να σχηματίζεται έπειτα από δεινές καταστάσεις, είχε πλέον εδραιωθεί και η πλειονότητα των κατοίκων της ταύτιζε τον βίο της με τη νέα πατρίδα, εγκαταλείποντας την ιδέα της προσωρινής εγκατάστασης.

Πρώτιστο μέλημά τους ήταν η ικανοποίηση των συμφερόντων της πόλης και της Ελλάδος, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τη σύσταση της «Επαρχίας Μυκόνου και Σύρου» το 1822, «εις την υποταγή της Ελληνικής Διοικήσεως», όπως γνωστοποιούν οι Συριανοί το 1823 στην Εθνοσυνέλευση.

Την ίδια χρονιά, καταφτάνει Έλληνας Διοικητής, ο έπαρχος Αλέξανδρος Αξιώτης, ο οποίος διορίζει Ελληνική Αστυνομία, λιμενάρχη για την κίνηση του λιμανιού και οργανώνει το πρώτο δικαστήριο.

Το λιμάνι της Σύρας έγινε σε ελάχιστα χρόνια το σημαντικότερο ναυτικό κέντρο της αγωνιζόμενης Ελλάδας.

Ορθόδοξοι και Καθολικοί Συριανοί

Οι διαφορές μεταξύ των νεοαφιχθέντων ορθόδοξων και καθολικών κατοίκων του νησιού ουδέποτε εμπόδισε την ανάπτυξη του νέου οικισμού, με επίκεντρο το λιμάνι της Σύρου, το οποίο εξ αρχής είχε «εθνικό» χαρακτήρα.

Το γεγονός αυτό εξασφάλιζε ομαλές συνθήκες διαβίωσης, οι οποίες είχαν τεθεί υπό τη δικαιοδοσία των ελληνικών αρχών, παρέχοντας, παράλληλα, επιπλέον κίνητρα για την επέκταση και ασφάλεια των εμπορικών δραστηριοτήτων.

Επιπλέον, οι απανταχού διασκορπισμένοι Χιώτες στις χώρες της δυτικής Ευρώπης συνεργάζονταν με τους Χιώτες της Σύρου για την απελευθέρωση της ιδιαίτερης πατρίδας τους, καθώς ευελπιστούσαν στην επιστροφή τους στα πατρογονικά εδάφη.

Γι’ αυτό τον λόγο συμμετείχαν ενεργά στην Πολιτική Επιτροπή για τους Έλληνες, που συγκροτήθηκε τον Μάρτιο του 1823 στο Λονδίνο.

Το Πιο Σημαντικό Κέντρο της Επαναστατημένης Ελλάδας

Η Ερμούπολη ήταν πλέον αναμφισβήτητα το σημαντικότερο εμπορικό κέντρο της επαναστατημένης Ελλάδας. Στην αγορά της κυκλοφορούσαν όλα τα νομίσματα της Ευρώπης, ενώ στην πόλη είχαν εγκατασταθεί πρόξενοι από τη Γαλλία, την Αυστρία, τη Ρωσία κ.ά., προκειμένου να εξασφαλίζουν τα συμφέροντα των κρατών τους.

Η οικονομική άνθηση σχετιζόταν με το εμπόριο σιταριού και τροφίμων από την Κωνσταντινούπολη και την Οδησό, αγγλικών και γαλλικών υφασμάτων και μεταξωτών, ιταλικών ειδών ένδυσης, κρασιών κ.λπ.

Η Σύρος, γενέτειρα του μεγάλου φιλόσοφου Φερεκύδη, δασκάλου του Πυθαγόρα, αποκτούσε ξανά ρόλο ρυθμιστή του ευρωπαϊκού και ελληνικού γίγνεσθαι της εποχής. Ο νεοκλασικισμός, ως ενωτικό στοιχείο της πολυπολιτισμικής κοινωνίας της Ερμούπολης, που εξ αρχής υιοθετήθηκε κατά την οικοδόμηση των μεγαλόπρεπων κτιρίων της, όχι μόνο δήλωνε τη «στροφή» προς τη Δύση, αλλά και τις βαθιές ρίζες στην ελληνική παράδοση.

Το προοδευτικό και εξωστρεφές πνεύμα των κατοίκων της, λόγω της επίδρασης των εμπορικών δραστηριοτήτων του λιμανιού της, εκφράστηκε σε όλες τις πτυχές της διοικητικής, κοινωνικής και πολιτισμικής δομής της.

Από το 1827 καθιερώνεται φόρος στα εμπορεύματα από το τελωνείο της Σύρου, για τα θρησκευτικά, εκπαιδευτικά και φιλανθρωπικά καταστήματα. Το 1826 έχει ήδη χτιστεί ο ορθόδοξος Ναός της Μεταμόρφωσης, που λειτουργεί ταυτόχρονα ως χώρος των γενικών συνελεύσεων και, τα παρακείμενα κτίσματα αυτού, ως νοσοκομείο.

Το 1828 χτίζεται το πρώτο αλληλοδιδακτικό σχολείο για τα αγόρια και το 1829 για τα κορίτσια. Το 1828 ιδρύεται η Ναυτική Σχολή, στην οποία φοιτούν Έλληνες και ξένοι ναυτικοί. Το 1826 δίνεται η πρώτη θεατρική παράσταση με το έργο «Νικήρατος» της Ευανθίας Καΐρη, εμπνευσμένο από την ηρωική έξοδο του Μεσολογγίου, ενώ το 1830 οργανώνεται η πρώτη συστηματική θεατρική σκηνή της Ελλάδος.

Το 1828 ιδρύεται το πρώτο τυπογραφείο, για να ακολουθήσουν πολλά άλλα τα επόμενα χρόνια, προκειμένου να ενημερώνουν τους πολίτες, να διαμορφώνουν την «εθνική» συνείδηση και να συμβάλλουν στον επαναστατικό αγώνα.

Η Κωνσταντίνα Σιούντρη είναι κάτοχος PhDc, MSc αρχιτέκτονας μηχανικός και αναστηλώτρια ΕΜΠ.

Η Καρδιά του Υψηλάντη

ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΠΑΝΤΑΖΗ

Οι περισσότεροι από εμάς ίσως γνωρίζουμε κάποια βασικά πράγματα για την Επανάσταση του 1821. Συνήθως δεν θυμόμαστε πολλά στοιχεία, ξέρουμε βασικά πρόσωπα, σημαντικές μάχες και, ίσως, κάποιες διπλωματικές συνθήκες. Πρόκειται απλώς για πληροφορίες, διασκορπισμένες στο κεφάλι μας.

Ωστόσο, αυτά τα πράγματα έγιναν όντως 200 χρόνια πριν. Αυτοί οι άνθρωποι όντως οργανώθηκαν, πολέμησαν και, εν τέλει, με την υποστήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων, δημιούργησαν αυτό το κράτος στο οποίο ζούμε εμείς σήμερα.

Υπάρχουν τεκμήρια από αυτή την εποχή: τα κειμήλια του αγώνα και των προσωπικοτήτων του, τα οποία συνήθως βρίσκονται σε μουσεία ανά την Ελλάδα. Οπλισμοί, φορεσιές, προσωπικά αντικείμενα και, ορισμένες φορές, κάποια πιο ιδιαίτερα κειμήλια, όπως οι ταριχευμένες καρδιές των πρωταγωνιστών αυτής της εποχής.

Ο Φαναριώτης Πρίγκιπας

Μια προσωπικότητα που πάντα με εντυπωσίαζε για πολλούς λόγους είναι ο Φαναριώτης πρίγκιπας Αλέξανδρος Υψηλάντης, μια από τις πρωταρχικές, τις βασικότερες αλλά και πιο δραματικές μορφές του 1821.

Πρωταγωνίστησε στο πρώτο έτος του αγώνα, ξεκινώντας, επί της ουσίας, με την επιμονή του, την Επανάσταση. Έπειτα, έσβησε γρήγορα και σχεδόν ξεχάστηκε, χωρίς να παίζει σημαντικό ρόλο τις επόμενες χρονιές. Έχουμε αναρωτηθεί, άραγε, ποτέ πού βρίσκεται «κρυμμένη» η καρδιά του;

Περπατώντας κάποιος στην Αθήνα μπορεί να ανακαλύψει πολλά. Αγαπώ την πόλη μου και ιδιαίτερα την περιοχή των Ανακτόρων. Περνώντας λοιπόν συχνά από εκεί με τα πόδια ή και με το ποδήλατο, βλέπω πάντα αυτό το σφηνωμένο εκκλησάκι κοντά στο Προεδρικό Μέγαρο (που παλιά στέγαζε τα Ανάκτορα).

Όντας φιλοπερίεργος, μελέτησα γι' αυτό το εκκλησάκι. Ίσως οι περισσότεροι δεν το έχουμε αντιληφθεί, αλλά εκεί, στον Ιερό Ναό Παμμεγίστων Ταξιαρχών, βρίσκονται δύο λήκυθοι, στις οποίες φυλάσσονται η καρδιά του Αλέξανδρου και του Γεωργίου Υψηλάντη!

Όπως ίσως γνωρίζουμε, ο Αλέξανδρος δεν πέθανε στην Αθήνα, αλλά στη Βιέννη, σε πλήρη ένδεια, το μακρινό 1828. Δεν πρόλαβε, δυστυχώς, να δει την Ελλάδα ως ενιαίο κράτος, όπως οραματιζόταν ήδη από το ξεκίνημα της Επανάστασης.

Ιστορίες Καρδιάς

Αλλά, ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή. Πώς και γιατί βρέθηκε η καρδιά του Αλέξανδρου Υψη-

λάντη σε αυτό το εκκλησάκι; Κατ' αρχάς, να υπενθυμίσουμε ότι η τάση αυτή, δηλαδή η ταρίχευση της καρδιάς σημαντικών προσώπων, δεν ήταν κάτι πρωτοφανές εκείνη την εποχή.

Παρόλο που ήταν κάτι με το οποίο η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν ήταν σύμφωνη, έχει ταριχευθεί η καρδιά και άλλων σημαντικών μορφών της Επανάστασης και τα κειμήλια αυτά βρίσκονται σήμερα σε διάφορα σημεία της Ελλάδας. Για παράδειγμα, η καρδιά του ναυάρχου –και μετέπειτα πρωθυπουργού της χώρας– Κωνσταντίνου Κανάρη βρίσκεται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, ή αλλιώς στην Παλιά Βουλή, επίσης στην Αθήνα.

*Εκεί, στον Ιερό Ναό
Παμμεγίστων Ταξιαρχών,
βρίσκονται δύο λήκυθοι,
στις οποίες φυλάσσονται η
καρδιά του Αλέξανδρου και
του Γεωργίου Υψηλάντη!*

Η καρδιά του Ανδρέα Μιαούλη βρίσκεται στον Καθεδρικό Ναό της Ύδρας. Η καρδιά του σπουδαίου Πολωνού μουσικού Φρεντερίκ Σοπέν, ο οποίος έζησε τον ίδιο αιώνα, βρίσκεται σήμερα σε πανέμορφο ναό της Βαρσοβίας – αν και η σορός του βρίσκεται στο Παρίσι.

Είναι λοιπόν ένας μεταθανάτιος τρόπος απόδοσης τιμών σε σπουδαίους ανθρώπους που εντοπίζεται όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Έτσι, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη το 1792, γίνεται αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας το 1820, ύστερα από την άρνηση του Ιωάννη Καποδίστρια να αναλάβει το αξίωμα.

Χαρακτήρας φιλόδοξος, ο Αλέξανδρος προετοιμάζει πυρετωδώς την Επανάσταση, η οποία εν τέλει ξεκινάει τον Φεβρουάριο του 1821 στο Ιάσιο της τότε Μολδοβλαχίας. Για πολλούς λόγους, δεν εξελίσσεται όπως θα ήθελε και μετά τη συντριβή του Ιερού του Λόχου στο Δραγατσάνι το 1821, ο Υψηλάντης αποσύρεται προς τα αυστριακά σύνορα.

Εκεί συνελήφθη στα μέσα Ιουνίου και, τελικά, ο μονόχειρας πρίγκιπας και αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας οδηγήθηκε αργότερα στις φυλακές του Μούνκατς, ως κρατούμενος του αυστριακού καγκελάρου Μέτερνιχ (Klemens Wenzel Lothar von Metternich).

Αργότερα, μεταφέρεται στο φρούριο Τερέζιενστατ και, καθώς τα χρόνια περνούν, η υγεία του επιδεινώνεται. Εν τέλει απελευθερώνεται και αποσύρεται στη Βιέννη, όπου και πεθαίνει λίγο καιρό αργότερα, σε ηλικία 36 ετών.

Η τελευταία του επιθυμία ήταν να μεταφερθεί η καρδιά του στην Ελλάδα, χωρίς βέβαια να έχει βρεθεί ο ίδιος εκεί ποτέ. Ο πάντοτε πιστός του Γιώργος Λασσάνης υπάκουσε την επιθυμία του, τοποθετώντας αρχικά την καρδιά του στον Άγιο Γεώργιο της Βιέννης.

Το Ταξίδι της Καρδιάς του Αλέξανδρου Υψηλάντη

Τα λείψανα του Υψηλάντη έφτασαν στην Ελλάδα μόλις το 1964 και βρίσκονται ακόμη στο Πεδίον του Άρεως, στο μνημείο που τοποθετήθηκε εκεί γι' αυτό τον λόγο. Μέχρι και το 1964 το μνημείο, με τη γνωστή μαρμάρινη και κοιμώμενη μορφή, έργο του Λεωνίδα Δρόση, βρισκόταν στον κήπο του Πολυτεχνείου (κάτι που είχε συναντήσει αρκετές αντιδράσεις), ώσπου μεταφέρθηκε στη σημερινή του τοποθεσία.

Ωστόσο, η καρδιά του είχε μία πιο πολύπλοκη διαδρομή. Πρώτα βρέθηκε στη Μητρόπολη Αθηνών, όταν την έστειλε εκεί ο αδελφός του Γεώργιος -τότε, το 1843, Μητρόπολη Αθηνών ήταν βέβαια η Αγία Ειρήνη στην οδό Αιόλου.

Ο Γεώργιος πέθανε το 1847 και η σύζυγός του, Μαρία Μουρούζη, λίγο αργότερα τοποθέτησε την καρδιά του συζύγου της, καθώς και την καρδιά του Αλέξανδρου Υψηλάντη, στον ναό του Αμαλίου Ορφανοτροφείου, το οποίο κατεδαφίστηκε το 1957. Η ίδια ήταν πρόεδρος του ιδρύματος και μάλιστα η προσφορά της ήταν τόσο σημαντική, που η βασίλισσα Αμαλία είχε προτείνει να ονομαστεί το ίδρυμα «Υψηλάντειον». Τη χρηματοδότηση για την ανέγερση του ναού του ιδρύματος το 1859 ανέλαβε η Ελένη Τοσίτσα.

Οι δύο καρδιές και των αδελφών φυλάσσονται από τότε σε επίχρυση και επάργυρη λήκυθο και παραμένουν στη δικαιοδοσία του ιδρύματος (του Αμαλίου Ορφανοτροφείου), το οποίο σήμερα έχει μεταφερθεί στο Μαρούσι. Για πολλά χρόνια κανείς δεν γνώριζε το περιεχόμενο των ληκύθων. Η Μαρία Μουρούζη τις είχε εμπιστευτεί στον εφημέριο του ναού, Νικόλαο Μούρτζινο, ο οποίος τις φύλαγε κρυμμένες, μέχρι που το μυστικό αποκαλύφθηκε κάπου στα τέλη του 19ου αιώνα.

Ο αρχιμανδρίτης Κριεζής βρήκε τις ληκύθους τυλιγμένες σε ένα πανί και αμέσως ξεκίνησε συζήτηση για το πού θα μπορούσαν να φυλαχθούν. Όπως φαίνεται, αποφασίστηκε να παραμείνουν εκεί, αν και για κάποιο διάστημα το κράτος επιθυμούσε να μεταφερθούν στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Το ίδρυμα δεν έδωσε την έγκρισή του και οι λήκυθοι τοποθετήθηκαν σε μία ξύλινη προθήκη, όπου βρίσκονται μέχρι και σήμερα, ώστε να μπορούν να τις βλέπουν όλοι οι επισκέπτες. Και δεν είναι λίγοι, τελικά, αυτοί που θέλουν να δουν την καρδιά του Αλέξανδρου Υψηλάντη!

Οι περιπλανήσεις της καρδιάς συνεχίζονται: σχετικά πρόσφατα, τον Απρίλιο του 2019, η καρδιά μεταφέρθηκε στο Μεσολόγγι, πόλη κατεχοχήν συνδεδεμένη με την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ο ίδιος ο Υψηλάντης δεν έφτασε ποτέ εκεί, αλλά σχεδόν δύο αιώνες μετά έφτασε η καρδιά του, μετά μεγάλων τιμών. Οι κάτοικοι υποδέχτηκαν με ιδιαίτερη θερμότητα και υπέρλαμπρες τελετές την καρδιά, η οποία φιλοξενήθηκε στην πόλη προτού επανέλθει στην Αθήνα λίγο καιρό αργότερα.

Τα κειμήλια της Ελληνικής Επανάστασης είναι πολλά και είναι διάσπαρτα σε όλη τη χώρα. Ίσως αγνοούμε την ύπαρξή τους, αλλά, πιθανόν, αγνοούμε και την πραγματική σημασία όλων αυτών των γεγονότων. Η φετινή επέτειος των 200 ετών από την Ελληνική Επανάσταση είναι μία καλή αφορμή για όλους εμάς ώστε να έρθουμε πιο κοντά με αυτή την περίοδο της ιστορίας. Είναι σημαντικό να καταλάβουμε τη βαρύτητα και την ανθρώπινη υπόσταση την οποία έχει, πέρα από τους μύθους και τους θρύλους που την περιβάλλουν.

Ο Ηλίας Πανταζής, ιστορικός με ειδίκευση στη Δημόσια Ιστορία, γεννήθηκε στην Αθήνα και σπούδασε Ιστορία & Αρχαιολογία στο Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Συνέχισε τις σπουδές του στο Λονδίνο (Royal Holloway University of London), όπου απέκτησε ειδίκευση στη Δημόσια Ιστορία (Public History). Ολοκληρώνοντας τις μεταπτυχιακές του σπουδές στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, σήμερα ασχολείται με την έρευνα για τηλεοπτικές παραγωγές και ντοκιμαντέρ, καθώς και με εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες.

Η Σημαία στην Επανάσταση, οι Συμβολισμοί της και η Καθιέρωσή της. Το Παράδειγμα του Ανδρέα Λόντου

ΤΟΥ ΑΝΤΩΝΗ ΠΟΛΥΔΩΡΟΥ

Στις 22 Μαρτίου 1821, ο Ανδρέας Λόντος, αμέσως μετά τη μυστική συνέλευση της Βοστίτσας και τις συγκρούσεις μεταξύ Ελλήνων και Οθωμανών στην επαρχία Καλαβρύτων, εισέρχεται στην πόλη της Πάτρας συνοδευόμενος από τους στρατιώτες του.

Ο Λόντος κατευθύνεται προς την κεντρική πλατεία της πόλης, φέροντας σημαία κόκκινου χρώματος με έναν μαύρο σταυρό στη δεξιά πλευρά, παραπλανώντας τους Τούρκους της ακρόπολης που, θεωρώντας ότι πρόκειται για ομοεθνείς Λαλιώτες Τούρκους λόγω του χρώματος της σημαίας, δεν προβάλλουν καμία αντίσταση.

Συνοδευόμενος από προκρίτους της περιοχής, τον επίσκοπο Καλαβρύτων Προκόπιο και τον Παλαιών Πατρών Γερμανό, κατευθύνεται στην κεντρική πλατεία της Πάτρας, όπου υψώνει τη σημαία της Επανάστασης. Αμέσως εκδίδεται επαναστατική προκήρυξη, που καλεί τον λαό να συμμετάσχει στην Επανάσταση.

Οι Συμβολισμοί της Σημαίας

Η ύψωση της σημαίας της Επανάστασης δεν αποτελεί απλώς ένα σημαντικό πολεμικό γεγονός στην εξέλιξη του αγώνα, αλλά ουσιαστικά εκφράζει, με συμβολικό τρόπο, τις συλλογικές αντιλήψεις και προσδοκίες όλων των επαναστατημένων Ελλήνων. Εν προκειμένω, εκφράζει το αίτημα των επαναστατημένων για ελευθερία.

Η σημαία δεν αποτελεί ένα απλό ύφασμα που φέρει απλώς ένα έμβλημα. Αντίθετα, είναι ένα σύμβολο εξαιρετικά φορτισμένο, καθώς σε αυτό συμπυκνώνεται emphaticά η ιστορία κάθε λαού. Τα εμβλήματα, οι λέξεις, οι σύντομες φράσεις, καθώς και τα χρώματα που φέρει η σημαία, από τη μία αποκαλύπτουν τις ρίζες του λαού και από την άλλη αντικατοπτρίζουν με εικονικό τρόπο την ταυτότητά του.

Το υψηλότερο, επομένως, σύμβολο κάθε κράτους είναι η σημαία, καθώς μέσα της περικλείεται το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, αποτελώντας ουσιαστικά τον ακρογωνιαίο λίθο της υπόστασης του ίδιου του κράτους.

Προεπαναστατικές Σημαίες

Προεπαναστατικά, οι κλέφτες και οι αρματολοί στις μάχες χρησιμοποιούσαν σημαίες που τις ονόμαζαν «μπαϊράκια», «φλάμπουρα» και «παντιέρες». Ο Ρήγας Βελεστινλής, εμπορούμενος από τις ιδέες του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης, προτείνει για την Ελληνική Δημοκρατία τρίχρωμη σημαία, με οριζόντιες ζώνες κόκκινου, λευκού και μαύρου χρώματος, που στο κέντρο της απεικόνιζε το ρόπαλο του Ηρακλή σε οριζόντια θέση και, από πάνω του, στη δεξιά πλευρά, έφερε τρεις σταυρούς.

Στις 22 Φεβρουαρίου 1821, στο Ιάσιο της Μολδαβίας υψώθηκε για πρώτη φορά από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη η σημαία της Επανάστασης. Η τρίχρωμη σημαία είχε προταθεί από τον Ιωάννη Υψηλάντη και άλλους Φιλικούς στις 31 Δεκεμβρίου 1821 και περιγράφεται στα άρθρα ΙΑ΄ και ΙΒ΄ ως εξής:

«ΙΑ΄. Ἡ ἑλληνική σημαία, τὸσον εἰς τὰ τῆς ξηρᾶς στρατεύματα, ὅσον και εἰς τὰ τῆς θαλάσσης, πρέπει νά ᾔναι κατασκευασμένη ἐκ τριῶν χρωμάτων, ἄσπρου, μαύρου και κοκκίνου. Τό ἄσπρον σημαίνει τὴν ἀθωότητα τῆς δικαίας ἡμῶν ἐπιχειρήσεως κατὰ τῶν τυράννων· τό μαῦρον τόν ὑπέρ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας θάνατον ἡμῶν· καὶ τό κόκκινον τὴν αὐτεξουσιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τὴν χαράν αὐτοῦ, διότι πολεμεῖ διὰ τὴν ἀνάστασιν τῆς πατρίδος.

ΙΒ΄. Αἱ τῆς ξηρᾶς σημαῖαι νά παραστένωσιν ἐνταυτῷ ἀπὸ τό ἔν μέρος τόν Φοίνικα, καίόμενον, μέ τόν ἄορατον ἄκτινοβολοῦντα ὀφθαλμόν, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς: Ἐκ τῆς στάκτης ἀναγεννῶμαι· ἀπὸ τό ἄλλο μέρος τόν Σταυρόν εἰς ἓνα στέφανον ἀπὸ δάφνας καὶ κάτωθεν αὐτοῦ τὴν ἐπιγραφὴν: Ἐν τούτῳ τῷ σημείῳ νίκα».

Το υψηλότερο σύμβολο κάθε κράτους είναι η σημαία, καθώς μέσα της περικλείεται το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, αποτελώντας ουσιαστικά τον ακρογωνιαίο λίθο της υπόστασης του ίδιου του κράτους.

Κάτω από Ένα Κοινό Σύμβολο

Κατά το πρώτο έτος της Επανάστασης, ελλείψει ενιαίας διοίκησης και οργάνωσης, απουσίαζε το ενιαίο σύμβολο υπό τη σκέπη του οποίου θα συντάσσονταν οι οπλαρχηγοί, ενώ τα σύμβολα της Φιλικής Εταιρείας επηρέασαν πολλές από τις σημαίες που κυμάτισαν στα χρόνια του αγώνα.

Αυτό είχε ως συνέπεια σε κάθε περιοχή να χρησιμοποιούνται σημαίες οι οποίες έφεραν χρώματα, σύμβολα και φράσεις που επέλεγαν οι οπλαρχηγοί επηρεασμένοι από την ιερότητα του αγώνα, το πάθος για την ελευθερία, τις οικογενειακές τους παραδόσεις και το μίσος κατά των Οθωμανών.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης στην Πελοπόννησο «σήκωσε» σημαία λευκή με κυανό σταυρό στο κέντρο, ο Γρηγόριος Διάκος (Παπαφλέσσας) χρησιμοποίησε γαλάζια σημαία με λευκό σταυρό, ο Ανδρέας Λόντος ύψωσε κόκκινη σημαία με μαύρο σταυρό, ο Αθανάσιος Διάκος στη Ρούμελη έφερε λευκή σημαία, όπου στη μέση υπήρχε αναπαράσταση του Αγίου Γεωργίου καβαλάρη και τη φράση «Ελευθερία ή Θάνατος».

Στη θάλασσα, με τη συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, η Υψηλή Πύλη παραχώρησε στα εμπορικά πλοία το προνόμιο να φέρουν τη λεγόμενη «γραφικο-τουρκική» σημαία, η οποία έφερε τρεις οριζόντιες ζώνες: μία κυανή στη μέση ανάμεσα σε δύο κόκκινες.

Καθώς η Επανάσταση εξαπλωνόταν, τα νησιά Σπέτσες, Ύδρα, Ψαρά και Σάμος ύψωσαν σημαίες στις οποίες κυριαρχούσαν τα αλληγορικά σύμβολα της Φιλικής Εταιρείας. Εκτός από τον σταυρό, έφεραν τη ναυτική άγκυρα, σύμβολο της σταθερής απόφασης για την ελευθερία, και την απεικόνιση της πάλης μεταξύ του καλού και του κακού με τον αετό που επιτίθεται στο φίδι.

Όλα τα παραπάνω σύμβολα, με απόφαση της Εθνοσυνέλευσης του 1822, παραμερίστηκαν καθώς, σύμφωνα με τον Σπυρίδωνα Τρικούπη, η Επανάσταση έπρεπε να παρουσιάζεται στα μάτια του δυτικού κόσμου ως εθνικός απελευθερωτικός αγώνας και όχι ως επαναστατικό κίνημα μιας μυστικής εταιρείας.

Τον Ιανουάριο του 1822 συνήλθαν στην Επίδαυρο οι «Παραστάτες του Έθνους» και συνέταξαν τα πρώτα συνταγματικά κείμενα. Η Συνέλευση της Επίδαυρου, στο πρώτο Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος που ψηφίστηκε, μεταξύ άλλων διατάξεων προέβλεπε τον καθορισμό των χρωμάτων της ελληνικής σημαίας σε κυανό και λευκό.

Στις 15 Μαρτίου του ίδιου χρόνου, στην Κόρινθο, ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, με διακήρυξη της Προσωρινής Διοικήσεως της Ελλάδος, καθόριζε τον τύπο της χερσαίας και θαλάσσιας σημαίας:

«α΄. Τῶν μὲν κατὰ γῆν δυνάμεων ἡ σημαία, σχήματος τετραγώνου θέλει ἔχει το ἔμβαδόν κυανοῦν, τό ὁποῖον θέλει διαρεῖσθαι εἰς τέσσαρα ἴσα τμήματα δι' ἐνός σταυροῦ λευκοχρόου διασχίζοντας ἐκεῖνα τὰ τμήματα ἀπὸ ἄκρων ἕως ἄκρων τοῦ ἔμβαδοῦ.

β΄. Ἡ δὲ κατὰ θάλασσαν σημαία θέλει εἶσθαι διττῇ· μία διὰ τὰ πολεμικά καὶ ἄλλη διὰ τὰ ἐμπορικά πλοῖα. Καὶ τῆς μὲν διὰ τα πολεμικά πλοῖα τὸ ἔμβαδόν θέλει διαιρεῖσθαι εἰς ἑννέα ὀριζόντια παραλληλόγραμμα, παραμοιβομένων εἰς αὐτὰ τῶν χρωμάτων λευκοῦ καὶ κυανοῦ· εἰς τὴν ἄνω δὲ πρὸς τὰ ἔσω γωνίαν

τούτου τοῦ ἔμβαδοῦ, θέλει σχηματισθῇ τετράγωνον κυανόχρουν διηρημένον ἐν τῷ μέσῳ δι' ἐνός σταυροῦ λευκοχρόου· τῆς δὲ διὰ τὰ ἐμπορικά πλοῖα διωρισμένης τὸ ἔμβαδόν θέλει εἶσθαι κυανοῦν. Ἐἰς τὴν ἄνω πρὸς τα ἔσω γωνίαν τούτου τοῦ ἔμβαδοῦ θέλει σχηματισθῇ ὡσαύτως τετράγωνον λευκόχρουν και διηρημένον ἐν τῷ μέσῳ δι' ἐνός σταυροῦ κυανοχρόου».

Η Επιρροή του Δημήτριου Υψηλάντη

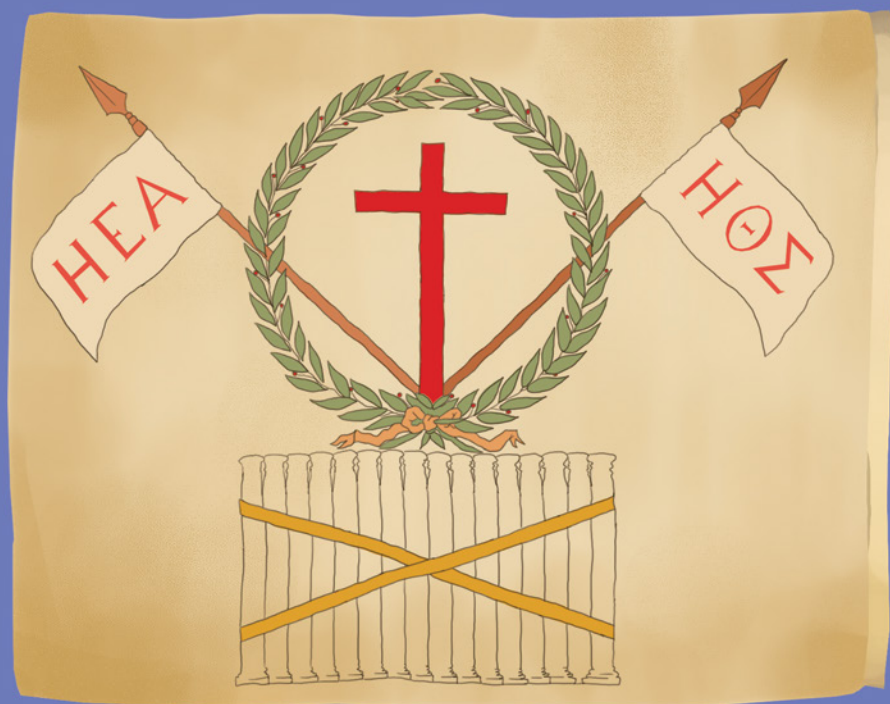
Ο Δημήτριος Υψηλάντης, αντιλαμβανόμενος την ανάγκη ύπαρξης κοινού «εθνικού σημείου» για τη σωτηρία της πατρίδας, υποστήριζε στις 9 Απριλίου 1822 την αναγκαιότητα να ακολουθήσουν όλοι τη χρήση της γαλανόλευκης και προέτρεπε το «βουλευτικό» να φέρουν τα σώματα στρατού τη νέα σημαία.

Το κυανό και το λευκό ορίστηκαν και πάλι ως χρώματα της σημαίας από τον Νόμο της Επιδαύρου, στη Β΄ Εθνική Συνέλευση, που πραγματοποιήθηκε στο Άστρος το 1823, με το άρθρο νιγ΄, και το 1827 επαναλήφθηκαν στο Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος, της Γ΄ Εθνικής Συνέλευσης στην Τροιζήνα, με το άρθρο 149.

Η απόφαση για τα χρώματα και το σχήμα του «εθνικού σημείου» δεν τεκμηριώνονται επίσημα, ωστόσο έχουν κυριαρχήσει οι ακόλουθες συμβολικές εκδοχές, οι οποίες έχουν σαφείς αναφορές στο υδάτινο και χερσαίο στοιχείο ως ακολούθως:

Το γαλάζιο συμβολίζει τον ουρανό και τη θεϊκή παρέμβαση, ενώ το λευκό παραπέμπει στον αφρό των κυμάτων της θάλασσας, καθώς και στην αγνότητα του αγώνα. Το κυανό παραπέμπει στη ναυτική βράκα και το λευκό στη φουστανέλα. Οι εννέα γαλάζιες και λευκές οριζόντιες λωρίδες συμβολίζουν τις συλλαβές του λεκτικού εμβλήματος «Ελευθερία ή Θάνατος», καθώς και τη θάλασσα και τους κυματισμούς της.

Ο Αντώνης Πολυδώρου έχει σπουδάσει Θεολογία στο τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Έχει σπουδάσει Ιστορία στο τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Είναι κάτοχος του μεταπτυχιακού διπλώματος ειδίκευσης ιστορικού ερευνητή με γνώσεις Διδακτικής Μεθοδολογίας και Αξιολόγησης Νέων Τεχνολογιών, του τμήματος Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου.

Η Σημαία του Γεωργίου Σισίνη και οι Επαναστατικοί Συμβολισμοί στα Λάβαρα του 1821

ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Η πολλαπλή καταγωγή των συμβόλων που αναπαρίστανται στις σημαίες της Επανάστασης καθιστά την εξέτασή τους μία σύνθετη και πολυεπίπεδη διαδικασία, που είναι δύσκολο να αποτυπωθεί επιγραμματικά.

Γι' αυτό τον λόγο, θα περιοριστούμε αρχικά στην επισήμανση των κύριων πυλώνων στους οποίους βασίστηκε η «έμπνευση» κάθε δημιουργού και, στη συνέχεια, στην περιγραφή των σημαντικότερων από τα σύμβολα που τελικώς επικράτησαν σε αυτή την «πολυχρωμία» των επαναστατικών συμβολισμών του εθνικού ξεσηκωμού, έχοντας ως κεντρική αναφορά τη σημαία που ύψωσε ο πρόκριτος της Γαστούνης, Γεώργιος Σισίνης, τον Μάρτιο του 1821.

Προεπαναστατικές Σημαίες

Ο πρώτος πυλώνας ήταν οι σημαίες που υψώνονταν προεπαναστατικά από τους υπόδουλους Έλληνες, οι οποίες σταδιακά διαφοροποιήθηκαν από τη βυζαντινή και εμπλουτίστηκαν με τα προσωπικά στοιχεία κάθε αρχηγού, χαρακτηριστικό που διατηρήθηκε και μέσα στο σύνθετο σκηνικό του Αγώνα.

Παρά, όμως, τις επιμέρους διαφορές τους, οι σημαίες αυτές απέκτησαν ως συνεκτικό στοιχείο τον σταυρό ή/και την εικόνα ενός αγίου. Ο σταυρός ήταν το ενοποιητικό σύμβολο των Ελλήνων και αυτό που τους συνέδεε με τη χριστιανική παράδοση.

Αυτό το μοτίβο υιοθέτησαν γνωστοί κλέφτες, αρματολοί και οπλαρχηγοί, όπως οι Καλλέργηδες στην Κρήτη (των οποίων η σημαία ήταν σχεδόν ίδια με την πρώτη επίσημη ναυτική σημαία της Ελλάδας: 9 παράλληλες γαλάζιες και λευκές γραμμές, με λευκό σταυρό σε γαλάζιο φόντο στην πάνω αριστερή γωνία), οι Μαυρομιχαλαίοι, αλλά και οι Κολοκοτρωνάιοι (άσπρη σημαία με γαλάζιο σταυρό, την οποία χρησιμοποιούσε και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης από το 1806).

Ο δεύτερος πυλώνας ήταν τα σύμβολα της Φιλικής Εταιρείας. Και εδώ, στο επίκεντρο βρίσκεται ο σταυρός, ως έκφραση του θρησκευτικού αισθήματος, αλλά και της προσπάθειας ετεροπροσδιορισμού προς την ημισέληνο, που κυριαρχούσε στις σημαίες των Οθωμανών.

Τα σύμβολα αυτά αποτυπώθηκαν εν πολλοίς στη σημαία του Γεωργίου Σισίνη, που κατασκεύαστηκε υπό τις οδηγίες του Παλαιών Πατρών Γερμανού από λευκό ύφασμα και έφερε τα σύμβολα του εφοδιαστικού των ιερέων της Φιλικής, τον ιερό δεσμό με τις 16 στήλες, και πάνω σ' αυτόν ερυθρό σταυρό, περιβαλλόμενο με στεφάνι από κλάδους ελιάς.

Κάτω από τον σταυρό εκκινούσαν δύο λογχοφόρες σημαίες που έφταναν σε πλάγια θέση εκατέρωθεν του σταυρού και έφεραν τα αρχικά ΗΕΑ και ΗΘΣ: 'Η Ελευθερία - 'Η Θάνατος.

*Ο δεσμός κάθε
οπλαρχηγού και της
ομάδας του με τη σημαία
τους ήταν ιερός, όπως και
με τον οπλισμό τους.*

Το Αχαϊκόν Διευθυντήριο που σχηματίστηκε στις 26 Μαρτίου κατασκεύασε στα εργαστήρια των Πατρών, όπου γινόταν η παραγωγή των σταμπωτών υφασμάτων (ήταν, άλλωστε, ο μοναδικός τύπος σημαίας που φτιάχτηκε από μετάξι), αρκετές σημαίες με τα σύμβολα της Φιλικής Εταιρείας, τις οποίες διένειμε στα στρατόπεδα της Πελοποννήσου. Μία από αυτές ύψωσε ο Γεώργιος Σισίνης στην Ήλιδα και είναι η μοναδική που σώζεται στη Συλλογή του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου.

Αυτή η σημαία προοριζόταν να γίνει η επίσημη της Επανάστασης και, εν συνεχεία, του ελληνικού κράτους. Αυτή η σκέψη, όμως, φάνταζε μάλλον ουτοπική. Κάθε οπλαρχηγός, βάσει των προσωπικών του αντιλήψεων, των παραδόσεων της περιοχής και της οικογένειάς του, ή της θρησκευτικής του προσήλωσης, υιοθετούσε τα δικά του σύμβολα, που πίστευε ότι λειτουργούσαν προστατευτικά για τον ίδιο.

Ο δεσμός κάθε οπλαρχηγού και της ομάδας του με τη σημαία τους ήταν ιερός, όπως και με τον οπλισμό τους. Το ανυπέρβλητο αυτό στοιχείο, σε συνδυασμό με τη διαιώνιση των αντίπαλων πολιτικών σκοπιμότητων, συνέτεινε στη διατήρηση μιας ποικιλομορφίας, παρά την κοινή συνισταμένη του σταυρού ή άλλων παραδοσιακών συμβόλων (αετός, κουκουβάγια, φοίνικας, φίδι) ή φράσεων, με συνηθέστερη την «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ 'Η ΘΑΝΑΤΟΣ» (οι φράσεις ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ, ΜΑΧΟΥ ΥΠΕΡ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΣ, ΕΚ ΤΗΣ ΣΤΑΚΤΗΣ ΜΟΥ ΑΝΑΓΕΝΝΩΜΑΙ, ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΙΚΑ, 'Η ΤΑΝ 'Η ΕΠΙ ΤΑΣ συναντώνται επίσης συχνά).

Σχέδια για την Κοινή Σημαία

Καθοριστικό ρόλο στην ανατροπή των σχεδίων των Φιλικών, όσον αφορά την υιοθέτηση των συμβόλων τους, πέραν της περιθωριοποίησής τους στο πολιτικό και στρατιωτικό πεδίο, που αποτυπώνεται και στην πολυκύμαντη πολιτική σταδιοδρομία του ίδιου του Σισίνη, ήταν η απόφαση της Α' Εθνοσυνέλευσης της Επιδαύρου τον Ιανουάριο του 1822 να μη χρησιμοποιήσει ως εθνική σημαία εκείνη του Αλέξανδρου Υψηλάντη, που έφερε στην Ελλάδα ο αδελφός του Δημήτριος (τρίχρωμη λευκή-κόκκινη-μαύρη, με φοίνικα και σταυρό μέσα σε δάφνη),

ή οποιαδήποτε άλλη έφερε σύμβολα των Φιλικών, μετά και τον αφορισμό της εξέγερσης από τον πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄.

Αντίθετα, η Εθνοσυνέλευση καθιέρωσε ως σύμβολο της σημαίας τον σταυρό και ως χρώματα το κυανό και το λευκό. Με την απόφασή της αυτή θέλησε να υπογραμμίσει τον εθνικοαπελευθερωτικό χαρακτήρα της Επανάστασης και να διαψεύσει την εντύπωση που επικρατούσε στις ευρωπαϊκές Αυλές ότι επρόκειτο για το κίνημα μίας μυστικής οργάνωσης, που απέβλεπε στην ανατροπή του πολιτικού και κοινωνικού καθεστώτος στα Βαλκάνια.

Οι λεπτομέρειες της απόφασης εξειδικεύτηκαν από το Εκτελεστικό Σώμα που συνήλθε στην Κόρινθο τον Μάρτιο του 1822, όταν προσδιορίστηκε η μορφή της σημαίας. Το τοπικιστικό πνεύμα, ωστόσο, αποδείχτηκε ιδιαίτερα ανθεκτικό, παρά την επανάληψη της απόφασης στην Εθνοσυνέλευση του Άστρους το 1823.

Η πολυδιάσπαση σε άτακτα σώματα, που εκπροσωπούσαν διάφορες περιοχές, οικογένειες, φατρίες και παραδόσεις, και η ταυτόχρονη ανυπαρξία ενιαίας διοίκησης, καθιστούσαν αδύνατη την αποκλειστική χρησιμοποίηση μίας κοινής σημαίας.

Τοπικισμός και Σημαίες

Από τους Σουλιώτες, τους Θεσσαλούς, τους Στερεοελλαδίτες και τους Μακεδόνες μέχρι τους αδούλωτους Μανιάτες με τις επιγραφές «ΝΙΚΗ Ή ΘΑΝΑΤΟΣ» και «Ή ΤΑΝ Ή ΕΠΙ ΤΑΣ», όλοι χρησιμοποίησαν τον σταυρό ως κεντρικό σύμβολο με παραλλαγές στην πλαισίωσή του, διατηρώντας ακέραιη την ποικιλομορφία και τον αυτοσχεδιασμό των συμβόλων στα λάβαρα τους.

Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι σημαίες των νησιωτών, ιδιαίτερα της Ύδρας, των Σπετσών και των Ψαρών, που είχαν υιοθετήσει τα αλληγορικά στοιχεία των Φιλικών (σταυρό, φίδι, άγκυρα, κουκουβάγια, δόρυ, που πατούσαν επί της ανεστραμμένης ημισελήνου).

Ο σταυρός πάνω στην ημισέληνο εξέφραζε την ελπίδα για τη νίκη του χριστιανισμού, ενώ το φίδι πάνω στην άγκυρα που κουλουριάζεται και περιστρέφεται γύρω από τον σταυρό ή τη λόγχη πιθανότατα συμβόλιζε τη δικαιοσύνη του αγώνα και την αποφασιστικότητα για τη συνέχισή του.

Παρ' όλα αυτά, η κυανόλευκη επικράτησε σταδιακά, μέχρι και την οριστική καθιέρωσή της με το Ψήφισμα της 30ής Ιουλίου 1830. Το ενδιαφέρον είναι ότι, παρά τις πλείστες όσες ερμηνείες έχουν δοθεί για την αλληγορική σημασία τους, η επιλογή των χρωμάτων και του σχήματος της κυανόλευκης δεν αιτιολογήθηκε ποτέ επισήμως σε κυβερνητικά έγγραφα. Αυτό δεν την εμπόδισε, όμως, να εμπνεύσει γενιές και γενιές υπερασπιστών της, που αποτέλεσαν τους συνεχιστές των αγωνιστών του 1821.

Ο Χρήστος Αναστασίου είναι διδάκτωρ Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Εργάζεται ως υπεύθυνος του Ιστορικού Αρχείου στο Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής».

Η Λογοτεχνία του «Φανταστικού» και το 1821: ο «Τελευταίος Άνθρωπος» (1826) της Μαίρης Σέλεϊ

ΤΟΥ ΘΑΝΑΣΗ ΓΑΛΛΟΥ

Ο «Τελευταίος Άνθρωπος» («The Last Man») ξεκίνησε να γράφεται τον Φεβρουάριο του 1824 και ολοκληρώθηκε τον Νοέμβριο του 1825. Ενώ η Επανάσταση συνεχίζεται και βρίσκεται σε κρίσιμη φάση, η ευρωπαϊκή λογοτεχνία που εμπνέεται από την ελληνική υπόθεση παράγει μία ασυνήθιστη προφητεία αποκάλυψης στο άγνωστο αυτό μυθιστόρημα της Μαίρης Σέλεϊ (Mary Shelley).

Η έκδοση ήταν ανώνυμη και στη σελίδα τίτλου αναγράφεται μόνο «Από τον συγγραφέα του Frankenstein». Ο λόγος ήταν η απαγόρευση από τον πατέρα του αποθανόντα συζύγου της Πέρσι Σέλεϊ (Percy Shelley), επίσης ποιητή, να κυκλοφορήσει το βιβλίο με το οικογενειακό επίθετο, υπό την απειλή να διακόψει το επίδομα που της χορηγούσε.

Στο παράξενο αυτό έργο, ο πόλεμος μεταξύ Οθωμανών και Ελλήνων μετατρέπεται σε μία σκοτεινή δυστοπία και προκαλεί το τέλος της ανθρωπότητας, μεταδίδοντας στη Δύση μία τρομακτική επιδημία πανώλης που αφήνει έναν μόνο άνθρωπο ζωντανό, τον «Τελευταίο Άνθρωπο» και αφηγητή της ιστορίας.

Αυτό το πρώιμο είδος επιστημονικής φαντασίας τοποθετείται στο μέλλον, στα τέλη του 21ου αιώνα, με τη σύγκρουση στα Βαλκάνια να συνεχίζεται και τους Έλληνες να πολιορκούν την Κωνσταντινούπολη.

Η πλοκή του έργου είναι άγνωστη, καθώς το μυθιστόρημα γνώρισε δύο εκδόσεις στην Αγγλία το 1826, μία στο Παρίσι το ίδιο έτος και μία τελευταία κλεψίτυπη στις ΗΠΑ το 1833, έλαβε πολύ άσχημη υποδοχή από κριτικούς και αναγνώστες, και έκτοτε έπεσε στην αφάνεια για 130 χρόνια μέχρι την επανέκδοσή του μόλις το 1965, οπότε και το πρόσεξαν κυρίως οι μελετητές (στα ελληνικά έχει μεταφραστεί μία φορά το 2008, από τις εκδόσεις Ηλέκτρα).

Από το 1818 στον 21ο Αιώνα

Πρόκειται για ένα πολυσχιδές, πολυπρόσωπο έργο που είναι ταυτόχρονα ημερολόγιο, βιογραφία, αυτοβιογραφία, φανταστικό μυθιστόρημα, επιστημονική φαντασία και φιλοσοφικό δοκίμιο. Η ιστορία ξεκινάει με την ανακάλυψη σε μία σπηλιά κοντά στη Νάπολη, το 1818, μίας συλλογής προφητειών της Κυμαίας Σίβυλλας (Cumaean Sibyl).

Η αποκρυπτογράφησή τους αποκαλύπτει την αυτοβιογραφική αφήγηση σε πρώτο πρόσωπο ενός ανθρώπου, του Lionel Verney, που ζει στον 21ο αιώνα. Στον πρώτο τόμο, ο Lionel και η μικρότερη αδελφή του, Perdita, μεγαλώνουν μόνοι μετά την αυτοκτονία του πατέρα τους, επειδή είχε χάσει την εύνοια του βασιλιά. Ο Lionel αναπτύσσει μίσος για τη βασιλική οικογένεια, ενώ η αδελφή του προτιμάει την απομόνωση στη φύση.

Το ενδιαφέρον της Σέλεϊ για την ελληνική υπόθεση ήταν πολυδιάστατο και δεν περιορίζεται στον «Τελευταίο Άνθρωπο», αν και αναμφισβήτητα είναι το σημαντικότερο και πιο πρωτότυπο έργο της για το θέμα.

Μετά τον θάνατο του βασιλιά, η Αγγλία γίνεται δημοκρατία. Η βασίλισσα προσπαθεί να πείσει τον γιο της, Adrian, πιθανό αλληγορικό προσωπείο του Σέλεϊ, να διεκδικήσει τον θρόνο, εκείνος αρνείται και φεύγει για την επαρχία, όπου συναντά τον Lionel και γίνονται φίλοι. Ο Lionel ανακαλύπτει δίπλα στον Adrian τη φιλοσοφία και, υπό την επιρροή του, σταδιακά εκπολιτίζεται.

Εκείνη την περίοδο επιστρέφει στην Αγγλία ο Λόρδος Raymond, πιθανό αλληγορικό προσωπείο του Μπάρον, διάσημος για τα κατορθώματά του στον πόλεμο των Ελλήνων εναντίον των Τούρκων, με πολιτικές φιλοδοξίες.

Ερωτευμένη μαζί του είναι η Ελληνίδα πριγκίπισσα Evadne Zaimi, αλλά και η Perdita, αφού τον γνωρίσει. Ο Adrian, σε κρίση παραφροσύνης, φεύγει στην εξορία, ενώ ο Raymond σκέφτεται να παντρευτεί την Idris, αδελφή του Adrian, την οποία αγαπάει μυστικά ο Lionel, για να διεκδικήσει τον θρόνο.

Τελικά επιλέγει την Perdita, η βασίλισσα όμως, μαθαίνοντας για τον έρωτα της Idris, τη μεταφέρει στην Αυστρία, με στόχο να την αναγκάσει να δεχτεί έναν γάμο πολιτικής σκοπιμότητας. Η Idris δραπετεύει, παντρεύεται με τον Lionel, και η βασίλισσα φεύγει στην Αυστρία, μισητή από όλους, πιθανό αλληγορικό προσωπείο της Αυστριακής Μαρίας Αντουανέτας.

Ο Raymond εκλέγεται Λόρδος Προστάτης και εξελίσσεται σε λαοπρόβλητο ηγέτη. Μαθαίνει ότι η Evadne ζει φτωχικά στο Λονδίνο και τη βοηθάει μυστικά, αλλά η Perdita το μαθαίνει και υποψιάζεται απιστία. Ο Raymond προσβεβλημένος φεύγει και επιστρέφει στο μέτωπο του πολέμου στην Ελλάδα. Οι φήμες για πιθανό τραυματισμό του κάνουν την Perdita, την κόρη τους Clara και τον Lionel να τον αναζητήσουν.

Στον δεύτερο τόμο, ο Lionel και ο Raymond γυρίζουν στην Αγγλία, ξαναφεύγουν όμως για την Κωνσταντινούπολη, που πολιορκείται από τις ελληνικές δυνάμεις. Έξω από τα τείχη, ο Raymond ανακαλύπτει την Evadne με πολεμική πανοπλία βαριά τραυματισμένη, η οποία προτού ξεψυχήσει προφητεύει τον θάνατό του.

Η Πόλη είναι έτοιμη να πέσει, όμως ο στρατός δεν εισβάλλει, γιατί υπάρχει φόβος επιδημίας. Ο Raymond, αψηφώντας τον φόβο, περνάει την πύλη και σκοτώνεται στην πυρκαγιά που ακολουθεί. Η σορός του μεταφέρεται στη Βρετανία και η Perdita αποφασίζει να ζήσει κοντά στο μνήμα του, ενώ ο Lionel, ο Adrian και η Clara γυρίζουν στην Αγγλία και προσπαθούν να συνεχίσουν τη ζωή τους.

Στο μεταξύ, όμως, η πανούκλα μεταδίδεται στην Ευρώπη και σε όλο τον κόσμο. Η τρομερή αρρώστια πλησιάζει την Αγγλία, ο νέος Λόρδος Προστάτης διαφεύγει πανικόβλητος και ο Adrian αναλαμβάνει την ηγεσία εν μέσω αναρχίας, τρόμου και πολέμου και, τελικά, κατάρρευσης της εξουσίας και της κοινωνίας.

Ο τρίτος και τελευταίος, και πιο ενδιαφέρων τόμος, ξεκινάει με την απόφαση οι λίγοι επιζώντες να εγκαταλείψουν την Αγγλία για να σωθούν. Η Idris υποκύπτει στην επιδημία, οι υπόλοιποι φτάνουν στη Γαλλία, στην οποία κυριαρχεί μία ομάδα φανατικών οπαδών ενός ψευδο-Μεσσία, διαφεύγουν στην Ελβετία, όπου ελπίζουν το ψυχρό κλίμα να τους προστατεύσει από την πανούκλα, σταδιακά όμως σχεδόν όλοι πεθαίνουν.

Όταν οι τελευταίοι προσπαθούν από την Ιταλία να περάσουν την Αδριατική για να φτάσουν στην Ελλάδα, το πλοίο βουλιάζει μέσα σε μία καταιγίδα και σώζεται μόνο ο Lionel, που καταφέρνει να κολυμπήσει ως τις ιταλικές ακτές. Στη συνέχεια, περιπλανιέται στις έρημες ιταλικές πόλεις, χωρίς να συναντάει κανένα άλλο ζωντανό άνθρωπο. Είμαστε πλέον στο 2100.

Επιμύθιο

Το έργο επικρίθηκε ιδίως για την πρωτοφανή ιδέα περί τέλους της ανθρωπότητας, αλλά και για τις σκληρές περιγραφές της επιδημίας που θεωρήθηκαν ανάρμοστες για την ηθική της εποχής. Σήμερα θεωρείται το εντυπωσιακότερο παράδειγμα του βρετανικού φιλελληνισμού μεταξύ των 35 βιβλίων που εκδόθηκαν στη Βρετανία κατά την περίοδο 1800-1826.

Το ενδιαφέρον της Σέλεϊ για την ελληνική υπόθεση ήταν πολυδιάστατο και δεν περιορίζεται στον «Τελευταίο Άνθρωπο», αν και αναμφισβήτητα είναι το σημαντικότερο και πιο πρωτότυπο έργο της για το θέμα. Για παράδειγμα, το 2017 μεταφράστηκε στα ελληνικά και εκδόθηκε από τον εκδοτικό οίκο Κυαναυγή το μικρό της διήγημα «Ευφρασία, μία ελληνική ιστορία» (“Euphrasia, A Tale of Greece”), το οποίο κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1839 στο περιοδικό “The Keepsake” και θεωρείται από τις καλύτερες μικρές ιστορίες της Σέλεϊ.

Το θέμα του έργου είναι το εξής: τα Χριστούγεννα του 1836, μία παρέα φίλων, πηγαίνοντας σε κάποια γιορτή, πέφτουν με την άμαξά τους σε χιονοθύελλα και ακινητοποιούνται. Με αφορμή την ταλαιπωρία τους, ένας από τη συντροφιά φέρνει στη μνήμη του το παρελθόν και αρχίζει να διηγείται μία ιστορία που έζησε ο ίδιος όταν βρέθηκε στην Ελλάδα για να πολεμήσει για την ανεξαρτησία της χώρας και τα ιδανικά που πρέσβευε η απελευθέρωση.

Ο Θανάσης Γάλλος είναι διδάκτορας Ιστορίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και επιστημονικός συνεργάτης των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ).

Η «Πυραμίδα» της Αράχωβας, το Μακάβριο Τρόπαιο του Καραϊσκάκη

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

Στις 25 Νοεμβρίου 1826, την επομένη της ελληνικής νίκης στη Μάχη της Αράχωβας, ο Καραϊσκάκης, αρχηγός των νικητών, κατασκεύασε μια «πυραμίδα» με 300 κεφάλια Τουρκαλβανών. Στη βάση της τοποθέτησε πινακίδα με την επιγραφή «Τρόπαιον των Ελλήνων κατά των βαρβάρων Οθωμανών ανεγερθέν κατά το 1826 έτος Νοεμβρίου 24 εν Αράχωβα».

Η οπτική σύνδεση με τη μακάβρια αυτή «πυραμίδα» επιτυγχάνεται μέσα από τον πίνακα του Αθανάσιου Ιατρίδη «Το τρόπαιο της Αράχωβας» (Μουσείο Μπενάκη). Πρόκειται ίσως για τη μοναδική καλλιτεχνική απεικόνιση η οποία αναδεικνύει την άβολη αλήθεια πως η υπέρμετρη σκληρότητα δεν ήταν αποκλειστικό προνόμιο της τουρκικής πλευράς.

Τα Γεγονότα στο Ιστορικό Πλαίσιο

Αν επιχειρήσουμε να αξιολογήσουμε την πράξη αυτή με τα σημερινά δεδομένα θα τη χαρακτηρίσουμε καταδικαστέα. Ταυτόχρονα όμως θα έχουμε υποπέσει σε ένα σφάλμα, καθώς ο ιστορικός πρέπει να μελετά τα γεγονότα εντάσσοντάς τα στο χρονικό πλαίσιο στο οποίο έλαβαν χώρα.

Ο αποκεφαλισμός των πτωμάτων και το στήσιμο των κεφαλιών εν είδει τροπαίου αποτελούσε μια μάλλον κοινή πρακτική με μηνύματα προς εχθρούς, φίλους και ουδέτερους και απηχούσε ένα ιδιαίτερο περιβάλλον με συγκεκριμένες πολεμικές νοοτροπίες και παραδόσεις. Οι Έλληνες επαναστάτες ήταν άνθρωποι εκείνου του περιβάλλοντος, φορείς άγριων ενστίκτων και νοοτροπιών, ικανοί για την πιο γενναία πράξη και την πιο αποτρόπαια ενέργεια.

Ο Δημήτριος Αινιάν χαρακτήρισε την ενέργεια αυτή του Καραϊσκάκη «λείψανον της βαρβαρότητας των ηθών». Ο Σπυρίδων Τρικούπης επίσης το θεώρησε αποτέλεσμα των βάρβαρων συνηθειών που επικρατούσαν τότε. Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, στη βιογραφία του Καραϊσκάκη, χαρακτήρισε την πυραμίδα ένδοξη μα και αποτρόπαιη.

Νεότεροι ιστορικοί, όπως ο Διονύσιος Κόκκινος, αναφέρουν ότι η «πυραμίδα» μαρτυρούσε τα, εξαγριωμένα από τον πόλεμο, ένστικτα των επαναστατών. Ο Δημήτρης Φωτιάδης, τέλος, σημειώνει πως τη λάμψη της νίκης της Αράχωβας ήρθε να σκιάσει αυτή η «φοβερή πράξη των νικητών».

Σύγχρονοι μελετητές έσπευσαν να επιτιμήσουν τον Ρουμελιώτη στρατηγό γι' αυτή του την ενέργεια. Παραβλέπουν, όμως, ότι το μακάβριο αυτό τρόπαιο μαρτυρούσε τα εξαγριωμένα πνεύματα των επαναστατών, οι οποίοι είχαν υιοθετήσει τη ρήση «Ελευθερία ή Θάνατος». Παραβλέπουν, επίσης, ότι τα εξαχρειωμένα ήθη της εποχής συνηγορούσαν σε τέτοιου είδους ενέργειες.

Καρατομήσεις και Άλλες Πρακτικές

Ειδικά το κόψιμο του κεφαλιού του εχθρού, πέρα από δείγμα ανδρείας, ήταν και εύγλωττο αποδεικτικό νίκης. Η Ελληνική Επανάσταση δεν ήταν ένας πόλεμος με αρχές, συγκεκριμένους κανόνες και σεβασμό απέναντι στον ηττημένο αντίπαλο. Ο τελευταίος, συνήθως, το καλύτερο που είχε να περιμένει από τους νικητές ήταν ένα γρήγορο τέλος.

Οι επαναστάτες υιοθέτησαν σε μεγάλο βαθμό τις πρακτικές των εχθρών τους. Η αποστολή χιλιάδων κεφαλιών και αυτιών προς το παλάτι του σουλτάνου, στην Κωνσταντινούπολη, αποτελούσε μια μακάβρια συνήθεια, η οποία απαντήθηκε πολλές φορές από την ελληνική πλευρά με τον ίδιο ακριβώς τρόπο.

*Ο αποκεφαλισμός των
πτωμάτων και το στήσιμο
των κεφαλιών εν είδει
τροπαίου αποτελούσε μια
μάλλον κοινή πρακτική
με μηνύματα προς
εχθρούς, φίλους
και ουδέτερους.*

Η εφαρμογή αυτού του εθίμου από τον Καραϊσκάκη στην Αράχωβα ήταν μια ανταπόδοση του τροπαίου που είχε στήσει ο Κιουταχής με κεφάλια Ελλήνων έξω από το Μεσολόγγι. Ο Τούρκος στρατηγός, μάλιστα, έστειλε δεκάδες κεφάλια επιφανών Ελλήνων στον σουλτάνο, καθώς και χιλιάδες ζεύγη αυτιών ως απόδειξη της νίκης του.

Παράλληλα, οι Τούρκοι και οι Αιγύπτιοι σφαγίασαν όλους τους άνδρες και τα παιδιά άνω των 12 ετών, ενώ τις γυναίκες και τα μικρότερα παιδιά τα πούλησαν ως δούλους. Στο ελληνικό στράτευμα συμμετείχαν πολλοί διασωθέντες της Εξόδου του Μεσολογγίου, οι οποίοι αναζητούσαν διακαώς την ευκαιρία για εκδίκηση.

Χαρακτηριστική ως προς αυτό είναι η επιστολή (30 Δεκεμβρίου 1826) του Μεσολογγίτη αγωνιστή και ενός εκ των διασωθέντων της Εξόδου Δημητρίου Μακρή προς τους Αναστάσιο Παπά και Λουκά Βελέτζα (η επιστολή βρέθηκε στο αρχείο του Ιωάννη Καποδίστρια στην Κέρκυρα):

«...εβγάλαμε το δανεικόν του Μεσολογγίου, μάλιστα περισσότερον από το Μεσολόγγι. Τους το έκαμε ο Θεός ωσάν των Φραντζέζων... Δεν εσκοτώθηκαν ούτε πενήντα με τουφέκι, αλλά με το σπαθί και το γιαταγάνι τους εμακελεύσαμε... Τι επήραν οι Έλληνες, εκείνοι το ηξεύρουν. Επιάσαμε 200 ζωντανούς και τους έσφαξαν και αυτούς οι Έλληνες, διά το θυμόν που είχαν εξ αιτίας του Μεσολογγίου. Και αγροικώντας οι Τούρκοι ότι είναι ασκέρι του Μεσολογγίου, εφώναζαν: “Που δεν ήμουνα στο Μεσολόγγι! Που δεν ήμουνα στο Μεσολόγγι!”».

Η Συμμετοχή στον Αγώνα

Εκείνο επίσης που πρέπει να επισημανθεί είναι η αντιμετώπιση των ντόπιων πληθυσμών της υπαίθρου από τους Έλληνες οπλαρχηγούς. Σήμερα κάνουμε λόγο για το πνεύμα ομοψυχίας και ενότητας που επικρατούσε στις τάξεις των επαναστατών και για το πώς το έθνος ξεσηκώθηκε σύσσωμο κατά των Τούρκων.

Η αλήθεια είναι, όμως, πως πολλές φορές οι Έλληνες καπετάνιοι δυσκολεύονταν προκειμένου να πείσουν τους κατοίκους ενός χωριού να συνταχθούν μαζί τους. Ιδιαίτερα όσο τα χρόνια περνούσαν και ο πόλεμος συνεχιζόταν, σημαντικά τμήματα του απλού λαού δεν φαίνονταν διατεθειμένα να προβούν και σε άλλες θυσίες. Επιπλέον, πολλοί Έλληνες κάτοικοι διαφόρων περιοχών φοβούνταν τα τουρκικά αντίποινα και δίσταζαν να συνταχθούν με το μέρος των επαναστατών.

Οι τελευταίοι χρησιμοποιούσαν ποικίλα μέτρα, ενίοτε σκληρά, προκειμένου να εξασφαλίσουν την υποστήριξη των ντόπιων πληθυσμών. Ένα από αυτά ήταν η έκθεση των κατοίκων μιας περιοχής στα μάτια των Τούρκων. Οι Έλληνες οπλαρχηγοί προέβαιναν σε σφαγές άμαχων μουσουλμάνων ή εκτελέσεις αιχμαλώτων στρατιωτών ή σε κακοποιήσεις των σορών των εχθρών προκειμένου να αναγκαστούν οι κάτοικοι της περιοχής που τελέστηκε η πράξη να ταχθούν με το μέρος τους. Διαφορετικά θα υφίσταντο την εκδικητική οργή των Τούρκων.

Την περίοδο κατά την οποία ο Καραϊσκάκης εκστράτευσε στη Ρούμελη βρήκε το σύνολο σχεδόν των κατοίκων της εξαντλημένο από τις συνεχείς μάχες και υποταγμένο εκ νέου στην τουρκική εξουσία. Όπως πολύ εύστοχα αναφέρει ο ιστορικός Δημήτρης Λυριντζής, «Γι’ αυτούς, υπήρχε μόνο η επιβίωση και όχι

η επιτυχής έκβαση του ελληνικού αγώνα». Ο Καραϊσκάκης κατασκεύασε την «πυραμίδα» λίγο έξω από την Αράχωβα, στη θέση Πλόβαρμα. Η επιλογή της θέσης δεν ήταν τυχαία, αφού το φρικτό τρόπαιο θα ήταν ορατό τόσο από τον δρόμο των Δελφών όσο και από τον δρόμο Λιβάδι-Παρνασσός. Έτσι εξέθετε τους κατοίκους μιας ευρύτερης περιοχής στα μάτια των Τούρκων.

Σχετικά με την επιλογή της θέσης, ο Δημήτριος Αινιάν αναφέρει: «Δεν έκρινε δι’ άλλον λόγον αναγκαίον να το μεταχειρισθή, ειμή να κάμη να φανώσιν ένοχοι εις τους Τούρκους οι κάτοικοι του χωρίου και να χάσωσι την ελπίδα τους να υποταχθώσι πάλιν εις τους εχθρούς».

Η ανέγερση της «πυραμίδας» στόχευε επίσης και στον κλονισμό του ηθικού του εχθρού. Κατά την εκστρατεία απελευθέρωσης της Ρούμελης, ο Καραϊσκάκης φρόντιζε να αφήνει «εύγλωττα» σημάδια στους Τούρκους.

Στη Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος (έτος 1826/αρ. 12) δημοσιεύτηκε η επιστολή προς τη Διοίκηση ενός φροντιστή του στρατοπέδου του Καραϊσκάκη αμέσως μετά την ελληνική νίκη στη Βελίτσα (σημερινή Τιθορέα). Εκεί ο αποστολέας αναφέρει πως «ο τρόμος των εχθρών είναι απαραδειγμάτιστος. Πύργον εκ κεφαλών εχθρικών έκτισεν ο αρχηγός και εις Βελίτζαν, καθώς και εις Ράχοβαν».

Οι Τούρκοι συνειδητοποιούσαν πλέον ότι ο αντίπαλός τους ήταν αποφασισμένος και κυρίως ανελέητος.

Ο Νίκος Γιαννόπουλος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1973. Είναι πτυχιούχος του τμήματος Ιστορίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και του μεταπτυχιακού προγράμματος Δημόσιας Ιστορίας του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Είναι καθηγητής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αρθρογράφος και σύμβουλος ιστορικών ντοκιμαντέρ.

Από την Καρύταινα στο Χαρτονόμισμα: Θεόδωρος Κολοκοτρώνης

ΤΗΣ ΑΝΔΡΟΜΑΧΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

Οι δικές μου παιδικές αναμνήσεις έρχονται από τη δεκαετία του 1980. Τις τάξεις ακόμα κοσμούσαν οι μορφές των ηρώων του πολέμου της ανεξαρτησίας. Οι ίδιες μορφές υπήρχαν στα σχολικά μου βιβλία, στα γραμματόσημα και στα ντοκιμαντέρ.

Είχα αυθόρμητα δεχτεί ότι έτσι θα πρέπει να έμοιαζαν τα αληθινά πρόσωπα των αγωνιστών. Σαν να είχε ήδη εφευρεθεί η τεχνική της φωτογραφίας και κάποιος τους είχε απαθανατίσει.

Η Σύγχρονη Κυκλοφορία Τραπεζογραμμάτων

Αυτή τη σιγουριά μου ήρθε να επισφραγίσει η κυκλοφορία του όμορφου κυανοπράσινου χαρτονομίσματος των πέντε χιλιάδων δραχμών το 1984. Στην όψη κυριαρχούσε η μορφή του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, ίδια σε κάθε λεπτομέρεια με αυτή που η παιδική μου παρατηρητικότητα επεξεργαζόταν.

Οι αναπαραγωγές αυτές προφανώς από κάπου αντλήθηκαν και με κάποιο τρόπο καθιερώθηκαν στην ιστορική μας μνήμη. Η βινιέτα του χαρτονομίσματος του 1984 σχεδιάστηκε για να τιμήσει την Ελληνική Επανάσταση και δη «τη συμβολή του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στον αγώνα», όπως εντοπίζουμε σε σχετική εγκύκλιο του εκδοτικού ιδρύματος της χώρας.

Στην πρόσθια όψη τοποθετείται η μορφή του ήρωα και η εκκλησία των Αγίων Αποστόλων Καλαμάτας όπου, σύμφωνα με την παράδοση, έγινε στις 23 Μαρτίου 1821 η δοξολογία για την απελευθέρωση της πόλης και τη διακήρυξη της έναρξης του αγώνα. Στον οπισθότυπο, εικονίζεται η Καρύταινα και η βυζαντινή γέφυρα του Αλφειού.

Συμβολικά λοιπόν, ενώ το χαρτονόμισμα κυκλοφόρησε λίγο αργότερα, φέρει ως ημερομηνία κυκλοφορίας την 23η Μαρτίου 1984.

Όπως μαρτυρούν τεκμήρια της Τράπεζας της Ελλάδος (ΤτΕ) για τη διαδικασία προπαρασκευής του χαρτονομίσματος, οι ζωγραφικές μακέτες εγκρίθηκαν τον Μάιο του 1983 από τον υπουργό Εθνικής Οικονομίας Γεράσιμο Αρσένη – ο οποίος τότε ήταν και διοικητής της ΤτΕ.

Το ασυνήθιστο στις εν λόγω μακέτες είναι ότι δεν αναγράφεται η αξία του χαρτονομίσματος ενώ κανονικά, σε αυτό το στάδιο, θα έπρεπε να είχε ήδη οριστικοποιηθεί. Μην ξεχνάμε ότι πρόκειται για το 1983, που έχει ξεκινήσει με την απόφαση της κυβέρνησης υποτίμηση της δραχμής, στο πλαίσιο της προσπάθειας αύξησης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και συγκράτησης του ήδη υψηλού πληθωρισμού.

Μια πιθανή ερμηνεία θα μπορούσε να σχετίζεται με τον φόβο ότι η κυκλοφορία νέου χαρτονομίσματος πολλαπλάσιας αξίας από το μεγαλύτερο υπάρχον (χιλιάρικο) ενδεχομένως να προδιέθετε προς το αντίθετο.

Οι ζωγράφοι και χαρακτες της ΤτΕ που ανέλαβαν τη δημιουργία του εν λόγω χαρτονομίσματος είχαν πληθώρα επιλογών για τη διακόσμησή του μιας και, όπως είναι γνωστό, ο αγώνας των Ελλήνων ενέπνευσε την τέχνη στην Ευρώπη και στη συνέχεια στην Ελλάδα.

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο Κολοκοτρώνης αποτυπώνεται στην όψη ελληνικού χαρτονομίσματος. Τον συναντάμε και στο χιλιόδραχμο της 9ης Ιανουαρίου 1947.

Η Καρύταινα και ο Κολοκοτρώνης στα Χαρτονομίσματα

Συγκεκριμένα, η Καρύταινα που παρουσιάζεται στην πίσω όψη του είχε κεντρίσει το ενδιαφέρον πολλών ζωγράφων, όπως του Βέλγου διπλωμάτη και ζωγράφου Μπενζαμέν Μαρί (Benjamin Mary) (1792-1846), που έφτασε στην Ελλάδα το 1839 και περιηγήθηκε γύρω από την «αετοφωλιά του Κολοκοτρώνη».

Παρατηρούμε, όμως, ότι οι σχεδιαστές του πεντοχίλιарου επέλεξαν μια υδατογραφία της Καρύταινας του 1835, του κατεξοχήν ζωγράφου τοπίων Καρλ Ρότμαν (Carl Rottmann) (1797-1850), στον οποίο ο Βαυαρός βασιλιάς Λουδοβίκος Α' ανέθεσε το 1834 να έρθει στην Ελλάδα και να δημιουργήσει μια σειρά αφιερωμένη σε τοπία της.

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο Κολοκοτρώνης αποτυπώνεται στην όψη ελληνικού χαρτονομίσματος. Τον συναντάμε και στο χιλιόδραχμο της 9ης Ιανουαρίου 1947. Παρατηρούμε όμως ότι, σε αυτή την περίπτωση, η μορφή δεν μας είναι καθόλου οικεία. Η πλάκα της έκδοσης του 1947 κατασκευάστηκε στο Λονδίνο το 1944 για την εκτύπωση του πρώτου στην πραγματικότητα χαρτονομίσματος το οποίο τιμά τον Κολοκοτρώνη. Πρόκειται για το χιλιόδραχ-

μο του 1944, το οποίο ήταν μέρος μιας σειράς που προετοιμάστηκε εκεί από τη νόμιμη Διοίκηση της Τράπεζας της Ελλάδος εν αναμονή της απελευθέρωσης. Γι' αυτό φέρει την υπογραφή του Κυριάκου Βαρβαρέσου.

Τα τραπεζογραμμάτια της ΤτΕ κατασκευάζονταν ούτως ή άλλως στο εξωτερικό, γιατί το Ίδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμμάτων και Αξιών της ΤτΕ άρχισε να λειτουργεί μετά την απελευθέρωση. Το Νομισματοκοπείο του Χολαργού «εγκαινιάζεται» λοιπόν με την εκτύπωση του πρώτου «Κολοκοτρώνη» (καφέ χιλιόδραχμο του 1947), πατώντας στην επαναχαραγμένη πλάκα του 1944.

Οι βινιέτες που χρησιμοποιούσαν οι κατασκευαστικές εταιρείες για τη διακόσμηση του χαρτονομίσματος ήταν συνήθως προκατασκευασμένα χαρακτηριστικά. Για το χαρτονόμισμα του 1944 τη θεματική επέλεξε προφανώς η ελληνική κυβέρνηση που βρισκόταν στο Λονδίνο και περιλάμβανε στοιχεία από την αρχαιότητα ως τον αγώνα του 1821.

Δεν γνωρίζω εάν η εταιρεία κατασκευής, προκειμένου να αποδώσει τον Κολοκοτρώνη, αναζήτησε οικείες σε αυτήν προσωπογραφίες από την Ελληνική Επανάσταση ή αν τις επέλεξε ο Μιχαήλ Αξελός.

Πάντως, η λιθογραφία που επελέγη φαίνεται να προέρχεται από τον Άνταμ Φρίντελ (Adam Friedel) (1780-π. 1868), που είχε έρθει στην Ελλάδα το 1822 για να υπηρετήσει στο σώμα του Δημητρίου Υψηλάντη.

Αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, έπειτα από περιπέτειες κατέληξε στο Λονδίνο, άνοιξε γκαλερί και εκτύπωσε σταδιακά (1824-1826) ένα λεύκωμα με τίτλο “‘The Greeks’. Twenty-four portraits of the principal leaders in the Greek Revolution”, που είχε θερμή υποδοχή και απήχηση στην Αγγλία. Μπορεί κανείς να συγκρίνει τον Κολοκοτρώνη του χιλιόδραχμου με την εν λόγω λιθογραφία.

Όμως, η προσωπογραφία του Κολοκοτρώνη που αναπαρίσταται στο χαρτονόμισμα του 1984 έρχεται από μια τελείως διαφορετική παράδοση, που οι γραμμές αυτού του άρθρου δεν αρκούν για να την περιγράψουν.

Οι Λιθογραφίες ως Πρώιμες Φωτογραφίες

Μπορούμε να σταθούμε στο γεγονός ότι αναμφισβήτητα μας παραπέμπει στις εξωραϊσμένες μορφές που έχουμε όλοι στη μνήμη μας, μιας και βασίζεται στα σχέδια του φιλέλληνα Βαυαρού υπολοχαγού και ζωγράφου Καρλ Κρατσάιζεν (Karl Krazeisen) (1794-1878) ο οποίος, φτάνοντας στην Ελλάδα το φθινόπωρο του 1826, σχεδίασε τα πορ-

τρέτα των αγωνιστών «εκ του φυσικού» στα στρατόπεδα των μαχών. Επιστρέφοντας στο Μόναχο το 1827, φρόντισε αμέσως να γίνουν οι λιθογραφίες των σχεδίων του και μάλιστα στο ονομαστό λιθογραφείο του Hanfstaengl.

Η λιθογραφία ήταν η φωτογραφία της εποχής, δηλαδή ένα φτηνό μέσο αναπαραγωγής, που ωραιοποιούσε το αποτέλεσμα. Η επιτυχία των λιθογραφιών του οδήγησε στο να αποτελέσουν εικονογραφικό πρότυπο για όλους εκείνους τους ζωγράφους που δεν είχαν επισκεφτεί την Ελλάδα πριν από την άφιξη του Όθωνα το 1833.

Ανάμεσά τους ο σημαντικότερος εικονογράφος της Ελληνικής Επανάστασης των πρώτων χρόνων του νεοσύστατου κράτους, ο Πέτερ φον Ες (Peter von Hess) (1792-1871). Οι επιρροές που δέχτηκε από τον Κρατσάιζεν στην απόδοση του προσώπου των αγωνιστών είναι εμφανείς και σ' έναν μη ειδικό (αξίζει να ανατρέξει κανείς στις λιθογραφίες: Γ.Α.Κ. GRGSA-CSA_PCENGRAVI.01.F000332).

Τα έργα του Ες επίσης λιθογραφήθηκαν και έγιναν ευρύτατα γνωστά. Οι παραπάνω σειρές μετέφεραν τη δική τους αισθητική στους Έλληνες εκπροσώπους της ιστορικής ζωγραφικής, όπως στον Θεόδωρο Βρυζάκη (1814 ή 1819-1878) και στον Διονύσιο Τσόκο (1814 ή 1820-1862), που διαφύλαξαν στο έργο τους αυτά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Έτσι μεταφέρθηκε ως τις μέρες μας η αρχέτυπη εικόνα του «εθνικού αγωνιστή».

Η Ανδρομάχη Θεοδωροπούλου σπούδασε στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και είναι κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου MPhil in Economics από το ίδιο τμήμα. Το 2018 ξεκίνησε τη διδακτορική της διατριβή, με θέμα το ελληνικό κράτος και τις δημόσιες δαπάνες κατά τον 20ό αιώνα. Εργάζεται στο Ιστορικό Αρχείο της Alpha Bank, όπου ασχολείται εμπράκτως με θέματα οικονομικής ιστορίας και ιστορίας επιχειρήσεων.

Τέχνη και Μάρκετινγκ στην Ελληνική Επανάσταση

ΤΗΣ ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ ΚΟΦΙΝΑ

Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης φιλοτεχνήθηκε ένα χαρακτηριστικό με την προσωπογραφία του Αλέξανδρου Υψηλάντη, το οποίο χρησιμοποιήθηκε για τη διαφήμιση σαπουνιού στην Ευρώπη.

Η φιλελληνική αυτή διαφήμιση του σαπουνιού είχε συμπεριληφθεί στο ιστορικό έργο «L'Orient Hellène. Grèce-Crète-Macédoine», του Γάλλου συγγραφέα Άλφρεντ βαν ντε Μπρουλ (Alfred Van Den Brule), το οποίο εξέδωσε το 1907 μετά το ταξίδι του στην Ελλάδα (1905-1906).

Η Ιερά Συμμαχία και τα ανακτοβούλια της καταδίκασαν ομόφωνα την Ελληνική Επανάσταση του 1821 ως πράξη εγκληματική και παράνομη. Επίσης, τη συνέδεσαν με τις μυστικές και επαναστατικές εταιρείες των Καρμπονάρων που δρούσαν στην Ιταλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία.

Οι προοδευτικοί κύκλοι της Ευρώπης και της Αμερικής, όμως, ενθουσιάστηκαν με την επαναστατική διάθεση των Ελλήνων και δημιούργησαν ένα κίνημα με ιδιαίτερη δυναμική, το οποίο έμεινε γνωστό στην ιστορία με τον όρο φιλελληνισμός.

Ένας από τους κύριους συνεργάτες του Μέτερνιχ παρατηρούσε το 1824 ότι οι λαοί της Ευρώπης τοποθετήθηκαν καθολικά, ξεκάθαρα και συγκεκριμένα ενάντια στις επιθυμίες των κυβερνήσεων και υπέρ της Ελληνικής Επανάστασης.

Η πλατιά αυτή απήχηση του αγώνα των Ελλήνων στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη είχε τις ρίζες της στις πνευματικές αναζητήσεις του 18ου αιώνα στον γερμανικό χώρο και στην αναβίωση των αρχαίων ελληνικών φιλολογικών έργων και έργων τέχνης. Ο γερμανικός κλασικισμός βασίστηκε στην ελληνική αρχαιότητα και οι Γερμανοί αστοί λάτρευαν καθετί ελληνικό που προερχόταν από αυτήν.

Η Ελληνική Επανάσταση αποτέλεσε έμπνευση για τα γράμματα και τις τέχνες στην Ευρώπη. Πλήθος λογοτεχνικών έργων, μυθιστορημάτων, διηγημάτων, ποιημάτων, θεατρικών έργων απεικόνιζαν το μέγεθος της ανταπόκρισης που γνώρισε ο ελληνικός αγώνας.

Στις καλές τέχνες, τη ζωγραφική, τη γλυπτική, τη χαρακτική και τη διακόσμηση, αποτυπώθηκαν σκηνές από την Ελληνική Επανάσταση με συνταρακτικό, πολλές φορές, τρόπο.

Μετά την πτώση του Μεσολογγίου και τον θάνατο του Λόρδου Βύρωνα, το φιλελληνικό κύμα απλώθηκε ακόμα περισσότερο και εκδηλώθηκαν πολλές φιλανθρωπικές δραστηριότητες για τη στήριξη και τη συνέχιση της αντίστασης. Πληθώρα εκθέσεων, θεατρικών και μουσικών παραστάσεων, αλλά και δημοπρασιών, διοργανώνονταν από την αστική τάξη της Ευρώπης και της Αμερικής. Η συμμετοχή του κόσμου σε όλες αυτές τις διοργανώσεις ήταν μεγάλη.

Η Ελληνική Επανάσταση ως Brand Name

Το φιλελληνικό κίνημα δεν άφησε αδιάφορο το εμπόριο στον ευρωπαϊκό χώρο, αντιθέτως το ενίσχυσε σε πολύ μεγάλο βαθμό. Η αγορά πλημμύρισε από αντικείμενα καθημερινής χρήσης με αποτυπώσεις από σκηνές και ήρωες της Ελληνικής Επανάστασης. Ο εικαστικός φιλελληνισμός έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διάδοση των θεμάτων της Ελληνικής Επανάστασης.

Επιπροσθέτως, πολλοί ζωγράφοι οι οποίοι στρατεύθηκαν στο φιλελληνικό κίνημα, προασπιζόμενοι την ανθρώπινη ελευθερία και τις ιδέες, αποδεσμεύτηκαν και οι ίδιοι από τα πρότυπα του κλασικισμού και οδηγήθηκαν σε μια καλλιτεχνική ανατροπή, προς τον ρομαντισμό και τις τάσεις του.

*Το φιλελληνικό κίνημα
δεν άφησε αδιάφορο
το εμπόριο στον
ευρωπαϊκό χώρο,
αντιθέτως το ενίσχυσε
σε πολύ μεγάλο βαθμό.*

Καλλιτέχνες ως επί το πλείστον Γάλλοι, αλλά και Άγγλοι, Γερμανοί και Ιταλοί, εμπνεύστηκαν και φιλοτέχνησαν θέματα από την Ελληνική Επανάσταση. Με αυτό τον τρόπο διατήρησαν ζωντανό το ενδιαφέρον της Ελληνικής Επανάστασης στο κοινό. Τα έργα αναπαράχθηκαν και οι απεικονίσεις τους διακόσμησαν μικροαντικείμενα καθημερινής χρήσης, σερβίτσια, πιάτα, τσαγιέρες, μελανοδοχεία, τετράδια, βεντάλιες, ανθοδοχεία, κηροπήγια, κεντήματα, αγαλματίδια κ.ά. Οργανώνονταν επίσης δημοπρασίες φιλελληνικού περιεχομένου με όλα τα παραπάνω αντικείμενα, αλλά και έργα τέχνης.

Ζαχαροπλαστεία και αρωματοπωλεία είχαν αυξήσει τις πωλήσεις τους με ηδύποτα και γλυκίσματα με φιλελληνικούς τίτλους και επιγραφές «Λικέρ Μεσολογγίου», «Λικέρ Ναυαρίνου», όπως και το «Σαπούνι Υψηλάντης».

Άλλωστε, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης υπήρξε σημαντική προσωπικότητα, αξιωματικός του ρωσικού στρατού, αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας και της Επανάστασης στις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Η ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας αποτέλεσε μεγάλη ιστορική στιγμή για την πραγματοποίηση του σχεδίου της απελευθέρωσης των Ελλήνων.

Η συμβολή του Αλέξανδρου Υψηλάντη υπήρξε καθοριστική στην εξέλιξη και οργάνωση δράσεων γι' αυτό τον σκοπό. Μετά τον θάνατό του, σύμφωνα με την τελευταία επιθυμία του, η καρδιά του αποσπάστηκε από το σώμα του και στάλθηκε στην Ελλάδα.

Εκτός από τα αντικείμενα καθημερινής χρήσης που υπήρχαν στα σπίτια των Ευρωπαίων, η μόδα και οι ενδυμασίες επίσης δέχτηκαν τις επιρροές του φιλελληνισμού. Ένα γκριζο ύφασμα που προοριζόταν για τη δημιουργία ανδρικών ενδυμάτων λεγόταν Gris de Missolonghi, δηλαδή γκρι του Μεσολογγίου.

Επίσης, είχε επηρεαστεί από την ενδυμασία της Μπουμπουλίνας η γυναικεία μόδα. Φορέματα και γιλέκα με πολύχρωμα κεντήματα ήταν εμπνευσμένα από τις Ελληνίδες επαναστάτριες. Στις Απόκριες, οι μεταμφιεσμένοι ντύνονταν Κλέφτες και Σουλιώτισσες, ενώ τα παιδιά συνήθιζαν να παίζουν Έλληνες και Τούρκους.

Με όχημα το φιλελληνικό κίνημα στις ευρωπαϊκές χώρες και στην Αμερική, διαπιστώνουμε πώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί ένα κοινωνικό γεγονός, στην συγκεκριμένη περίπτωση η Ελληνική Επανάσταση, για να εξυπηρετήσει εμπορικούς σκοπούς και να αποκομίσει οικονομικά οφέλη.

Προβολή και Προώθηση της Ελληνικής Επανάστασης

Η «εμπορική» προβολή της Ελληνικής Επανάστασης ήταν το αντίστοιχο μάρκετινγκ της εποχής. Η επικοινωνιακή και προωθητική αυτή διαδικασία ανταποκρίθηκε στο ενδιαφέρον για την Επανάσταση.

Από τα διακοσμητικά και χρηστικά αντικείμενα με αποτυπώσεις της Ελληνικής Επανάστασης αντλούμε πληροφορίες για το επίπεδο εξέλιξης των ευρωπαϊκών χωρών όσον αφορά την τέχνη, τη διακόσμηση, το εμπόριο, τις κοινωνικές σχέσεις και πληθώρα άλλων στοιχείων. Μας αποκαλύπτεται με αυτό τον τρόπο ένα ευρωπαϊκό κοινωνικό μωσαϊκό.

Επίσης, βλέπουμε τη δυναμική επιρροή που υπήρχε και στο φαντασιακό των ανθρώπων. Οι εικόνες των γενναίων Ελλήνων πολεμιστών γοήτευαν τις γυναίκες στην Ευρώπη και έπλαθαν μια ιδιαίτερη φαντασιακή κατάσταση. Η δράση των Ελλήνων πολεμιστών και οι αξίες τους λειτουργούσαν με καταλυτικό τρόπο στη διαμόρφωση των αντιλήψεων στον ευρωπαϊκό χώρο.

Εκτός από τα πεδία των μαχών, οι αγώνες κερδίζονται και σε κοινωνικό επίπεδο μέσω της προβολής και της προώθησης ιδεών. Η διαδραστική αυτή σχέση έχει μεγάλη δυναμική. Κάθε ευρωπαϊκή κοινωνική πτυχή δέχτηκε επιρροές από την οργανωμένη εμπορική προσπάθεια να ικανοποιήσει τις ανάγκες και τις επιθυμίες των ανθρώπων για προϊόντα που

σχετίζονταν με την Ελληνική Επανάσταση. Είναι η πρώτη φορά που συνέβη κάτι τέτοιο σε τόσο μεγάλη έκταση.

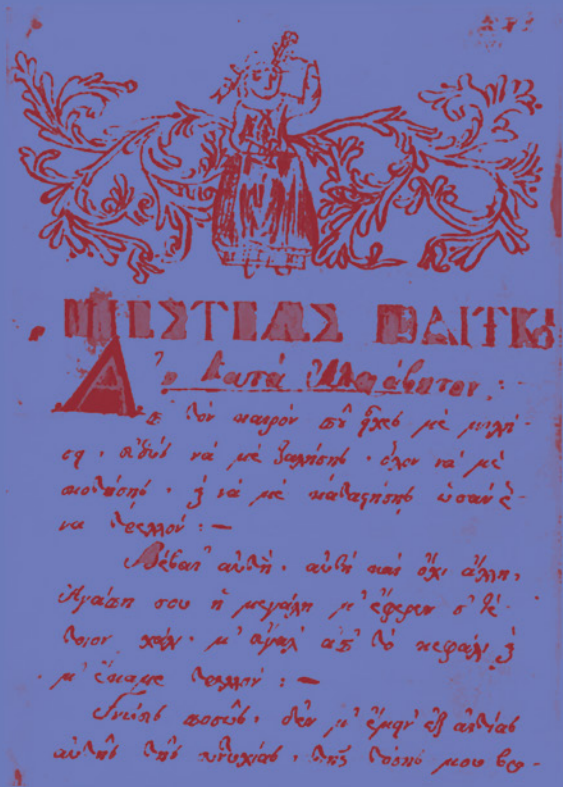
Οι εμπορικές επιχειρήσεις της εποχής προσπάθησαν να δημιουργήσουν ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, δίνοντας ιδιαίτερη αξία στα προϊόντα τους. Επικοινωνία, προώθηση, διαφήμιση της Ελληνικής Επανάστασης με κάθε δυνατό τρόπο.

Με σύγχρονους οικονομικούς όρους, το μάρκετινγκ θα πρέπει να λάβει υπόψη του τα χαρακτηριστικά, τις ιδιότητες, τη χρηστικότητα και την αξία του προϊόντος που προωθεί. Τα προϊόντα με θέμα την Ελληνική Επανάσταση που προωθήθηκαν στην Ευρώπη πληρούσαν όλες τις παραπάνω προϋποθέσεις.

Ο συνδυασμός τέχνης στην καθημερινότητα και μάρκετινγκ ήταν απολύτως επιτυχής. Η εφαρμογή της τέχνης στην καθημερινότητα με θέματα της Ελληνικής Επανάστασης έκανε τους φιλελεύθερους Ευρωπαίους, που ήταν εναντίον της απολυταρχίας και του δεσποτισμού, να οικειοποιηθούν το 1821, διότι έβλεπαν τους απόγονους που θαύμασαν μέσα από τα αρχαία κείμενα και την τέχνη να εκφράζουν τις αντιτιτανατικές και αντιδεσποτικές ιδέες τους.

Η Ελληνική Επανάσταση ήταν μια ευρωπαϊκή επανάσταση που καθόρισε τις μετέπειτα επαναστατικές εξελίξεις στον ευρωπαϊκό χώρο.

Η Κατερίνα Κοφφινά είναι πολιτισμολόγος. Σπούδασε «Ευρωπαϊκό Πολιτισμό» με μεταπτυχιακή εξειδίκευση στη Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και Εφαρμοσμένες Εικαστικές Τέχνες στις σχολές Βακαλό και Artes (πρώην Δοξιάδη). Έχει εργαστεί πολλά χρόνια στον αρχιτεκτονικό χώρο. Έχει συνεργαστεί με ιδρύματα και συλλόγους στην παραγωγή καλλιτεχνικών και ιστορικών προγραμμάτων, καθώς και με τα περιοδικά «Ιστορία-Πάπυρος», «Science Illustrated», «Ιστορικά Θέματα», «Πολίτες», «Το Περιοδικό». Είναι ιδρυτικό μέλος του Δικτύου Παραγωγής Δημόσιας Ιστορίας ιστορισταί.

Στέλνοντας Προκηρύξεις στην Ευρώπη το 1821: «Το Γλυκύτατον Όνομα της Ελευθερίας»

ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΥ

Η επέτειος των 200 χρόνων για την Επανάσταση του 1821, μια επανάσταση η οποία εγκαινιάζει την εποχή της νεωτερικότητας στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ανανεώνει το ιστοριογραφικό ενδιαφέρον και δημιουργεί τις προϋποθέσεις για επαναξιολόγηση του μείζονος αυτού γεγονότος για την ευρωπαϊκή ιστορία με παγκόσμιο αντίκτυπο.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Με την αφορμή αυτή δίνεται η ευκαιρία να συζητηθεί ένα επαναστατικό κείμενο, το οποίο συνδέεται με την αφετηριακή στιγμή της Μεγάλης Επανάστασης, όπως εύστοχα την ονόμασε ο Αναστάσιος Πολυζώιδης.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Το κείμενο αυτό είναι η «Προειδοποιήσις προς τας Ευρωπαϊκάς αυλάς εκ μέρους του φιλογενούς στρατηγού των Σπαρτιατικών στρατευμάτων Πέτρου Μαυρομιχάλη και της Μεσσηνιακής συγκλήτου της Καλαμάτας». Πρόκειται για μια διακήρυξη των επαναστατημένων Ελλήνων, η οποία αποτυπώνει το πολιτικό λεξιλόγιο της «εποχής των επαναστάσεων».

Διακηρύσσοντας την Ανεξαρτησία της Ελλάδας

Η «Προειδοποιήσις» είναι ένα από τα σημαντικότερα κείμενα των αρχών του αγώνα, με αξιοσημείωτο ερμηνευτικό υπόβαθρο, που παραδόξως δεν έχει λάβει τη θέση που της αρμόζει στην ιστορική μας κουλτούρα και στη δημόσια μνήμη. Είναι ένα κείμενο το οποίο είχε συνταχθεί εκ των προτέρων από τα ηγετικά στελέχη των Φιλικών με «ανοιχτά» τα πεδία της ημερομηνίας, του τόπου και της υπογραφής, και το οποίο είχε φτάσει στα χέρια των επαναστατών με σκοπό να σταλεί αμέσως μετά την κατάληψη/απελευθέρωση της Καλαμάτας στις κυβερνήσεις των δυτικών κρατών.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Το προσδοκώμενο, αλλά ουτοπικό, όφελος μιας τέτοιας έκκλησης ήταν η αναγνώριση της επαναστατικής ενέργειας ως εμπόλεμης κατάστασης και, κατά συνέπεια, η εφαρμογή του δικαίου του πολέμου. Γι’ αυτό και η πρώτη ενέργεια της Συγκλήτου ήταν να απευθύνει την προκήρυξη την ίδια μέρα με την κατάληψη/απελευθέρωση της πόλης. Το πρωτότυπο, το οποίο βρίσκεται στα βρετανικά αρχεία, φέρει ημερομηνία 23 Μαρτίου 1821.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Η ημερομηνία δημοσίευσής της όμως στο τρίτο και τελευταίο φύλλο της εφημερίδας «Σάλπιγξ Ελληνική» του Θεόκλητου Φαρμακίδη στο πρώτο εθνικό τυπογραφείο της Καλαμάτας έχει ημερομηνία 28 Μαρτίου 1821.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Οι επαναστάτες, απευθυνόμενοι στα ευρωπαϊκά κράτη, διακήρυξαν την ανεξαρτησία της Ελλάδας. Το μόνο ελεύθερο έδαφος ως εκείνη τη στιγμή ήταν η Καλαμάτα, για την οποία μάλιστα δεν είχε δοθεί

καν μάχη. Η «Προειδοποιήσις» εγκαινίασε την ιδεολογική «μάχη», στο άυλο, αλλά αιχμηρό πεδίο των ιδεών. Ήταν δομημένη στις έννοιες της τυραννίας και της ελευθερίας, οι οποίες επαναλαμβάνονταν συνεχώς.

Φιλελεύθερες Ιδέες, Εθνική Ταυτότητα και Δημοκρατία

Το δίπολο αφορούσε την πολιτική και κοινωνική συνθήκη διαβίωσης του ελληνικού στοιχείου εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο οθωμανικός δεσποτισμός, πολιτικός, οικονομικός και θρησκευτικός, δεν μπορούσε πλέον να συνεχιστεί στο πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο της νεωτερικότητας: δημοκρατία, κράτος δικαίου, πολιτικά δικαιώματα, σύνταγμα, ιδιοκτησία.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Αυτό το σύνολο ιδεών του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού του 18ου αιώνα, το οποίο μπολιάστηκε με την ουμανιστική παράδοση, είχε έρθει να αμφισβητήσει τις φεουδαρχικές δομές και τις αντιλήψεις της πεφωτισμένης δεσποτείας στην Ευρώπη και στην Αμερική. Η Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας και η Γαλλική Επανάσταση αποτέλεσαν το ιστορικό προηγούμενο, ενώ οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι διέδωσαν το δημοκρατικό μοντέλο διακυβέρνησης.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Στον βαλκανικό περίγυρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι φιλελεύθερες ιδέες σμιλεύτηκαν με τις ιδέες της εθνικής ταυτότητας και της δημοκρατίας. Τα Ορλωφικά, το κήρυγμα του Ρήγα, η επανάσταση στη Σερβία ήταν στιγμές της πορείας προς την Ελληνική Επανάσταση.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Το «1821» ξέσπασε στο εχθρικό ευρωπαϊκό περιβάλλον της μεταναπολεόντειας παλινόρθωσης και της συντηρητικής αναδίπλωσης στην Ευρώπη. Αντλούσε, ωστόσο, ενέργεια από το ρήγμα της υπόκωφης επαναστατικότητας των εθνικών κινημάτων στην Ευρώπη (Ιβηρική Χερσόνησος, Νάπολη, Πεδεμόντιο, Σικελία) και στη Λατινική Αμερική (Βραζιλία, Βολιβία, Περού, Κολομβία, Χιλή).

Ο Αθανάσιος Σοφός

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία εκτεινόταν σε τρεις ηπείρους και ο σουλτάνος είχε να αντιμετωπίσει τις αποσχιστικές τάσεις των πασάδων, όπως ήταν η περίπτωση του Αλή Πασά στην Ήπειρο.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Οι ελληνικές κοινότητες και οι κατά τόπους τοπικές εξουσίες, όπως οι «Πελοποννήσιοι Γραικοί», οι οποίοι ποτέ στο παρελθόν δεν είχαν αποτελέσει έναν ενιαίο και αυτοτελή πολιτικό και διοικητικό χώρο, διεκδίκησαν ως Έλληνες, ως ένα πλέον έθνος, την ανεξαρτησία της Ελλάδας («[...] με μίαν γνώμην ομοφώνως απεφασίσαμεν να λάβωμεν τα άρματα και να ορμήσωμεν κατά των τυράννων. Πάσα προς αλλήλους μας φατρία και διχόνοια, ως καρποί της τυραννίας, απερρίφθησαν εις τον βυθόν της λήθης»).

Η «Προειδοποιήσις» δεν αναφερόταν σε εδαφικά σύνορα, γιατί τη στιγμή εκείνη προείχε η ευρωπαϊκή αποδοχή της κατάληψης/απελευθέρωσης της Καλαμάτας ως επαναστατικής ενέργειας. Μια τέτοια νομιμοποίηση θα μπορούσε να πηγάζει από τη δεξαμενή της δημοκρατικής πολιτικής σκέψης του εθνικισμού.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Η κατάληψη/απελευθέρωση της Καλαμάτας ήταν πράξη εθνική και απελευθερωτική, σύμφωνα με την προκήρυξη. Αλλά στη συγκυρία του 1821, στη μετά το 1815 συντηρητική Ευρώπη, το να μεταχειρίζσαι το πολιτικό λεξιλόγιο του εθνικισμού και του φιλελευθερισμού ενώπιον των δεσποτικών κυβερνήσεων σήμαινε ότι έβαζες τον εαυτό σου αυτομάτως απέναντί τους.

Ανάμεσα στον Ιδεαλισμό και στην Ουτοπία

Η ευρωπαϊκή ανάγνωση της χρονικής εκείνης στιγμής για τα εθνικά κινήματα δεν θα μπορούσε να είναι άλλη από την καταδίκη τους. Η Ιερά Συμμαχία, άλλωστε, είχε συσταθεί γι’ αυτόν ακριβώς τον σκοπό, για να εμποδίσει την εξάπλωση τέτοιων κινήματων, τα οποία έβλεπε ως απειλή για τις πολυεθνικές αυτοκρατορίες των Αψβούργων και της Ρωσίας.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Στις ευρωπαϊκές αυλές, διαβάζοντας για ένα έθνος που ζει σε «αθλίαν κατάστασιν» και που στερείται τα «δικαία» του ή ότι οι επαναστάτες «έλαβον τα όπλα κατά των τυράννων» και «τρέχουν εις απόκτησιν των δικαιωμάτων» τους, το μυαλό τους πήγαινε κατευθείαν στη μισητή γι’ αυτούς Γαλλική Επανάσταση και στα όσα οι ευρωπαϊκές αριστοκρατίες κινδύνεψαν να χάσουν εξαιτίας της.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Η προκήρυξη, επίσης, χρονολογούσε την έναρξη της Επανάστασης ως το «πρώτον έτος της ελευθερίας», χωρίς να παραλείπει, ωστόσο, και τη χριστιανική χρονολόγηση. Μια τέτοια επιλογή ήταν σαφής παραπομπή στην κληρονομιά της Γαλλικής Επανάστασης και δεν άφηνε καμία αμφιβολία.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Μια ακόμη πτυχή, εμφανώς ιδεαλιστική, είναι η απόπειρα σφυρηλάτησης μιας ευρωπαϊκότητας με δεσμούς αλληλεγγύης των χριστιανικών εθνών. Η μεσσηνιακή προκήρυξη ήταν η φωνή ενός έθνους χριστιανικού, που ανήκε στην οικογένεια των ευρωπαϊκών εθνών.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Ο συντάκτης (ή οι συντάκτες) του κειμένου χρησιμοποίησε τη χριστιανικότητα ως ταυτοτικό στοιχείο του επαναστατημένου έθνους σε μια προσπάθεια να το πλαισιώσει εντός των χριστιανικών εθνών της Ευρώπης.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Παρατηρεί, βέβαια, κανείς ότι η μεταχείριση εθνικών και χριστιανικών/θρησκευτικών όρων για την ιστορία των Ελλήνων δεν είναι ούτε ισόποση ούτε ισορροπημένη. Προέχει το εθνικό στοιχείο· το χρι-

στιανικό αναδεικνύεται, αλλά με σαφώς πιο περιορισμένο ρόλο.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Σε αυτό το πλαίσιο, η «Ελλάς», το αρχαιοελληνικό στοιχείο, εμφανίζεται ως η μήτρα όλων των «ευρωπαϊκών γενών» και, κατ’ επέκταση, του ευρωπαϊκού πολιτισμού: «Δικαίω τω λόγω η μήτηρ μας Ελλάς, εκ της οποίας και υμείς εφωτίσθητε, απαιτεί όσον τάχος την φιλάνθρωπον συνδρομήν και διά χρημάτων και διά όπλων και διά συμβουλής [...]».

Ο Αθανάσιος Σοφός

Δεν θα πρέπει να επισκιαστεί, εν κατακλείδι, η συμβολική λειτουργία της προκήρυξης, που ήταν ίσως ο μόνος ρεαλιστικός στόχος της. Οι επαναστάτες, όσοι είχαν την εμπειρία της Δύσης, όσοι παρακολουθούσαν τα ιδεολογικά ρεύματα και όσοι συνολιούσαν με τη διανόηση, είχαν καταλάβει το μεγάλο ενδιαφέρον για τον ελληνική αρχαιότητα, για τα κατάλοιπα του κλασικού πολιτισμού στον χρόνο και γι’ αυτό που ο καθένας αντιλαμβανόταν ως «Ελλάδα».

Ο Αθανάσιος Σοφός

Οι Έλληνες επαναστάτες, επομένως, ήθελαν να τροφοδοτήσουν την κοινή γνώμη της Δύσης με νέα και πληροφορίες για τον αγώνα τους και να εναρμονίσουν την Επανάσταση με το ρεύμα του φιλελληνισμού.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Η Μεσσηνιακή Σύγκλητος υπέγραψε τρεις ακόμη επαναστατικές προκηρύξεις: την «Προς τους ευγενεστάτους φιλογενείς Έλληνας τους εν τω Λιβόρνω και Πίζα κατοικούντας τον αδελφικόν ασπασμόν αφοσιούμεθα» στις 31 Μαρτίου 1821, την άτιτλη «προκήρυξη προς τις αρχές των Ηνωμένων Κρατών των Ιονίων Νήσων» στις 12 Μαΐου 1821 και, τέλος, αυτήν με τίτλο «Άνδρες της Αμερικανικής Συμπολιτείας», στις 25 Μαΐου 1821.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Από τις τέσσερις προκηρύξεις, η πρώτη είναι αυτή που έχει απασχολήσει περισσότερο την ιστοριογραφία και τη συλλογική μνήμη. Και είναι σαγηνευτικό πως πρόκειται για ένα επαναστατικό κείμενο του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού της έναρξης της Ελληνικής Επανάστασης, που κινείται ανάμεσα στον ιδεαλισμό και στην ουτοπία.

Ο Αθανάσιος Σοφός

Διακήρυξε την κατάργηση ενός ολόκληρου κόσμου δείχνοντας, παράλληλα, τον δρόμο για μια ολότελα νέα ιστορική φάση του ελληνισμού στο όνομα του έθνους, της ελευθερίας και των δικαιωμάτων. Η «Προειδοποιήσις» βρέθηκε στο μεταίχμιο των μεγάλων αφηγήσεων, αντηχώντας τη ριζική αλλαγή και το «γλυκύτατον όνομα της ελευθερίας».

Ο Αθανάσιος Σοφός

Ο Ιωάννης Κ. Φίλανδρος γεννήθηκε στην Αθήνα και εί-ναι «Πελοποννήσιος Γραικός». Σπούδασε την τέχνη της Ιστορίας στην Αθήνα και στη Φλωρεντία. Η Ιστορία εί-ναι αγάπη και, ευτυχώς, επάγγελμα. Τον ενδιαφέρει η ιστορία που παράγει ο άνθρωπος σε διαφορετικές ιστο-ρικές χρονικότητες.

Καπετάν Καζαντζάκης: Μια (αντι-)ηρωική Αντίστιξη στην Αναζήτηση της Ελευθερίας

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ

Φάκελος επιστολής © Αρχείο και Κλειστές συλλογές - Πανεπιστήμιο Κρήτης

Μια επιστολή

Ένας ταχυδρομικός φάκελος αποτελεί πάντα ένα μυστήριο μέχρι τη στιγμή που θα τον ανοίξουμε. Και καθώς απέξω δεν φανερώνεται το όνομα του αποστολέα, το μυστήριο εντείνεται. Κάπως έτσι – ίσως – ένιωσε ο Παντελής Πρεβελάκης όταν, τον Δεκέμβριο του 1949, έλαβε ένα γράμμα που μόνο ο γραφικός χαρακτήρας μπορεί να πρόδιδε πως είναι από τον φίλο του Νίκο Καζαντζάκη.

Μέσα το γράμμα έγραφε:

«Είμαι βυθισμένος στον Καπετάν Μιχάλη. Μάχουμαι ν' αναστήσω το Ηράκλειο της παιδικής μου ηλικίας. Τι συγκίνηση, τι χαρά, και συνάμα τι ευθύνη! Γιατί χιλιάδες πρόσωπα πεθαμένα ανεβαίνουν στη μνήμη μου και ζητούν μια μικρή θέση στον ήλιο, δυο-τρεις γραμμές, ένα καλό λόγο. Ξέρουν πως άλλη σωτηρία ανάστασης δεν έχουν. Ποιος να γράψει πια γι' αυτούς; Και τα παιδιά τους και τ' αγγόνια τους τους ξέχασαν».

[Επιστολή ΝΚ] προς τον Π. Πρεβελάκη – (Αντίπολη), 03.12.1949]

Η αφορμή

Διαπιστώνουμε, όπως ο ίδιος ο συγγραφέας ισχυρίζεται, ότι μέσα από ένα αρχειακό τεκμήριο αποκαλύπτεται η χάρτα των ηρώων του μυθιστορήματος «Καπετάν Μιχάλης». Έτσι, ο Νίκος Καζαντζάκης με εξαιρετική λογοτεχνική και συγγραφική δεξιοότητα καταφέρνει να σκιαγραφήσει χαρακτήρες με έντονα ρεαλιστικά και φανταστικά στοιχεία, οι οποίοι ζουν, μιλούν, υπάρχουν, δρουν και προπάντων σκέφτονται ως απλοί ήρωες, ως υπερφυσικοί «υπερ-ήρωες» και ως ρεαλιστικοί «αντι-ήρωες»: στοιχεία και χαρακτηριστικά που συνυπάρχουν και ενυπάρχουν σε κάθε σημείο του έργου.

*Ο Καζαντζάκης
σκιαγραφεί το πρόσωπο
του Έλληνα αγωνιστή
στη διαχρονία της
ιστορικής γραμμής,
χαράσσοντας
έναν ιδιότυπο
φόρο τιμής στην
Ελληνική Επανάσταση.*

Το έργο

Ο «Καπετάν Μιχάλης» του Νίκου Καζαντζάκη αποτελεί ένα επικό τραγούδι για τον πατέρα του συγγραφέα και, ταυτόχρονα, έναν πεζολογικό ύμνο για την Ελευθερία και την Ανθρωπιά. Το σύμβολο του αγωνιζόμενου ανθρώπου, είτε είναι Κρητικός είτε από οποιοδήποτε μέρος του κόσμου, προσωποποιείται μυθιστορηματικά στο πρόσωπο ενός αντρικά γενναίου αξόδευτου επαναστάτη, όπως ο πρωταγωνιστής του έργου, επιτυγχάνοντας ακούσια μια υστεροφημική αθανασία. Ο Καζαντζάκης κατόρθωσε, λοιπόν, να δημιουργήσει έναν λογοτεχνικό ήρωα ο οποίος παραμένει αψεγάδιαστος και ανόθευτος ως πρότυπο του σύγχρονου αγωνιζόμενου ανθρώπου, με χαρακτηριστικά όμοια με αυτά των αγωνιστών του '21, είτε κατά μορφή είτε κατά σκέψη.

Οι χαρακτήρες – Ένα τρίγωνο προσώπων

Στο μυθιστόρημα εμφανίζονται πολλοί χαρακτήρες, πρωτεύοντες και δευτερεύοντες, αλλά ουσιαστικά το έργο προβάλλει ένα κυρίαρχο τρίγωνο: Καπετάν Μιχάλης-Εμινέ-Νουρήμπεης.

Οι πρωταγωνιστές του μυθιστορήματος αναδεικνύονται ως φορείς διαφορετικών ιδεών και αντιθετικών ιδανικών: ο Καπετάν Μιχάλης ως σύμβολο επαναστατικού αγώνα, ο Νουρήμπεης ως σύμβολο κατακτητικής επικράτησης και η Εμινέ ως σύμβολο άκρατης επιθυμίας και δαιμονικού πειρασμού.

Το λογοτεχνικό τρίγωνο των χαρακτήρων του έργου παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον και από την πλευρά της ηθογραφίας, αλλά και από την πλευρά της ερμηνείας: ανάμεσα σε δύο αντρικές φιγούρες, σύμβολα Δύναμης, παρουσιάζεται μια γυναικεία μορφή, σύμβολο Αδυναμίας (με διττή την ερμηνεία της έννοιας της «αδυναμίας», ως έλλειψη δύναμης ή/και ως ελάττωμα/αδύναμο σημείο), με αποτέλεσμα να φανερώνονται όλες οι απόκρυφες σκέψεις των βασικών αντρικών χαρακτήρων.

Μια ανάγνωση τριγωνικής ασάφειας

Οι κεντρικοί χαρακτήρες του μυθιστορήματος παρουσιάζουν τη διυκότητα στην καζαντζακική σκέψη ως μια διπολική συμπεριφορά αντιδράσεων. Στον ένα πόλο βρίσκεται ο Καπετάν Μιχάλης και στον άλλο ο Νουρήμπεης: στους δύο χαρακτήρες προσωποποιείται το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο, το ηθικό και το ανήθικο, καθώς και άλλα αντιθετικά ζεύγη ασαφών εννοιών, που κάνει τη μεταξύ τους σχέση τραγική.

Στις δύο διαστάσεις της ηθογραφικής εικονοποίησης των βασικών ηρώων του έργου έρχεται να προστεθεί και μια τρίτη διάσταση, προκαλώντας σύγχυση στην ψυχή και στο μυαλό των αντρικών μορφών του έργου: η Εμινέ, μια Τουρκάλα, η οποία

φανερώνεται ως μια δαιμονική φιγούρα, σύμβολο του Πειρασμού, καθώς κυριαρχεί σε όλους σχεδόν τους αντρικούς χαρακτήρες του μυθιστορήματος. Αποκορύφωμα της γυναικείας της επιρροής είναι οι αντιδράσεις του Νουρήμπεη και του Καπετάν Μιχάλη: ο πρώτος αυτοκτονεί από δειλία σε μια φαινομενική ανικανότητα του ανδρισμού του και ο δεύτερος σκοτώνεται από ανδρεία σε μια «αυτο-θυσιαστική», ηρωική πράξη.

Ο αγώνας για την ελευθερία

Ο Καζαντζάκης γράφει έναν ύμνο για τον πατέρα του, αλλά ουσιαστικά τονίζει την ευθύνη να είναι κάποιος Κρητικός και το χρέος που έχουμε όλοι οι Κρητικοί απέναντι στην Κρήτη. Η Κρήτη παύει να είναι ένα νησί, γίνεται ιδέα, η κινητήρια ποιητικά δύναμη και για τον ίδιο τον συγγραφέα για να γράψει το έργο του.

Στις σελίδες του μυθιστορήματος αποκαλύπτονται έννοιες σημαντικές, όπως πατρίδα, αγώνας, θυσία, ελευθερία, θάνατος. Η μυθιστορία του έργου –ως έμμεση (και γιατί όχι άμεση) αντίστιξη με τον αγώνα του 1821– είναι μια ιστορία αντίστασης κατά της αιχμαλωτικής δουλείας, μια ιστορία αγώνα υπέρ της ανθρώπινης ελευθερίας. Αν μπορούσαμε, λοιπόν, να εντοπίσουμε ένα διαχρονικό μήνυμα του έργου που φτάνει ως σήμερα είναι η έννοια της ελευθερίας σε οποιοδήποτε επίπεδο – άλλωστε η ελευθερία, σε τελευταία ανάλυση, νοείται ποικιλοτρόπως.

Επομένως, ο Καπετάν Μιχάλης αποτελεί σύμβολο του αγώνα για το καλό και το δίκαιο κάθε αγωνιζόμενου ανθρώπου που μάχεται να διώξει το σκοτάδι για να νικήσει το φως. Ο Καζαντζάκης σκιαγραφεί το πρόσωπο του Έλληνα αγωνιστή στη διαχρονία της ιστορικής γραμμής, χαράσσοντας έναν ιδιότυπο φόρο τιμής στην Ελληνική Επανάσταση, καθώς αγιοποιεί το «θεϊκό νταηλίκι» με σαφή αναφορά στον Μακρυγιάννη, στον Καραϊσκάκη, στον Κανάρη, στον Κολοκοτρώνη, στον Μιαούλη, στον Αθανάσιο Διάκο και στον Οδυσσέα Ανδρούτσο.

Ο Καπετάν Καζαντζάκης

Όπως είναι φυσικό, ο Κρητικός συγγραφέας, ως Καπετάν Καζαντζάκης, ως Καπετάν Ένας, παραμένει ένας πολυπόστατος λογοτέχνης που σε ολόκληρη τη συγγραφική πορεία του αγωνιά και αγωνίζεται να διασώσει τις ιδέες του μέσα από τις λέξεις. Η επιτυχία (ή μη) των προσπαθειών του κρίθηκε, κρίνεται και θα κρίνεται, καθώς η ιδιότυπα ρηξικέλευθη θέασή του προκαλούσε/προκαλεί ποικίλα συναισθήματα σε μελετητές και αναγνώστες.

Έτσι, λοιπόν, ο Νίκος Καζαντζάκης, αν ήταν πράγμα, θα ήταν σίγουρα ένας φάκελος/μια επιστολή με λόγια ανυπότακτα και αφτιασίδωτα, ελευθέως ειρη-

μένα· ο Καζαντζάκης, αν ήταν επιστολή, θα μιλούσε για τόπους που είδε και δεν περιέγραψε, για ανθρώπους που συνάντησε και δεν γνώρισε, για ιδέες που άκουσε και δεν πίστεψε... Ως δεινός επιστολογράφος αποκαλύπτει έναν «άλλο» Νίκο στα γράμματά του, που είδαν ή δεν είδαν (ακόμα) το φως, τον πραγματικό άνθρωπο πίσω από τον συγγραφέα που παλεύει να αναγεννήσει και να μεταπλάσει ήρωες και αντιήρωες του βίου και της ιστορίας μέσα από του λόγου την τέχνη: όπως εκείνοι ψάχνουν μια θέση στη μνήμη του Κρητικού λογοτέχνη, ομοίως και εκείνος αναζητά την αθάνατη πηγή στη δική μας μνήμη.

Ίσως έτσι βρει την ελευθερία (του) που τόσο επιζητούσε...

Ο Νίκος Μαθιουδάκης είναι επισκέπτης καθηγητής Νέας Ελληνικής Γλώσσας και Πολιτισμού στο Πανεπιστήμιο της Γρανάδας. Σπούδασε Φιλολογία με ειδίκευση στη Νεοελληνική Λογοτεχνία και εκπόνησε τη διδακτορική του διατριβή στον τομέα της Γλωσσολογίας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Μετά τις σπουδές του, ανέλαβε την επιστημονική επιμέλεια της Νέας Αναθεωρημένης Σύγχρονης Έκδοσης των ήδη δημοσιευμένων έργων του Νίκου Καζαντζάκη. Το 2013 μετέγραψε από το χειρόγραφο και επιμελήθηκε το πρώτο θεατρικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη με τον τίτλο «Ξημερώνει» και το 2018 ολοκλήρωσε την επιστημονική επιμέλεια της έκδοσης του αδημοσίετου μυθιστορήματος του Νίκου Καζαντζάκη με τον τίτλο «Ο ανήφορος». Το 2020 εξέδωσε την πρώτη του μονογραφία με τίτλο «Η ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ. Νεολογικά αθησαύριστα στο έπος του Νίκου Καζαντζάκη» (Κάπα Εκδοτική).

Έχει διδάξει στο ΠΜΣ «Δημιουργική Γραφή» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, στο Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας και στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, καθώς και στο Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας & Πολιτισμού και στο Τμήμα Θεολογίας του πανεπιστημιακού κολεγίου «LOGOS» (Τίρανα, Αλβανία).

Αντικείμενο των ερευνητικών ενδιαφερόντων και των δημοσιεύσεών του αποτελούν: η σχέση γλώσσας και λογοτεχνίας, η υπογλωσσική προσέγγιση της λογοτεχνίας, η επιμέλεια κειμένων και η εκδοτική πρακτική αρχειακού υλικού (αδημοσίετων χειρογράφων, επιστολών, σημειώσεων κ.ά.), η διασκευή και η μετάπλαση λογοτεχνικών έργων σε άλλες φόρμες (θεατρικό κείμενο, κόμικ, λιμπρέτο, σενάριο) και, τέλος, οι ψηφιακές ανθρωπιστικές σπουδές (stylometrics, corpus linguistics, digital editions).

[Περισσότερες πληροφορίες: granada.academia.edu/NikosMathioudakis]

Η Αθήνα Λίγο Πριν την Επανάσταση

ΤΟΥ ΑΡΗ ΓΑΒΡΙΕΛΑΤΟΥ

Η Αθήνα αναγορεύτηκε σε πρωτεύουσα του μικρού κρατιδίου της Ελλάδος, με πολλούς να αναφέρονται σε αυτήν ως «προσωρινή», καθώς ο απώτερος στόχος ήταν η Κωνσταντινούπολη.

Πώς ήταν, όμως, η Αθήνα λίγο πριν ξεσπάσει η επανάσταση; Ποιοι κατοικούσαν σε αυτήν και τι επαγγέλλονταν; Χαρακτηριστικός είναι ο πίνακας του Edward Dodwell «Παζάρι της Αθήνας», όπου παρουσιάζονται οι διαφορετικές «φυλές» της πόλης.

Από όλες τις πηγές είναι ξεκάθαρο ότι η Αθήνα ήταν μια μικρή πόλη, για τα μέτρα της εποχής, με μεικτό πληθυσμό και κατά πάσα πιθανότητα αδιάφορο για την κεντρική εξουσία, καθώς δεν είχε επίνειο και δεν αποτελούσε κόμβο για τους εμπόρους. Η οθωμανική διοίκηση για πολλά χρόνια, άλλωστε, τοποθετούσε διοικητικά την Αθήνα στο Σαντζάκι του Ευρίπου.

Κατά τον Βασίλη Φίλια , οι πόλεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία χωρίζονταν σε 6 κατηγορίες. Τα διοικητικά κέντρα που ήταν οι σταθμοί της διοίκησης, τα Φρούρια, οι τόποι στάθμευσης της φρουράς, τα κέντρα τοπικού εμπορίου, οι τόποι μικρής εξατομικευμένης παραγωγής βιοτεχνικών αγαθών, τα κέντρα αποθήκευσης διαμετακομιστικού εμπορίου και, όταν επρόκειτο για επίνειο, η πόλη ήταν κέντρο εισαγωγής και εξαγωγής αγαθών.

Αυτό που διαπιστώσαμε στη διάρκεια της ερευνάς μας είναι ότι στην Αθήνα υπήρχε σταθμός του Οθωμανικού στρατού, αλλά παράλληλα λειτουργούσε μια αγορά τοπικού εμπορίου που δεν ξεπερνούσε τα όρια της Αττικής, καθώς η πόλη διατηρούσε το παζάρι της για τους κατοίκους της και συσσώρευε ως ένα βαθμό αγροτικά προϊόντα από τα Μεσόγεια, αλλά και τη σημερινή περιοχή του Μενιδίου.

Το Τείχος του Αλή Χασεκί

Ένα γεγονός κομβικής σημασίας για την πολεοδομία του κέντρου της Αθήνας ήταν η κατασκευή του τείχους περιμετρικά της κατοικημένης περιοχής της. Η απόφαση για την κατασκευή του τείχους λήφθηκε από τον βοεβόδα Χατζή Αλή Χασεκί το 1778, με σκοπό να αντιμετωπιστούν οι επιδρομές από ομάδες άτακτων, πιθανά αρβανίτικης καταγωγής. Το 1795 ο βοεβόδας των Αθηνών αποκεφαλίστηκε, αφού είχαν προηγηθεί σειρά διαμαρτυριών εναντίον του από Οθωμανούς και Έλληνες προς τον σουλτάνο.

Την ίδια περίοδο, στις αρχές του 19ου αιώνα, οι Ευρωπαίοι περιηγητές θα αναζητήσουν το χαμένο μεγαλείο της αρχαίας πόλης των Αθηνών. Το φιλελληνικό κίνημα μεγαλώνει, ενώ ξεκινούν συστηματικά οι λεηλασίες των αρχαιοτήτων από τους «επισκέπτες».

Παρά το γεγονός ότι το τείχος γκρεμίστηκε στα χρόνια της Επανάστασης, ώστε τα υλικά του να χρησι-

μοποιηθούν στην ανοικοδόμηση της νέας πόλης, οι δαιδαλώδεις μικροί δρόμοι που παραπέμπουν σε «πόλη-φρούριο» παρέμειναν ως κατάλοιπο εκείνης της εποχής, έδωσαν μια ξεχωριστή ρυμοτομία στο σημερινό κέντρο της Αθήνας και σίγουρα διαδραμάτισαν ρόλο σχετικά με τη διάταξη των κτιρίων, αλλά και των εμπορικών δραστηριοτήτων μέχρι και τις μέρες μας.

Οι παλιές συνοικίες που χωρίζονταν με το ενοριακό σύστημα συνήθως έπαιρναν το όνομα της ενορίας, το όνομα του ιδρυτή της εκκλησίας ή κάποιου χαρακτηριστικού της τοποθεσίας στην οποία βρίσκονταν. Οι δρόμοι δεν είχαν ονοματοδοτηθεί, αν μπορεί κανείς να κάνει λόγο για δρόμους, καθώς επρόκειτο για πολύ μικρά σοκάκια ή τυχαίες ευθείες ανάμεσα σε οικόπεδα και χαμόσπιτα. Η εικόνα αυτή δεν διαφοροποιήθηκε, ακόμα και την περίοδο βασιλείας του Όθωνα.

Η Αθήνα ήταν μια μικρή πόλη, για τα μέτρα της εποχής, με μεικτό πληθυσμό και κατά πάσα πιθανότητα αδιάφορο για την κεντρική εξουσία.

Η Πληθυσμιακή Σύνθεση της Αθήνας

Η Αθήνα, τα τελευταία χρόνια πριν την επανάσταση, κατοικούνταν από μεικτό πληθυσμό που αποτελούνταν από «Ρωμιούς», Αθηναίους Οθωμανούς, απόγονους των φράγκικων οικογενειών, αρβανίτες και μια μικρή πληθυσμιακή ομάδα Μαλτέζων. Την κοινότητα των Ελλήνων αντιπροσώπευαν οι δημογέροντες, των οποίων η οικονομική ευχέρεια έδινε τη δυνατότητα να διατηρούν τις ισορροπίες με το Οθωμανικό καθεστώς που κατέρρεε πλέον, και να κατέχουν έστω αυτή τη θέση εξουσίας επί της αθηναϊκής Χριστιανικής κοινότητας.

Το αθηναϊκό αρχοντολόγιο αποτελούνταν από δέκα οικογένειες που μετέπειτα έγιναν δώδεκα, ενώ υπήρχε το κατάστημα της Δημογεροντίας που στεγαζόταν στην παλιά σχολή Ντεκά, απέναντι από τη σημερινή Μητρόπολη.

Ένας διαχωρισμός που παρέμεινε στη λαογραφία ήταν αυτός ανάμεσα στους Γκάγκαρους, τις πιο πλούσιες οικογένειες της πόλης, και τους Ξωτάρηδες, τους αγρότες και όλους όσοι έμεναν εκτός των τειχών.

Η κοινοτική διοίκηση θεμελιώθηκε το 1789 και υποψήφιοι μπορούσαν να είναι όσοι ανήκαν στην τάξη των αρχόντων, καθώς και όσοι πλήρωναν κεφαλικό φόρο. Την ίδια χρονιά, ενέσκηψαν στην πόλη επιδημίες ευλογιάς και πανώλης, καθώς και έλλειψη τροφίμων, που οδήγησαν είτε στο θάνατο πολλών κατοίκων είτε στη φυγή τους από την πόλη.

Οι εκλεγμένοι είχαν δικαίωμα να κατέχουν αυτή τη θέση για ένα χρόνο. Ουσιαστικά, αυτοί που ασκούσαν επιρροή ήταν οι οικογένειες των αρχόντων της πόλης, οι αρχηγοί των συντεχνιών και οι ηγούμενοι των μονών. Όταν έπρεπε να γίνει κάποια ψηφοφορία, η επιτροπή αποτελούνταν από εν ενεργεία δημογέροντες, ηγούμενους και τον γραμματέα της δημογεροντίας, ενώ τις ψήφους συγκέντρωναν οι αρχηγοί των συντεχνιών, στους οποίους η τουρκική διοίκηση αναγνώριζε ορισμένα δικαιώματα εκπροσώπησης.

Το Εμπόριο και η Ζωή στην Αθήνα

Αναφορικά με το εμπόριο της πόλης, η εξυπηρέτηση των κατοίκων γινόταν από μια μικρή αγορά που βρισκόταν στην περιοχή της σημερινής οδού Πανδρόσου, καθώς και στο Μοναστηράκι. Αρκετοί πίνακες που απεικονίζουν την προεπαναστατική περίοδο δείχνουν ότι τα καταστήματα αυτά αποτελούνταν από μικρά πλινθόκτιστα παραπήγματα με υποτυπώδεις τέντες, ώστε να προστατεύονται κυρίως από τον ήλιο.

Είναι πολύ πιθανό να έμπαιναν στην πόλη αγρότες από την περιοχή των Αχαρνών και άλλες εξοχές των Μεσογείων. Η είσοδος, και πιθανά η αγοραπωλησία φρούτων, λαχανικών, κρασιού και λαδιού, γινόταν στην Αχαρνική Πύλη, που βρίσκεται στη σημερινή γωνία Αιόλου και Σοφοκλέους.

Είναι γεγονός ότι οι Οθωμανοί κάτοικοι της Αθήνας βίωσαν τον ξεριζωμό από μια περιοχή στην οποία ζούσαν για χρόνια. Η Αθήνα και οι κάτοικοί της είναι καταγεγραμμένο ότι σε διάφορες περιόδους της οθωμανικής διοίκησης απολάμβαναν προνόμια σε σχέση με άλλες περιοχές.

Οι Μαλτέζοι, κατά πάσα πιθανότητα, ήταν σκλάβοι που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή επί οθωμανικής διοίκησης και παρέμειναν και μετά την απελευθέρωση της πόλης, καθώς είναι καταγεγραμμένο ότι βοήθησαν τους Βαυαρούς στη χάραξη και στρώση των δρόμων, ενώ οι γυναίκες τους ήταν υπηρέτριες σε πλούσια σπίτια.

Οι απόγονοι των φραγκικών οικογενειών που είχαν υπό τη διοίκησή τους την Αθήνα κατοικούσαν στη σημερινή περιοχή της Πλάκας. Τέλος, οι Αρβανίτες που ζούσαν στην Αθήνα ήταν απόγονοι των μετοίκων που μεταφέρθηκαν από τους Ενετούς, αλλά και την οθωμανική διοίκηση σε όλη την Αττική, τη Νότια Εύβοια, την Κέα και την Άνδρο.

Η Επανάσταση στην Αθήνα θα ξεκινήσει τον Απρίλιο του 1821 από το ένοπλο σώμα του Χατζή-Μελέτη Βασιλείου, με πολλούς εύπορους Αθηναίους να βρίσκουν καταφύγιο σε ξένα προξενεία. Η φρουρά των Οθωμανών αντέδρασε και τη νύχτα της 9ης προς τη 10η Απριλίου συνελήφθησαν πολλοί άρχοντες ως όμηροι και φυλακίστηκαν στην Ακρόπολη, ενώ ο τουρκικός όχλος ζητούσε γενική σφαγή των χριστιανών.

Λόγω της φυλάκισης των ομήρων, η πόλη παρέμεινε ήσυχη, ενώ στην ύπαιθρο άρχισαν επιθέσεις και αρπαγές κατά των Τούρκων. Το πρώτο σημαντικό πολεμικό επεισόδιο έγινε στις 18 Απριλίου στον Κάλαμο, όπου ο Χατζή-Μελέτης Βασιλείου απέκρουσε σώμα 300 Τούρκων που έρχονταν από τη Χαλκίδα προς βοήθεια των Τούρκων της Αθήνας. Έτσι κηρύχθηκε ανοιχτά η Επανάσταση, και στη Λιβαδειά διορίστηκε στρατιωτικός αρχηγός των Αθηνών ο Λιβαδιώτης Δήμος Αντωνίου.

Δεκατρία χρόνια μετά και με βαρύ φόρο αίματος, στις 18 Σεπτεμβρίου 1834, με διάταγμα της Αντιβασιλείας του Οθωνα, η Αθήνα ανακηρύσσεται πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους.

Ο Άρης Γαβριελάτος είναι κοινωνιολόγος και διευθυντής περιεχομένου στην αθηNEA.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αγάθος Θ., Οι γυναικείοι χαρακτήρες στα μυθιστορήματα του Νίκου Καζαντζάκη (διδακτορική διατριβή), Τμήμα Φιλολογίας – ΕΚΠΑ, Αθήνα, 2005.

Αγγελίδης, Ν. (1909). Η Ελληνική Σημαία: ιστορική αυτής εξέλιξη από της Τουρκοκρατίας μέχρι σήμερα. Εν Αθήναις: Τυπογραφείον 'Πανελλήνιου Κράτους'.

Αντωνοπούλου, Ζ. (2003). Τα γλυπτά της Αθήνας. Υπαίθρια Γλυπτική 1834-2004. Αθήνα: Ποταμός.

Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας (1857). Τόμος Α'. Αθήναι: Εκ του Τυπογραφείου Δ.Α. Μαυρομάτη.

Βακαλόπουλος, Α. (2007). Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Αθήνα: Σταμούλης.

Βερέμης, Θ., Κολιόπουλος, Γ.Σ., & Μιχαηλίδης Ι.Δ. (2018). 1821 - Η δημιουργία ενός έθνους-κράτους. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Γενικό Επιτελείο Στρατού (2005). Η Ελληνική Σημαία. Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού: Αθήνα.

Γιαννόπουλος, Γ. (2010). Οι ιδρυτές της νεότερης Ελλάδος, Αλέξανδρος και Δημήτριος Υψηλάντης. Αθήνα: Τα Νέα.

Γκάμπα, Π. (2006). Ο Βύρων εν Ελλάδι. Μτφρ. Μπ. Άννινος, Αθήνα: Εκάτη.

Elster, D. (2010). Το Τάγμα των Φιλελλήνων. Μτφρ. Χ.Οικονόμου, Αθήνα: Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος.

Ενεπεκίδης, Κ. Π. (1969). Αλέξανδρος Υψηλάντης - Η αιχμαλωσία του εις την Αυστρίαν 1821-1828. Αθήνα: Παπαζήσης.

Hobsbawm, E. (2000). Η εποχή των επαναστάσεων: Ευρώπη 1789-1848. Μτφρ. Μ.Οικονομοπούλου, Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ..

Ηλιόπουλος, Δ. (2000). Εν Αθήναις, κάποτε... Η πόλις και οι δρόμοι της διηγούνται την ιστορία τους. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ιστορία των Ελλήνων, Η Ελληνική Επανάσταση 1821-1827 (1990). Τόμος 11. Αθήνα: Δομή.

Ιστορικά Ελευθεροτυπίας (2000). Φιλική Εταιρεία. Αθήνα: Ελευθεροτυπία, τεύχος 48, 14 Σεπτεμβρίου 2000.

Καμπούρογλου, Δ. (1927). Μελέται και έρευναι (1923-1926). Τόμος Α', Τυπογραφείον 'Εστία': Εν Αθήναις.

Καρακατσούλη, Α. (2016) «Μαχητές της Ελευθερίας» και 1821. Η Ελληνική Επανάσταση στη διεθνική της διάσταση, Αθήνα: Πεδίο.

Κόκκου, Α. (1985). Η πολιορκία της ανασυγκρότηση στην περίοδο 1823-1843, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας: Νεοελληνική πόλη. Αθήνα: Μνήμων.

Κουλούρη, Χ. (2020). Φουστανέλες και χλαμύδες. Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα 1821-1930. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Μαθιουδάκης Ν., «Πολεμώντας με τον Καπετάν Μιχάλη», στο Ν. Καζαντζάκης, Ο Καπετάν Μιχάλης (επιστ. επιμ. Ν. Μαθιουδάκης), εκδόσεις ΕΘΝΟΣ, Αθήνα 2013.

Μαθιουδάκης Ν., «Ξαναδιαβάζοντας τον Καζαντζάκη. Καπετάν Μιχάλης: Οι αντι-παραθέσεις των μυθιστορηματικών ηρώων του έργου», ΕΘΝΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ, αρ. φ. 1626 (8.12.2013).

Μαθιουδάκης Ν., «Ξαναδιαβάζοντας τον Καζαντζάκη. Καπετάν Μιχάλης: Το ασαφές τρίγωνο της λογοτεχνικής ανάγνωσης», ΕΘΝΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ, αρ. φ. 1627 (15.12.2013).

Μιχάλαγα, Δ. (2017). Τούρκος την θρησκείαν, το γένος Αλβανός αλλά πολίτης Έλλην... Σύντομη αναφορά στους ετερόθρησκους φιλέλληνες. Πρακτικά συνεδρίου: Ο διεθνής περίγυρος και ο Φιλελληνισμός κατά την Ελληνική Επανάσταση. Αθήνα: Αρχονταρίκι.

Μπαδήμα-Φουντουλάκη Ο. (2002). Σταμάτης Κλεάνθης, 1802-1862. Αθήνα: Δήμος Αθηναίων. Μπάυρον, Λ. (1996). Επιστολές από την Ελλάδα. Μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, Αθήνα: Ιδεόγραμμα.

Νικολαΐδου, Σ. (1993). Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου. Αθήνα: Παπαζήσης.

ντε λα Μποεσί, Ε. (2005). Πραγματεία περί εθελοδοουλίας. Μτφρ. Π.Καλαμαράς, Αθήνα: Πανοπτικόν.

Ξηραδάκη, Κ. (1956). Ευανθία Καΐρη (1799-1866), Η πρώτη Ελληνίδα που κατέκτησε τη μόρφωση. Αθήνα.

Ξινόπουλος, Π. (1927). Ανδρέας Λόντος, 1789-1824. Μέρος Α', Εν Πειραιεί: Εκ του Τυπογραφείου Σώμου-Καλλίνης.

Παμπούκη, Ε. (1980). Διανοούμενες γυναίκες της προεπαναστατικής περιόδου. Διαβάζω, 36, 38-42.

Παπαγεωργίου-Βενέτας Α. (2000). «Οθωνόπολις» ή η Νέα Αθήνα, Η ιστορία του σχεδιασμού επανίδρυσης της πόλης κατά τον 19ο αιώνα. Στο Μ.Κασιμάτη (Επιμ.). Αθήνα-Μόναχο. Τέχνη και Πολιτισμός στη νέα Ελλάδα (σσ.109-131). Αθήνα: Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου.

Παπαδόπουλος, Κ. (2005). Ανασκευή των εις την ιστορίαν των Αθηνών αναφερομένων περί του στρατηγού Οδυσσέως Ανδρούτζου, του ελληνικού τακτικού και του συνταγματάρχου Καρόλου Φαββιέρου. Αθήνα: Βεργίνα.

Παπαδόπουλος, Γ. & Αγγελόπουλος, Γ. (1865). Τα κατά τον ασίδημον πρωταθλητήν του ιερού των Ελλήνων αγώνος τον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τον Ε'. Εν Αθήναις: Παρά τω εθνικώ τυπογραφείω.

Παρνασσός, Φιλολογικόν Περιοδικόν κατά τριμηνίαν εκδιδόμενον, Απρίλιος-Ιούνιος 1975, ΙΖ' (2), 300-308.

Περαντωνάκης Γ. Ν., «“Ο Καπετάν Μιχάλης” από τον 19ο στον 21ο αιώνα», στο Ν. Καζαντζάκης, Ο Καπετάν Μιχάλης. Ελευτερία και Θάνατος. Νέα Αναθεωρημένη Σύγχρονη Έκδοση (επιστ. επιμ. Ν. Μαθιουδάκης), εκδόσεις Καζαντζάκη, Αθήνα 2017.

Πολέμης Δ. (1972), Μονόφυλλα των εν Σύρω Μισσιοναρίων. Ο Ερανιστής Ι΄ (55), 14-22.

Πολέμης, Δ. (1969). Τρεις επιστολές της Ευανθίας Καΐρη. Ο Ερανιστής Ζ΄ (37), 1-11.

Πρακτικά Συμποσίου (2000). Ευανθία Καΐρη. Διακόσια χρόνια από την γέννησή της, 1799-1999. Άνδρος: Καΐρειος Βιβλιοθήκη.

Σισιλιάνος, Δ. (1953). Παλαιαί και Νέαι Αθήναι Τόμος. Β΄, Αθήναι: Αετός.

Σουρμελής, Δ. (1894). Ιστορία των Αθηνών. Εν Αιγίνη: Εκ της Τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά.

Σοφιανός, Δ. (2000). Εγκύκλιοι του Οικουμενικού Πατριάρχη Ευγένιου του Β΄ περί δουλικής υποταγής των Ελλήνων στον Οθωμανό κατακτητή. Δελτίο του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού Ακαδημίας Αθηνών, 2, 19-43.

Σπηλιάδης, Δ. (1971). Απομνημονεύματα δια να χρησιμεύσωσιν εις την νέαν ελληνικήν ιστορίαν (1821-1843). τόμος Δ, Αθήναι: Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία.

Σφυρόερας, Β. & Καΐρη, Ε. (1985). Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό. Τόμος Δ΄, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Φιλήμων, Ι. (1861). Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως. Τόμος Δ΄, Αθήναι: Τύποις Π.Σούτσα και Α.Κτενά.

Φιλήμων, Ι. (1959). Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως. Τόμος Α΄, Αθήναι: Τύποις Π.Σούτσα και Α.Κτενά.

Φλιτούρης, Λ. (2014). Αποικιακές Αυτοκρατορίες. Η εξάπλωση της Ευρώπης στον κόσμο 16ος-20ός αιώνας. Αθήνα: Ασίνη.

Χρήστου, Χ. (1993). Η ευρωπαϊκή ζωγραφική του 19ου αιώνα. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Ξενόγλωσση

Chilvers, I. (2003). Oxford Concise Dictionary of Art and Artists. New York: Oxford University Press.

Harrison, Ch., Wood, P. & Gaiger, J. (Eds.) (1998). Art in Theory, 1815-1900: An Anthology of Changing Ideas. Oxford: Blackwell.

James, C.L.R. (1989). The Black Jacobins, Toussaint L' Ouverture and the San Domingo Revolution. New York: Vintage Books.

Hall, S. (1980). Cultural Studies: two paradigms. Media, Culture and Society, 2(1), 57-72.

Tomai, Ph. (2010). The American People's Support to the Greek War of Independence 1821. Athens: Papazisis.

αξία έχει
να κάνεις τους άλλους
να πιστεύουν
στον εαυτό τους

Πίσω από ό,τι έχει αξία για σένα
βλέπουμε όλα όσα μπορείς να καταφέρεις.

Eurolife FFH. Τι έχει αξία για σένα;

EUROLIFE FFH

A FAIRFAX Company